

„KÉT ÁRVA, ERDÉLYI, SZELLEMI PROLETÁR”

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL LEVELEZÉSE 1922–1939

Kós Károly – Papp Aurélnak,¹ 1922. március 5.²

Kedves Mester!

Hála Istennek, megbuktunk!³ Ezt őszintén mondom, mert hiszem, hogy ez a bukás és körülményei közelebb hoztak minket is, Önöket is ahhoz a célhoz, melyet más-más eszközökkel, de egyformán el akarunk elérni. És el is fogunk érni.

Most egyelőre nem politizálok, csak készítem az utat tovább a – politikához. Már amennyire tőlem telik, és a körülmények engedik. Ebben a munkámban kérem az Ön segítségét. Nem sokat, de annyit, hogy adjon a „*Vasárnap*”-nak⁴ egy-két rajzot. De egy pár jó kemény vonallal, folttal adja közlésre azt a munkást, ki a keresztet hordja, és Krisztus támogatja. Vagy valamelyik olyan munkás képét. Vagy akármit, de mindenesetre „program”-képet kérek. Nem limonádét, de orvosságot. Ha keserű, nem baj, csak használjon.

Önök ez kötelessége. Nem irántam való, de maga iránt és a demokrácia iránt való kötelessége.

No, nem parancsolok, de kérve-kérek. Nagyon-nagyon szeretem önt, mint piktort, és mint embert, most nem régen megszerettem.⁵ Akarom, hogy én legyek

¹ Kéziratból kiolvasta és a jegyzeteket készítette Sümegi György. Munkatárs: Sümeginé Tóth Piroska. Szerkesztette Markója Csilla (MTA BTK MI) és Bardoly István. A levelezést (a hozzá tartozó képekkel, újságokkal együtt) a romániai, szatmári levéltár őrzi: Arhivele Nationale Satu Mare, Fond: Popp S Aurel nr. 26. inv. nr. 31 dosar nr. 151. file 277. Mivel egyik levelében Papp Aurél ezt a névírást kéri, legtöbbször így használjuk, de más névváltozatok is szerepelnek a forrásokban (Popp Aurel, Aurel Popp). A nem kiolvasható, vagy hiányos részeket szögletes zárójellel jelöltük.

² Kézírás a *Vasárnap* képes hetilap fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1922. március 5.

³ Az 1922 tavaszára kiírt romániai választásokon Magyar Néppárti programmal Szatmáron indult Kós Károly, ám nem tudta megszerezni a képviselőjelöltséget. Papp Aurél még hamarabb kibukott, ezért az első mondat többes számban írt fogalmazása.

⁴ Kós a *Vasárnap* felelős szerkesztője volt ekkor (főszerkesztő: Benedek Elek). Szentimrei Jenő 1922. június 15-től lett a képes hetilap tényleges szerkesztője. Az Országos Széchényi Könyvtár hiányos *Vasárnap*-példányaiban nem találtam nyomát közölt Papp Aurél rajznak.

⁵ A Kolozsváron, 1921 februárjában rendezett tárlaton (Collegium Artificium Transsylvanicorum)

lekötelezettje Önnek. Ezt az örömet szerezze hát meg nékem. Küldjön valamit, ha lehet, többes számban. Kovács Jenő⁶ eljuttatja, ill. elhozza hozzám. Igaz barátsággal és őszinte becsüléssel maradok igaz tisztelője

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1922. április 20.⁷

Kedves jó Testvérem!

Ha megengeded, hát így szólítalak, és mindenekelőtt köszönöm azt a meleg, szívből jövő hangot, mely minden sorából levednek felém árad. És csak a rettenetesen szürke és sáros élet akadályozott meg abban, hogy immáron egy hónap óta írott levedre nem válaszoltam. Tudod, nagy, szokatlan és nehéz munkába vágtam a fejszémet: megpróbálok valahogy felülkerekedni ezen a komisz életen; rendezni akarom anyagi viszonyaimat, mert már-már összezsap a fejem felett az árvíz. Nem sokat törődnek vele, mert egyáltalában nem izgat, hogy nyolc lejért, vagy harmincért ebédek meg, sem az, hogy egy pár cipőm van, vagy hat pár. De a gyerekek enni kérnek, és ruhát meg cipőt szagatnak. Tehát a szénámat rendbe kell hoznom. Ez pedig a mai időkben nehéz egy kicsit, de muszáj, hogy sikerüljön. Így hát igazán nem írtam, nem olvastam, csak kerestem a pénzt. Csak kerestem, de talán valamit találni is fogok.

A politikusok azonban egészen kedvem szerint fordulnak. A magyarság bukása a választásokon⁸ igazában fényes erkölcsi győzelem volt, és ami az én szememben a legfontosabb: közelebb hozott minket, a szervezést, mintha egyszerre kikököntjük ezt a legkonzervatívabb elemet régi ideológiájából, és nem tudunk a helyére rögtön tudatos más ideológiát adni neki, mely kielégíti őt. De hát ez is nagy út, ami előttünk áll egyelőre. Az az anyag, mellyel mi dolgozunk, nehezebben hajlítható, rosszabb és műveletlenebb, egyenlőtlenebb anyag, mint a tiétek: az igazi munkás. A mi munkásunk háládatlanabb, mint a tiétek, mert mi két tűz között kell járjuk az utat; nekünk két frontunk van: kifelé és befelé, számtalan front ezen kívül. Hanem a munka halad, és a gyümölcse érik. Érzem, hogy érik. És hát az én hitem erős.

Megbocsáss, hogy ezekkel a már-már unalmas dolgokkal traktállak, de hidd el, szeretnék okosabb dolgokról írni, ha volnának ma ilyenek. Szeretnék művészi tervekről, művészi kultúr-álmokról beszámolni, de ilyen álmaim alig vannak. Valutákkal álmodom én mostanában és keserű munkával, mely a szó szoros értelmében hajnal-tól éjfél-ig tart, nap-nap után. Küzdelem a tőkével ez, a falat kenyérért. És egyenlőtlen küzdelem, mert a szervezetlen egyén harcol egyes egyedül, akinek támasza pusztán

kiállító Papp Aurél 31 műve volt rá ilyen erős hatással.

⁶ Kovács Jenő (1888–1966) szerkesztő, könyvkereskedő.

⁷ Kézírás a *Vasárnap* képes hetilap fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1922. április hó 20-án.

⁸ Az 1922-es tavaszi választások kudarcáról ír.

a tudás és az idealizmusa. Vagy még inkább a vak fanatizmusa, melyből nem is akarok kijózanodni. Mert akkor az szerencsétlenségem lenne.

Pedig az élet szép is lehetne, és a világon kiapadhatatlan a szépség sokasága. Most bimbóznak: fák, és a barackfa itt a kertben kivirágzott. A szántókon pedig erjedő, termékeny földszag, és olyan jól esik a szél, aki lefúj a havasokról ide, Kolozsvárra.

A családiámat kimentettem már Sztánára, az erdők közé; legalább ők legyenek ott, ahová én örökké vágyódom, és amiben olyan kevés a részem mégis. Mert ott nincs tőke, aki nekem a napi száraz kenyeret a rabszolgamunkáért kiszolgáltatná. Nekem robotolnom kell a vásárt, a műhelyt, a nyomdát, és görnyedve éjszakánként a rajzasztal felett, hogy ostoba és műveletlen emberek szeszélyét kielégítsem alamizsnáért. De jól van ez így hát. Mert ettől keményedünk meg, és leszünk könnyörtelenek, fanatikusok, és tanulunk gyűlölni. Be szamarak is a nagyurak! Gyűjtik az ellenségeiket, és nem gondolnak arra, hogy egyszer mégis csak igazságot veszzen magának a dolgozó nép.

Hanem egy kemény tusrajzot kell már kapnom; olyan igazi programképet. Ahol nem csak vonal és forma van, de amellett és ahelyett hatalmas igazságok is. Eljövendő idők előrevetett sötét árnyékai: hogy világíts nekünk, és álmodjanak vele azok, akik látják és gondolkodnak.

Igaz szeretettel ölel, és reméli, hogy még összekerül veled

Kós Károly

(Valami állandóbb kapcsolat teremtésén gondolkozom a művészet nevében!)

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. január 13.⁹

Kedves Károly barátom!

Múlt hó elején, még brassói gyűléseket¹⁰ előtt írtam legutóbbi leveledre hosszú választ, azóta semmit nem hallottam Tőled. Kérlek, légy szíves, értesíts, hogy vagy, s mint mennek a dolgaid, mi van a tervekkel? Mindannyitokat szeretettel üdvözlünk, s Téged ölel s testvériesen csókol

PA

⁹ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: 1925. január 13.

¹⁰ Kósék pártja, az Erdélyi Néppárt 1922. január 15-én fölvette a Magyar Néppárt nevet. A konzervatív oldal pártjával (Magyar Nemzeti Párt, alakult: 1922. február 12-én) Országos Magyar Párt néven egyesültek 1922. december 28-án. 1924. december 14-én Brassóban tartott nagygyűlésükön a konzervatív irányzat kibuktatta a néppártiakat a vezetőségből. A néppártiak kalotaszegi tagozata – Kós és társai – 1926. június 11-én véglegesen szakítottak az Országos Magyar Párttal. Kós több cikkében foglalkozik a húszas évek első felének erdélyi magyar párt-alakulataival és a választásokkal is. Vö.: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. Csíkszereda, 2014. 107–109., 120., 123–129., 135–136., 141–144., 146–147., 152–155., 159–160. [továbbiakban: Kós 2014.]

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1925. február 17.¹¹

Kedves, jó Aurél!

Tudom, hogy haragszol. Paál Árpád¹² is, Kovács Jenő is elmondották az izenetedet, és én csak hallgattam, nem írtam, nem üzentem, nem is – haragszok. Igazad volt, és nem volt igazad. Egyik elég régi, de utolsó leveledben írtad volt, hogy hiába is próbálkozom a politikával, a polgári demokráciát megcsinálni, a polgárságot, a burzsoáziát megszervezni háládatlan, sőt lehetetlen. Én arra tudtommal nem adtam választ. Nem adtam választ akarattal. De nekifeküdtem, és ellenére a magyar jobboldalnak, de ellenére Paál Árpádnak itthon a parasztságot és a kevés kalotaszegi intelligenciát megpróbáltam felzargatni. Hat hétig dolgoztam, mint egy kuvasz kutya.¹³ Sajtó nélkül, segítség nélkül, gyanúsítások, szidalmazások, rágalmak ellenére, semmire se nézve dolgoztam. Minden más munkát félredobtam, egy vasat sem kerestem, de adósságot csinálva összeszorított fogakkal csináltam. Senki rajtam kívül az utolsó percig nem tudta, mit akarok igazán. Magam gondoltam ki stratégiát, taktikát, magam jártam ki a falukra, a szociálista párttal megbeszéltem mindent, még a Központot is én hívtam meg, a szónokainkat (erős tartalékokkal) beszerveztem, az ellenséges sajtó egy részét leszereltem a gyűlés előtt. Senki sem tudta, hogyan csináltam, de a feleségem sokat sírt hat hét alatt, és csak hétszám éjszaka kerültem haza, és éjszaka mentem is már tovább, ha tiszta fehérműt váltottam. Még a bukaresti román sajtó is szánakozással nézett egy rongyos falusi gyűlés elé. Az ostromállapot területén magyar gyűlés tartását meg sem merték próbálni, mert nem sikerült engedélyt kapni még magyarnak, azt is kijártam.

És mindezt nem másért, mint hogy bebizonyítsam jobb felé, hogy igenis van bátorsága egyetlen embernek vétót kiáltani, ha gazemberséget tapasztal, és van ereje egyetlen embernek is úgy beleugrani a festett magyar egységbe, hogy az összeomlik, hogy bebizonyítsam, hogy a brassói nagygyűlés csalás volt, a magyar dolgozó nép becsapása, de hogy bal felé bebizonyítsam, hogy mindent képes megtenni egyetlen ember is. És azután szemébe vágtam Paál Árpádnak is: látod, ezt meg lehet csinálni, nem nagy dolog, csak hit kell, akarat kell, és bátorság kell, fogjatok hát hozzá, állj az élre, és – áldani fog a magyarság érette. Semmi másért.

Ezt pedig nem dicsekedésből írtam ide, de azért, hogy hallgatásomnak okát adjam. Egyik okát.

Másik oka az volt, hogy nem akartam, hogy azt gondold, hogy széttörlek a nekem szánt munkáért. Hallomásból tudom, hogy pénzügyi bajok léptek fel, én tehát nem akartam, hogy tolokodásnak látszódjék előttem, hogy én sürgetek. Csinál-

¹¹ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levél: 1925. februárius hó 17-én.

¹² Paál Árpád (1880–1944) szerkesztő, közíró, kisebbségi politikus. Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal együtt fogalmazták a *Kiáltó Szó* (1921) című röpiratot.

¹³ Kós egyedül hozzáfogott a *Kiáltó Szó*ban megfogalmazottak gyakorlati megvalósításához: végig gyalogolta egész Kalotaszeget, és több hónapos, áldozatos munkájával, kalotaszegiek részvételével

ni pedig addig nem tudtam a dolgot, akárhogy sürgeted is, amíg nem kapom meg a kemence pontos és végleges magassági, teremetszeti nézeteit, a tüzelőszájak helyét, nézeteit és a kemence alapozási pontos rajzát.¹⁴ Ez olyan természetes, hogy magyaráznom tovább nem is kell. De ezeket nem kaptam meg mái napig! Hallottam, hogy sérelmezted, hogy Károly-napijára nem hívtalak meg. Te, Aurél, hát kinek nézel engem. Ne veszekedj velem! Hát csak nem vagyok bolond, hogy elhívjalak, mert te még volnál olyan bolond, hogy – eljönnél. Márpedig bolondság lett volna. Se társaságot nem kaptál volna, se semmit, de egy csomó pénzt kidobtál volna, az bizonyos. Ez egy politikai Károly-nap volt, gyűlésünk hetében. Borzasztó vegyes, de derék emberek. Nem nekünk valók, csináltam így, mert ez is beletartozott a stratégiába. Én akarok és fogok is Veled jó napokat tölteni. Itt Sztánán is, hiszem. De megválogatom akkor a társaságot. Bizonyosan hiszem, hogy már erre a nyárra le tudlak kapni ide – legalább 1-2 hétre. Tudom, nem fogod unni magad. Sőt dolgozni is fogsz itt. De az szabadság legyen aztán. A havasba fel akarok veled menni, az én itteni jó embereimmel meg kellene ösmerkedj. Románokkal, magyarokkal. Tudom, kapsz ezek között igazán értékes, érdekes embereket. Mert Kalotaszeg nem szegény igazi emberekben. Benedek Elekhez¹⁵ is el kell mennünk néhány napot pihenni, erősödni, bölcsességet tanulni. Ezeket számon tartom és várom, remélem. Mert akarok én is élni még. De erre a Károly napra nem híttalak. És ezért nem szabad, hogy csak a leghaloványabb kár is ereszkedjék közénk. Nem szabad. Neked jobban kell szeretned engem, hogy sem bármit is gondolj rólam, ami nem tisztességes, ami bizalmatlanság, ami csúnya. Aurél, ne veszekedjünk mi ketten, de szeressük egymást, és bízzunk egymásban. És legyünk mindig-mindig őszinték egymáshoz.

Egyébképpen nagy örömmel hallottam, hogy Papp Aurél, a piktor is dologhoz látott. Ez muszáj! Papp Aurél, a piktor nagy kultúr hatalom, nagy erő, nagy szükségesség. Ez kell! És most és nekünk még sokkal inkább, mint eddig. Te, Aurél! Nem lehetne az, hogy egy kollekcióval rukkolj ki sorozatos kiállításokon,¹⁶ felolvasásokkal fűszerezve? Te, Kolozsvár egy hét, 2 drb. román és magyar felolvasással, Várad, Arad, Temesvár szintén, és aztán Bukarest. De külön, te egyedül, senki mással. Szép keretben, 1 terem és 2 kis szoba. Kép, szobor, kerámia, grafika enteriőrben lehelyezve. Nagy hatása volna, az bizonyos. A mai kritika – v. kritikátlanság – megköszönné, és a közönség is meg. De nem te rendezné a kirándulást, hanem mondjuk Kovács

megszervezte a világháború utáni első erdélyi magyar politikai szervezetet: 1921. június 5-én Bánffyhunyadon megalakult az Erdélyi Néppárt.

¹⁴ Papp Aurél 1923–1927 között porcelán- és kerámiaműhelyt vezetett Szatmárnémetiben, valószínűleg egy odaszánt tervről van szó.

¹⁵ Benedek Elek (1859–1929) író, lapszerkesztő, a magyar gyermekirodalom egyik megteremtője. Erdélybe visszaköltözve (1921) az ottani magyarság elismert vezetője. A *Vasárnap* (és folytatása: a *Vasárnapi Ujság*) főszerkesztője. 1922-től adta ki a Romániában egyetlen magyar nyelvű gyermekújságot, a *Cimborát*.

¹⁶ Ez a terv nem valósult meg. Papp Aurélnak életében egyetlen önálló kiállítása volt 1913-ban Szatmáron.

Jenő. Te csak a kiállítás belső rendezésébe szólj bele, de abba Te nagyon. Te csak reprezentálj, mint egy Buddha. És ezt én komolyan mondom. Bizonyos vagyok a sikerben. Persze, egyedül csak az erkölcsiben. Azt a bizonyos albumot is erre az alkalomra kellene készen kapni. Ráfizetés azért nem volna.

Gondolkozz közben ezen is és írd meg a véleményedet. A nyélbeütéssel ne törődj aztán túlságosan.

Mi itthon megvagyunk nagyon-nagyon csendesen. Most erősen dolgozom, hogy pénzt kaparásszak össze. Sajnos, apróságok, amiket csinálok, és roppant széjjel forgácsolódik az erőm. Igaz! Tavasszal Bukarestben állítsak ki? Engem kapacitálnak, hogy állítsak ki. Volna egypár jó architektúrám, amit nem láttak még sehol, újabb dolgok, azokkal esetleg mennék. Vagy 2 hét alatt kiállításképpé tenném őket, mert most csak műszakilag vannak készen természetesen. Írj erről is. Mi a véleményed?

Annyi mindent szeretnék és tudnék is csinálni, érzem. De csak két kezem van, és napi 24 órám. Pedig abból legalább 14-et dologban töltök. Hogy az nem produktív munka, az az én szerencsétlenségem, és a viszonyok.

Közben akarok alapítani egy újabb lapot.¹⁷ Kicsit csak, 4 oldalast, többre pénzt nem tudok kapni. Hetilapot, amit a népnek 1 lejért adnék. Most lapengedély után is járkálok. A Paál Árpádék lapjából, nem hiszem, hogy lesz valami mostanában, és a radikális baloldalnak még egy hasábnyi újságterület sem áll ma rendelkezésére. A K. U.¹⁸ a pénzes zsidókat szolgálja és nemcsak a demokráciával. A többivel tisztában vagy. Hát nem vagyok én egy akasztani való bolond? A feleségem legalább azt mondja, és – igaza van. Nincs papír több, de azt jelzi, hogy ha aktuális lesz, akkor a mi lapunk alapítói közé be kell lépjen 500.- lejjel. Ezzel számolok. Kézcsókomat és feleségem csókjait feleségednek, igaz, becsületes testvéred

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. március 9.¹⁹

Kedves Károly Testvérem!

Leveled, amely 17-ről van keltezve, csak ma jutott a kezembe, miután ma érkeztem meg 6 heti távollét óta Bucurestiből. Nem tudom Neked elmondani azt, hogy mennyire jól esett elolvasni soraidat, és mennyire felajzották érdeklődésemet minden iránt, amit írtál, ami Veled történt, amiről olvastam, s amiről írtál, hogy Veled kellene, hogy megtörténjen.

Hogy én is mind a két dologról közöljem Veled belső elgondolásaimat, engedd meg, hogy ott kezdjem meg, ahol Te kezdetted meg a leveledet.

Hát, először is, kedves jó Károlyom, én nem haragudhatok Reád, mert arra sem

¹⁷ Csupán elképzelés maradt ekkor.

¹⁸ *Keleti Újság*.

¹⁹ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: 1925. március 9.

okom, sem jogom nincsen, de meg jól írtad leveled vége felé, hogy nekünk, ha volna is okunk a veszekedésre, vagy talán éppen neheztelésre is, nem szabad azt megcselekednünk, mert azonkívül, amit Te mondottál, közlöm Veled, mint legtitkosabb érzéseimet, hogy oly kevesen vagyunk azok, akik dolgoznak, önzetlenül és vakon, hitben a jóért és a szépért, hogy még akkor sem volna szabad veszekednünk, mondom, ha okunk volna reá. De hát nincs semmi okunk, és a zsörtölődés, ami mégis megtörténik, illetve megtörtént részemről az, hidd el Testvér, hogy csak azért történt, mert vágytam beszélni Veled.

Most azonban már túl vagyunk rajta. Zsörtölődésem közepette is gondoltam az okokra, amelyek mostani leveledből nyilvánvalóan igazolják hitemet, amiért gondoltam, hogy nem írhattál, sajnálalak, hogy erős hitedet, minden jó és szépre használható energiádat magasabb eredményért, mint azt, hogy drága jó feleséged („sokat sírt 6 hét alatt”), nem tudtad felhasználni, mert mit is látok én innen a távolból? És főleg mit láttam bucuresti távollétemben a Ti dolgaitokról? Azt, hogy a mai körülmények között azt, amit Te csinálsz, és amit, igazad van, hogy Paál Árpádnak kellene csinálni végeredményben, úgy fogják letörni, mint gyöngye szalmaszálát, mert máma ez a politikában az egyedül lehetséges. Az a legitimitás, amelyet Ti máma kihasználtok, s amely mögé helyezkedhettek az egész akciótokban, az csak azért lett Nektek megadva, mert más politikai árnyalatoknak és politikai céloknak pillanatnyilag kedvező volt. Nem veszed észre, hogy ugyanakkor történt Bulgáriában a választás és a Radics-féle hecc,²⁰ amikor megengedték Nektek, hogy gyűlést tartsatok, holott, mint Te írod, más senki ilyenre nem is mert gondolni. Én föltétlenül összefüggést látok a dolgokban, és bár Te nemesen odagondolod a dolgokat, hogy mindezt minden lehetetlenség mellett is Te csináltad meg, azért hogy Paál Árpádnak és a brassóiaknak választ adjál, de végeredményben csak azért csináltad, mert szereted a szegényeket (mint én), szereted a véleményedet megmondani (mint én), szereted magadat feláldozni (mint én) másokért, és az eredmény végeredményben mégis csak az, amivel kezdettem, és amit az én feleségemről is mondhatok a régi időkből, hogy „hat hétig sírt”.

Fáj nekem mindezeket megírni, mert az a látszatja a dolognak, mintha le akarnálak szerelni egy olyan aktivitásban, melyet csak idő kérdése talán, hogy Veled hasonlóképpen megcselekedjem, de úgy gondolom, bizonyosságát adom ezzel, hogy megírtam a fentieket, annak, hogy milyen végtelenül ragaszkodom Hozzád és Övéidhez, akiket minden körülmények között szeretnék inkább boldogoknak és jólétben lévőeknek tudni, mint zaklatottaknak és letörteknek.

Mert úgy van az, kedves Károlyom, hogy mi ideális fejjel borzasztó sokra képesek vagyunk, és úgy átugorjuk életünk leglényegesebb feladatait hiábavalóságokért, mint a vad, aki képzelt ellenségeitől félve iramában átugorja a legkellemesebb pihenőhelyeket, a védelmére adott legárnyékosabb bokrokat, ahelyett, hogy körülnézne

²⁰ Jugoszláviában Radics Istvánt (1871–1928) és több horvát parasztpárti ellenzéki párttársát szabadon bocsátották, majd újra lefoglák. Többük képviselői mandátumát megsemmisítették, mert a volt szkupstinának is tagjai voltak. *Ellenzék* [Cluj-Kolozsvár], 1925. január 24., 1925. január 25., 1925. március 30.

és megpihenne. Félek, hogy vad temperamentumodba politikai akciódban az enyémhez hasonló eredményre fogsz jutni, elveszted legszebb idődet és családod legtermészetesebb boldogsága idejét, megvénülsz, s akkor meglesz a híred, és vele együtt az önvád is, ami a Tieiddel szembeni kötelességmulasztásról fog sötét árnyként lelkedre feküdni, mert tudom, olyan a lelkiismereted, mint amilyen az egész életed, s amiből más nem következik.

Az eddigieket azért mondtam el, mert magamnak is elmondtam már egy párszor. Jogom csak azért volt elmondani, mert tudom, hogy köszönet és hála semmi olyanért nem illet meg bennünket azokért, amiket csinálunk önzetlenül, de igen, ért aztán annál több vád, meghurcolás, piszok és aljas gyanúsítás, amiről már Te is megemlékezel mostani leveledben.

Beszéltem Bucurestben létemkor a Te dolgaiddról, aktivitásodról, a többek között Gogával²¹ és másokkal is, akik hasonlóképpen, mint én, elismeréssel vannak szándékodról, és akik valószínű, hogy a saját céljaik elérésében kezet is fognak Nektek nyújtani, de el ne felejtse, Károly testvérem azt, amit levelem elején írtam, mert az lesz az igazi eredmény, és ezért indokolt az, hogy én ilyen pesszimisztikusan látom az állapotokat. És ezért indokolt az, hogy én óvjalak Téged minden olyan végtől, ami egyszer reám már valósággal bekövetkezett.

Végeredményben csak akarom, hogy ezt tudomásul vegyed, és dolgaiddba beleszővessem az óvatosságot, a magad inkább megkímélését, az övéidhez való visszatérést, a kevesebb reményt és hitet azokban és azokkal szemben, akik máma csatlakoznak Hozzád, holnap csatlakoznak másokhoz, és viszont holnapután azokhoz, akikről máma el sem tudnád képzelni.

Mondom, hogy én teljes elismeréssel vagyok azok iránt, amiket írtál. Boldoggá tett, mikor elolvastam soraitokat a *Keleti Ujságban*,²² és amikor akciód eredményét, illetve visszhangját hallottam. S mindezek mellett, látod, mégsem tudtam a fentieket elhallgatni. Örömmel olvastam a reám itt várakozó levelezőlapról a neveket, amelyekből joggal gondolhatod, hogy a magam elgondolásaira nézve is következtethetnék valami kellemeset. De hát, Te jó Istenem, bár úgy volna, hogy Te soha ne csalogdj, és soha ne legyen igazam nekem, a bizalmatlankodónak.

Mindent ez a papír nem bír el, azt legalábbis nem bírja el, amit én szeretnék elmondani arról, ahogyan én szeretnék cselekedni.

És tudod Te azt Károly, hogy a dolgok úgy haladnak, hogy a Ti akciótok fölöslegesnek fog látszani, és itt az a másik ok, amiért bizonyos óvatosságra kellett, hogy intselek. Most már aztán ítéld meg jómagad, hogy mit kell cselekedned, és milyen vonatkozásban kell erősnek vagy gyengének lenned.

²¹ Octavian Goga (1881–1938) költő, drámaíró, politikus. Miniszter (1919–1920, 1926), a Román Királyság miniszterelnöke (1937–1938). Ady barátja volt, a költő halála után megvásárolta a csucsai kastélyt, amelyben ma múzeum őrzi Ady emlékét. Románra fordított számos Petőfi verset és Madách Imre *Az ember tragédiáját*.

²² Kós Károly: Mit akar Kalotaszeg? *Keleti Ujság*, 1925. január 26. 20. sz. 2–3. – újra kiadva: Kós 2014. i. m. 185–187.

Remélem, hogy új utamból, amelyre holnap indulok (Bucurestibe), visszatérve benézhetek Hozzád, és személyesen megbeszélhetem Veled ezeket a dolgokat és a gyári dolgokat is. Én föltétlenül táviratban foglak értesíteni, illetve fogom értesíteni Jenőt,²³ hogy Téged tudasson telefonon, hogy mikor érkezem meg Kolozsvárra, ahová már most nagyon kérlek, hogy légy szíves pontosan eljönni, mert sokáig nem tartózkodhatom ott.

Természetesnek fogod találni, ha arra kérlek, hogy avizáld²⁴ oda meneteletem Árpádnak is, mert minden esetre szeretnék együtt velők is eltölteni egy pár jó órát. Én kb. annak a hétnek a végén vagy a következő hét elején jövök vissza.

Ami a gyárra²⁵ vonatkozó dolgokat illeti, teljesen osztom véleményedet, s csak annak tudd be, hogy én oly gyorsan kívántam volna a tervek elkészítését, hogy szeretném, ha már hamar túl lehetnék ezeken a dolgokon. Persze, nem gondoltam meg jól, hogy tényleg milyen alapon kezdheted meg a munkát, ezért beismerem, hogy sietve szorgalmaztalak.

Ezzel a témával tehát várjunk még, személyesen majd erről is fogunk beszélgetni, mert magammal viszem az összes ajánlatokat, amelyeknek alapján talán valamit mégis megkezdhetsz.

Nagyon kellemesen lepett meg mindaz, amit érzéseinkkel kapcsolatosan írtál nekem, s engedd meg kedves Testvérem, hogy újra visszatérjek erre a kérdésre. Boldoggá tennél engem és feleségemet is, ha feleségeddel együtt egyszer eljőnétek hozzánk, s akkor együtt danolhatnánk el ezt a nótát, amit már a kis Karcsi is énekel.

Add át kedves feleségednek egész családomnak legmelegebb üdvözléseit és az én kézcsókjaimat, s Téged pedig igaz szeretettel ölel

becsületes testvéred

PA

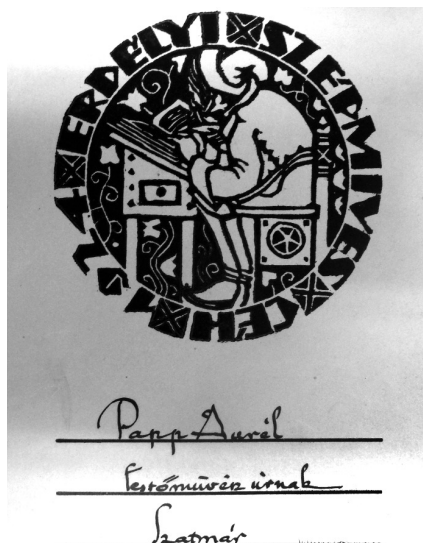
²³ Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, prózaíró, publicista. A *Napkelet* segédszerkesztője (1920–1922), a *Vasárnap* szerkesztője (1921–1923), ennek jogutódjánál, a *Vasárnapi Újságnál* felelős szerkesztő (1923–1925), majd 1925-től az *Újság* belföldmunkatársa, a *Brassói Lapok*nak szerkesztője (1929–1935). A marosvásárhelyi *Szabad Szó* főmunkatársa (1946–1948), majd a *Korunk* szerkesztőbizottságának tagja (1957–1959).

²⁴ avizál – értesít, tudósít

²⁵ „Megmutatom a gyárunkat. Ez itt az anyagunk, több vízben átmossuk, itt vannak a formák, a negatívot itt esztérgályozzuk, aztán jön a máz, utána a dísz tárgyaknál a festés.” Néhány terméket is megmutat: kék váza színes virágokkal, levél nyomók: zöld lapon kis levelibéka ül, proletáraszony a kezén kis gyermeket tart, hamutartó halálfejjel; patikai standedények: egyik fedelén a fogó halálfej, a másikon bagoly, az edényen kereszt, rajta töviskoszorú”. Papp Aurél akkor jelezte az újságíróknak: „Egy éven belül rendbe hozom a gyárat, üzembe helyezem, berendezem. Majd azontúl csak az irányítást fogom végezni és akkor újra hozzáfogok a munkához és megfestek mindent, ami csak bennem van”. Erdélyi Anna: Látogatás Papp Aurél műtermében. *Napkelet*, 3, 1922, 12/13. (július 20.) 10–11.

1. Kós Károly: Az Erdélyi Szépművés Céh szignetje, 1924.
Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

2. Papp Aurél festőművész részére kiállított tagsági irat, Erdélyi Szépművés Céh, 1925. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. március 11.²⁶

Február 25-én kelt nb. levelükre válaszul köszönettel tudomásul vettem, hogy a „Szépművés Céh” tagjai közé soroztak.²⁷ (1-2. kép) Az esetenként megjelenő kötetek díját esetről esetre fogom beküldeni.

Megjegyezni óhajtom, hogy nevemet a következőképpen szoktam leírni: PAPP AURÉL, amit kérek figyelembe venni.

Teljes tisztelettel:

PA

²⁶ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: 1925. március 11. Címzés: „Erdélyi Szépművés Céh” Kós Károly úrnak. Cluj str. Jorga no. 3. félemelet 14.

²⁷ Papp Aurél az Erdélyi Szépművés Céh nevében levelező Kádár Imrével is levelet váltott. Kádár Imre (1919–1996) költő, író, műfordító, szerkesztő. Részt vett az Erdélyi Szépművés Céh megalapításában. Ehhez kapcsolódó dokumentumok: Papp Aurél levele Kádár Imrének, 1924. március 31.; Kádár Imre levele Papp Aurélnak, 1924. május 2.; Papp Aurél levele Kádár Imrének, 1924. május 19.: „hiszek benne, hogy a Ti munkátok révén közelebb jutnak egymáshoz Erdély lelkei. Hiszek benne, hogy munkátok után leapadnak a sarlatánizmus dagályai; hiszek benne, s ez a legfontosabb, hogy munkátok révén jobban megbecsülik egymást itt Erdélyben a Népeket!”; Az Erdélyi Szépművés Céh körlevelében (a címzése: „Papp Aurél festőművész úrnak Szatmár”) arról értesítik, hogy az „Erdélyi Szépművés Céh 12 könyvből álló sorozata február hóban megindul”.

Kós Károly – Papp Aurélnak, [1925. április]²⁸

Kedves Barátom!

A múlt hóban Kolozsváron létedkor kaptam sógorom által küldött táviratodat – délelőtt 10 órakor (pontosan), mely szerint a legközelebbi vonattal menjek be Kolozsvárra. A legközelebbi vonatom délután 5-kor volt, azzal be is mentem, és egyenesen Kovácsékhoz.²⁹ Ott mondták, hogy Te délben elutaztál.

Ez volt az oka, hogy nem tudtunk találkozni.

Nem akartam írni, nehogy ezt Te arra magyarázd, hogy én erőszakolom a munkát, ill. a pénzt magamnak. Különben Jenő³⁰ azt mondta volt, hogy a pénzügyi helyzetet a politikaival együtt nagyon szomorúnak látod, ebből azt magyaráztam, hogy nem lesz az építésből semmi.

Most aztán olvasom Szatmárról kapott és a szerkesztőségbe érkezett leveledből az üzenetet, hogy okvetlen vársz Szatmárra. Nem kell mondanom: szívesen mennék, de – Tőled akarom, ill. szeretném tudni, hogy komoly-e a dolog tényleg? Mert ösmered a helyzetemet: rettenetes sokat kell dolgoznom minden falat kenyérért, és luxusból nem szabad egy napot sem elvakációznom, kivált, hogy az elvakációzás pénzembe is kerüljön. Ne érts félre, édes jó Aurél. Nem panaszkodok, csak a pusztaságom igazságát vallom Neked.

Az újságnál³¹ minden héten két napot kell töltenem, meghatározott mennyiségű cikket is kell írnom, ezen felül két vacak kis építés is van a környéken,³² melyeknek időnként utána kell nézmem. Nem igen hoznak, de vállaltam, és már fizettek, tehát meg kell lelkiismeretesen csinálnom őket.

Néhány címlap és illusztrációs munkám³³ is van cserébe, aztán titokban egy regényt is írtam,³⁴ amit át kell rágnom sürgősen, és illusztrálnom, mert nyomdába kerülésénél még ebben a hónapban (pénzt kapok érte).

Nem túl fontos munkák, és kevés pénzt kapok értük, de ha komoly ok nélkül egy hetet el volnék tőlük, akkor – ez a keresetem elveszett.

Tehát légy olyan jó, édes Aurél, és írd meg, miről van szó. Ha komoly a dolog,

²⁸ Kézírás. Keltezés meghatározása tartalma alapján.

²⁹ Kovács Jenőékhez.

³⁰ Közös ismerősük, Szentimrei Jenő.

³¹ Az *Újság* (1925. április 12.–1927. augusztus), a „mindenkitől független napilap” felelős szerkesztője: Zágony István, szerkesztő: Szentimrei Jenő, művészeti szerkesztő: Kós Károly, irodalmi szerkesztő: Nyíró József.

³² Kós Károly említett munkái feltehetően ezek közül kettő: ref. parókia, Bánffyhungad, 1925; görögkatolikus templom, Felek (Kolozs m.), 1925; Szentimrei Jenő író lakóháza Sztána (Kolozs m.), 1925. Ld.: Pál Balázs: *Kós Károly*. Budapest, 1983. 30.

³³ 1925-ben Kós Károly címlapjaival és illusztrációival jelentek meg az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában: Gulácsy Irén: *Hamueső*; Kádár Imre: *Bujdosó ének*; Kós Károly: *Varju-nemzetség*; Ligeti Ernő: *Föl a bakra!*; Makkay Sándor: *Ördögsekér I-II*.

³⁴ Kós Károly: *Varju-nemzetség*. Cluj-Kolozsvár, 1925.

és legalább az útiköltségem fedeződik, örömmel megyek, ha másért nem, hogy pihenjek, és Veled néhány kellemes és őszinte órát tölthessek. Egy kis propagandát is szeretnék csinálni (politikait), és riportot is,³⁵ ha lehet.

Azt aztán nem is kell mondanom, hogy ha komoly építés is akadna, hát a hálám mellett milyen külön öröm volna az nekem. De pesszimista vagyok ilyen dolgokban: a pénz nem húzódik hozzám. És ezt is derülten és igazán minden keserűség nélkül mondom és vallom be Neked, Aurél! Engem nem tesz szerencsétlenné a pénzhány, legfeljebb kissé kifáraszt a kis krajcár után való idegölő munka.

Egyelőre megtalpaltatom az egyik cipőmet, hogyha menni kell, legyen készen egy pár, és várom őszinte örömmel és kíváncsisággal válaszodat. Levélbe íj, mert hamarabb kapom, mint a táviratot.

Igaz testvéri szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. július 7.³⁶

Kedves Károlyom!

Jenőtől értesülök, hogy miért nem írsz nekem, mert mellbe ütött a levelem. Na hát engem meg mellbe ütött az az értesítés. Mit írhattam néked, nem tudom, de érzem, hogy talán túl sokat mutattam meg magamból, s az elidegenít tőlem.

Ne csodálkozz rajta, hogy visszatérek, s mindig vitatkozom; vagy talán igen ok-talanul szólok Hozzád – néha, néha! Tudod, Károlyom, én is ember vagyok, tehát nem vagyok arra berendezve, hogy mindig okos legyek. Ez az egész...

S mind e mellett mégis jól vagyok tudatni Veled – még egyszer –, hogy dolgozom! Egy kis kétségbeesés néha-néha, s aztán megint nekihuzakodom! S aztán megint egy kis okosság. S mert így van Nálad is, nem is merlek kikérdezni, hogy mit csinálsz? Miért hagyta ott a grófokat éppen cseresznyeérés idején? Mi ez? Vagy talán éppen ezekről nem akarsz beszélni? Mintha az egész „Újság” némi leszere-lésben volna.³⁷ Nem? Hát igen. Jó éjszakát, kurucok.

Feleségemmel együtt mindannyitokat szeretettel üdvözlök:

Papp Aurél

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1925. augusztus 27.³⁸

³⁵ Nem valósult meg.

³⁶ Kézírás. Keltezés: a levél: Satu Mare, 925. VII. 7.

³⁷ A *Vasárnapi Újság* 97 számot élt meg 1923. május 6. és 1924. március 29. között. Az *Újság* 1925. április 12-től 1927 augusztusáig jelent meg. Papp Aurélnak megvolt Kós Károly: *A családi ház művészet* című cikke, amely az *Újság*, 1925. karácsonyi számában jelent meg a 7–8. oldalon.

³⁸ Kézírás. Keltezés: a levél: Sztána, 1925. VIII. 27.

Édes Testvérem Aurél!

Jenőnek igaza volt, előbbi leveled tényleg mellbevágott. Nem másért, minthogy azt éreztem belőle, hogy a világ egyáltalában nem akar változni. Még most sem, sőt most éppen nem. Vannak okos emberek, akik semmi áldozattal érik el azt, hogy vagyonhoz és tömjénhez jussanak, vannak aztán bolondok, akik látják, tudják, érzik és csinálják a szebb világot, az igazit, aminek jőni kellene, és ebbe elvéreznek. Van aztán egy sötéten buta tömeg, amely semmit sem lát, csak enni és hízni akar, és – röhögni. És ezen nem tudnak segíteni. Sem mi, de Te sem. Mondd, Aurél, hányszor vágott a földhöz kegyetlenül a sors? Őszintén szólva, azt hittem, és úgy láttam: no, Papp Aurél legalább meg tudta magát ragasztani ebben az új világban. Legalább ő ki tudta verekedni magának a – biztos falat kenyeret...

Amikor múltkori leveledet megkaptam, azért ütött úgy mellbe, mert megdöbentett a keserű hangodon konstatált valóság: Aurélnak sem sikerült!

Megdöbentem, mert magamat láttam; családomat, gyerekeimet, a szerencsétlen és vak fajtámat, melynek sorsa, hogy – nem fog sikerülni velünk semmi. A tömeg buta marad és önző, és csak az okosok tudják ezentúl is felhasználni őket a maguk emelésére. Nekünk pedig soha nem fog sikerülni őket megnyerni, a fejükbe világosságot gyújtani a maguk kultúrájával, a maguk jövődjének meglátására, az igazi nagy célok elérésére való munkára reábirni. És mi el fogunk bukni nyomorultul, szegényen, és gyerekeink átkozni fognak, mert apáik valódiságának átkát kezdik legalább számba venni, tovább kell cipelniök, bolondságaik következményeinek egy részét legalább vállalniuk kell.

Nem esem kétségbe könnyen, meglepetések ritkán érnek, mert természetből pesszimista vagyok. Nem hiszek könnyen senkinek, legkevésbé a sorsnak. Amióta emlékszem, keményen tusakodom az életben mindaz ellen, ami hitem szerint nem igaz és nem becsületes. És megalkudni még eddig nem kellett soha. De az élet egyre súlyosabb, a megütközések egyre jobban fájnak, és néha nagyon megfáradok. És néha, titokban legalább – félek.

Ezért döbentett meg leveled, mert minden pesszimizmusom és hitetlenségem mellett is hittem abban, hogy legalább egy bolondnak (engedj meg, hogy Téged is annak tartsalak) mégis csak sikerült. Vigasztaljon [...] Nagy megnyugtató [...] Értem leveledből a Te keserűségedet. És [...] megéreztem a lázadást, a haragot, a fájdalmat.

Talán megírtam, mit akarok mondani. Hiszen tudtam, talpra fogsz állani újra. Ahogy én is elestem sokszor, és talpra állottam. És tudom, hogy fogok még bukni, és talán – talpra állok újból. De mindig nehezebben, mindig több sebbel, mindig fáradtabban. Amíg egyszer aztán nem állok talpra.

No, de erről nem beszélek többet, elég, ha mind többször és többször kell reá gondolnom.

Hogy én mit csinálok? Tusakodom. Egyedül!

Olyan merő egyedül, hogy azt soha sem hittem volna.

Üres óráimban aztán – kenyeret keresek.

A grófokkal még nem állok egészen szemben, mert nem akarom, hogy leverjenek teljesen, és röhögjenek, amihez teljes joguk volna. Most valahogy úgy áll, hogy mi

ráncigáljuk őket, és muszáj, hogy úgy forogjanak, ahogy diktáljuk. Tempóban eddig még mi diktálunk, de nem tudom, meddig bírjuk még.

A nyáron mindig-mindig készültem Baconba Benedek Elekhez. Sőt egyszer együtt is volt 1500.- lejem, amivel megjártam volna. Akkor hirtelen valami sürgős politikai munkám támadt (a kormány akkor fordult hozzám a kamarai választások dolgában), nem mehettem. Közben a választások stb. A pénz, persze, elfogyott. És az erőm még jobban.

Egy pihenő napom még nem volt ebben az esztendőben. Akkor nem dolgozom csak, amikor úgy kimerülök, hogy már nem bírom a munkát. És csak az fáj, hogy amikor azt hiszem, hogy no, valami sikerült, akkor utólag konstatálnom kell, hogy legjobb esetben is félsiker.

Egyrészt, ne gondolj egy percre sem rosszat. Egy gyanúsát rólam. Én vagyok és maradok mindig, aki voltam: egyszerű, átlátszóan gondolkozó és cselekvő, bolond erdélyi magyar, aki egy cseppet művész, egy cseppet politikus, de egész lelkével szépet, jót akaró és barátjait, testvéreit mindig, minden körülmények között egész lelkével szerető ember, aki Téged és familiádat familiámmal együtt mind így szeretni akarunk és fogunk. Kézcsókomat is, feleségem és a gyerekek sok-sok üdvözlését vegyétek szeretettel:

ölel Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak 1925. szeptember 1.³⁹

Kedves Károly Testvérem!

Jól jött leveled, annyira jól, hogy rögtön elhatároztam magam – haza csak egy napja jöttem vissza – hogy személyesen menjek el Hozzád Sarkadival⁴⁰ együtt, s aztán onnan rohanásban az öreg Benedekhez!⁴¹

Idő 17–18 szeptembertől 20–22-ig.

Ezt a programot ne vedd fixnek még, mert az úrasszonyom nem kérdeztem meg, s ő maga mondta (az én megmentőm), hogy az kell nekem, csak az utunk legyen meg Véled. Anyagiak ne aggasszanak, mert lesz annyim, hogy III. osztályon ketten elmegyünk. Csak arra kérlek, hogy intézd úgy a dolgaiddat, hogy Tőled pontosan elindulhassunk, akkor a munkánk közben majd megtudjuk, de pontosan, mert nekem a hó végére haza kell jönnöm a gyerekeim miatt.

Légy szíves megnézni az útiköltséget is, hogy tájékozódhassak. Mert az utat meg kell tennünk, mert ez kell mindkettőnknek annyira, hogy nem is tudom, hogy melyikünknek kell jobban.

³⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Satu-Mare 925 IX. 1.

⁴⁰ Sarkadi Sándor (1887–1956) Budapesten szerzett 1910-ben kémia–fizika szakos tanári diplomát, és ezzel párhuzamosan képzőművészeti tanulmányokat is folytatott. Tervezőként dolgozott a DAC porcelángyárban. Tanárként, képzőművészként, kiállítóként és köztéri művek alkotójaként egyaránt dolgozott.

⁴¹ Benedek Elekhez készültek Kisbaconba, de nincs adat arra vonatkozóan, hogy megvalósult-e az útjuk.

Hát akkor csak annyit akarnánk, hogy épp felviziteljünk Téged, s lássam családodat. A többiekkel nem igen kell nékem találkozni, mivel ők nem vágnak énrám. Ezt az eddigiekből eléggé láttam.

Ez az út fölöslegessé teszi egyelőre, hogy írjak azokról, amik leveledben vannak. Szóval akarok mindenre válaszolni, vagy jobban mondva szóval akarom Veled megbeszélni őket. Azt a szobromat is el kell vinnem hozzád, Testvérem, tehát beláthatod, hogy el kell mennem Hozzád. Az öreg Benedekhez pedig annál is inkább, mert tartozom véle.

Mindennap egyre jobban bele találsz a programba, s segíts, hogy időközben feltétlenül és akadály nélkül teljesüljön az én nagyon erős vágyam.

Nekem, sajnos, csak abban a fentebb írt időben van erre az útra alkalmam, tehát ezért szervezd te is úgy dolgaiddat, hogy akkor mehessünk.

Még valamit! Útravalót is viszünk! Nekünk csak a fogatod kell, tehát úgy rendezkedj be.

Várom válaszodat. Egész családommal a legmélyebb szeretettel ölelünk mindannyitokat, téged testvéreileg csókol

Papp Aurél

P.S.: Írj az öreg úrnak, utalva tudakozódj, hogy abban az időben otthon lesz-e?

A levélhez kapcsolódik egy távirat: Papp Aurél festőművész Syndiculat Eced
Péntek estig várunk Reád Károly
Cluj 1, No. 01724, data: 11. 26. ora: 11,40

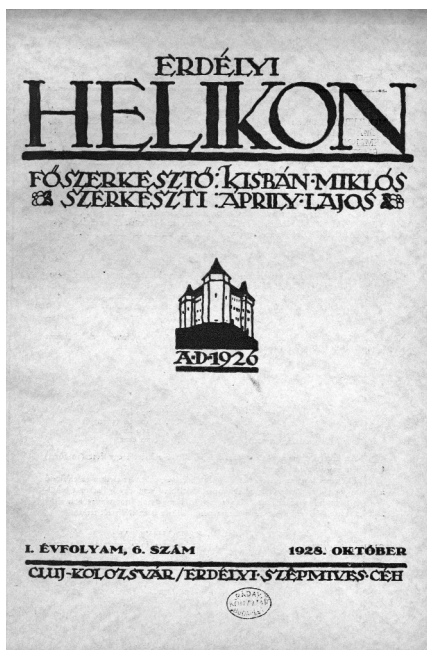
Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. június 10.⁴²

Édes Testvéreink!

Benedek Elek és íróbarátainak szatmári időzése alkalmából leveleteket szívemből köszönöm Neked is. Jól esett, hogy eszedbe jutottam Nektek akkor is, amikor nekem valami fáj... Hallom, közben írtál nekem; semmit sem kaptam. Ettől eltekintve írok Neked, mint művésznek most. Lapunk, az „Erdélyi Helikon” elindult,⁴³ (3. kép) és ennek programja a többi közt az is, hogy az erdélyi százszok és románok

⁴² Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen. Vál. 928. VI. 10. / Cluj-Kolozsvár, 1928. június hó 1.

⁴³ A havonta megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat első száma 1928 májusában jelent meg (az utolsó: 1944. szeptember). Főszerkesztő Bánffy Miklós, írói nevén Kisbán Miklós, a folyóirat teljes kiadási idejében. Felelős szerkesztője eredetileg Kós Károly, ám indulásakor Áprily Lajos, 1929 januárjától Kuncz Aladár, 1931 októberétől Lakatos Imre, 1932 januárjától pedig végig Kós Károly szerkeszti. Kiadója az Erdélyi Szépmíves Céh. Színvonalas művészkritikák és az erdélyi képzőművészetek legfontosabb fórumává Kós Károly szerkesztői munkája révén vált a lap.

3. Kós Károly: Az *Erdélyi Helikon* címlapja, 1928

kulturmunkáját, amennyire lehet, ismeresse az erdélyi és nem erdélyi – magyarsággal. Egyáltalában azt szeretnők, ha ez a folyóirat is segítene egy cseppet abban, hogy Erdély kulturálisai – egymás szemébe nézzenek, és talán egymással kezét is fogjanak. Reád ebből annyi tartozik főképpen, hogy miután minden számunkban hozni akarunk egy képet, és pedig erdélyi művésztől, szeretném, ha Te is adnál valamit nekünk. Miután pedig háromszínyomást kolozsvári nyomda nem tud csinálni, grafikára pályázom. A grafika lehet színes is, ill. színezett is. De tiszta fehér-fekete rajz, ill. rézkarc, metszet volna a legjobb. Lapformátumunk nyomástükre 13/19 cm., tehát, ha esetleg dűcot küldenél, akkor az ennél nagyobb nem lehet, ha eredeti formát akarnánk adni (ami persze kedvesebb volna nekünk, mint a kli-sírozott rajz). A reprodukálásért, persze, tiszteletdíjat kapsz; illetőleg írd meg,

mit kérnél egy grafikád lehozásáért? Túlságos magas árral nem biztatlak, és magát a rajzot mi nem vásárolhatjuk meg, de esetleg eladhatjuk a Te javadra.

Ezenkívül, ha valami Erdélyt, illetőleg az erdélyi románságot illető, vagy pedig az erdélyi magyarságot is érdeklő képzőművészeti gondolatod van, amit cikkben, észrevételben, művészeti szemle rovatba leadhatnál, úgy küldj nekünk effélet, mert igenis akarjuk, hogy az erdélyi románság ihlető szellemi vezető-egyeniségei, a komolyan látók és meglátók szóljanak hozzá a dolgokhoz, és tájékoztassák erdélyi magyar és szász testvéreinket a magyar folyóiratban is arról, ami van, mutassanak esetleg irányt, mi volna helyes stb. Irodalmi vonatkozásban román munkatársunk I. Chinesu,⁴⁴ szász részről O. Folbert.⁴⁵ Ezt szeretném képzőművészeti szemlertovábbunkban is meghonosítani. Lapot küldetek...

⁴⁴ Ion Chinezu (1894–1966) műkritikus, író, „nagynevű román historikus” (*Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 5. 416.). A kolozsvári Dumaposta-asztal állandó tagja, a két világháború közti kolozsvári szellemi élet jelentős alakja. Írásai jelentek meg az *Erdélyi Helikon*ban is.

⁴⁵ Otto Folbert (1896–1991) erdélyi szász történész, publicista. A *három áttörés* című írása Reményik Sándor fordításában jelent meg az *Erdélyi Helikon*ban (4, 1931, 5. 343–347.). Otto Folbert: *Kalotaszegi utam* című írásában (*Erdélyi Helikon*, 6, 1933, 10. 681–684.) „barátom”-nak nevezi a kalotaszegi, szászai kiránduláson őt vendégül látó Kós Károlyt. Újra kiadva: *Kiáltó Szó. Kós Károly emlékezete*. Vál., szerk. Dávid Gyula. Budapest, 2005. 126–130.

Szóval, választ kérek mihamarabb, és testvéri szeretettel öllek Kós Károly (Nem muszáj új dolgot rajzolni [!],⁴⁶ csak jó legyen. De lehet új is, persze.)

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. június 27.⁴⁷

Kedves testvérem, Aurél!

Először is, Feleségeddel együtt fogadd őszinte, szívből jövő részvéteket anyósod halála alkalmával. A feleségem még nem tud róla, mert a gyászjelentést ide Kolozsvárra kaptam, és így otthon nem voltam.

Ami leveledet illeti, hát elsősorban is összejártam és járattam Kolozsvárnak éppen hat gyógyszerárát, de mindenütt csak 10 és 40 grammos Meril-féle zselatin injekcióról akarnak tudni, 20 grammosról nem. Sajnálom, hogy nem tudtam a Te, ill. a Bátyád kívánságának eleget tenni, de hát – nincsen.

Most pedig az „Erdélyi Helikonnal” kapcsolatos ügy. Megkaptad, azt hiszem, az 1. számot. Tehát visszanezve az én eszmémre, oda, ahol elől a Bánffy-féle emlékrájk⁴⁸ van, kellene nekem Tőled valami.⁴⁹ Nem vagyunk nagyon igényesek a téma dolgában, és én emlékeztem régebbi rézkarcaidra is. De egyáltalában, ha volna, vagy pedig, ha lenne valami odavaló dolgod, emlékezz meg rólam. Szeretném az erdélyi piktorokat, ill. grafikusokat egy-egy jellemző dologgal bemutatni.

Áttérve a Te eszmédre: bíz az jó volna, ha Szatmár megye főleg irodalmi és kulturális emlékeit néhány rajzban és néhány sorban bemutatathatnók. Szatmár tele van Petőfivel: Koltó, Nagykároly, aztán Endrőd, és tudja a Jézus, mi minden. Egyszóval, ha erről valami 3 rajzot adnál és 2–3 oldal írást, ami érdekes, nagyon jó volna. Fizetni pontosan akarunk most így, de korlátolt summákat csupán. Egy ilyen képes írásért tudnánk adni cca 2000–3000 lejt is. De egyik rajznak a címkép helyére kellene kerülnie (ami azt jelenti, hogy egy cseppet a formátumra is kellene ügyelned, és másodszor annak bevezetettebbnek kellene lennie a szokásos szövegképnél és reprodukcióra alkalmasabbnak, vagyis lehetőleg jó fehér-feketének,

⁴⁶ Valószínűleg: új dolgot rajzolni.

⁴⁷ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: 1928. június hó 27-én.

⁴⁸ Gr. Bánffy Miklós (1873–1950) író (írói nevén: Kisbán Miklós), képzőművész, irodalomszervező, politikus. 1912–1918 között az Operaház intendánsa; 1921–1922-ben a Bethlen-kormány külügy-minisztere. A marosvácsi Helikon íróközösség egyik vezetője, az *Erdélyi Helikon* felelős szerkesztője. A Kós által hivatkozott emlékrájk mindig az *Erdélyi Helikon* borítója utáni műnyomó papíron, egész oldalas reprodukciója egy-egy műnek, amely az adott lapszám képzőművészeti összefoglalója, vizuális summázata akart lenni a szerkesztő szándéka szerint. Bánffy Miklós emlékrájza az *Erdélyi Helikon* legelső számában az 1. lap előtt. Címe: *Sípos Domokos emlékének* „Csak egy van még! Ha lelked tiszta, / Ácsold keresztet és vedd vállaidra! / Vidd fel a hegyre, állítsd égnek / egyedül...” A rajz: félig háttal, a szembeni dombos tájra néző kereszt.

⁴⁹ A Kós elvárta emlékrájza nem jelent meg Papp Aurélnak az *Erdélyi Helikon*ban.

vagy még egy tónussal szaporítva. Tudod, olyan melléklet-rajzra aspirálunk itt elől. A rajz maga a Te tulajdonod maradna, és mi csak a reprodukálási jogot vesszük meg. Elküldtettem a második számot is Neked; abban én Adyról írtam valamit, és illusztráltam is⁵⁰ (nem mintának akarom Neked szabni, de a cikk természetét akarnám eléd világitani, t. i. új dolgok vannak benne, amiket a nagyközönség nem tud).

Szatmár Kölcseynek is a hazája, arról így érdekesebb dolog volna hallani valamit, ami Szatmárral van összefüggésben.

Egyszóval, most már mindent tudsz, ami érdekelhet a mi dolgunkban. És most már a Te választodat várom, és csókollak szeretettel

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. július 28.⁵¹

Édes jó Testvérem!

Leveledre csak most válaszolok, mert folyton csavarogtam. Tehát röviden: küldd a képed fényképét lehetőleg egy héten belül, hogy az augusztusi számban már hozhassuk. Egyben kérek mellékelni néhány aláírást, meg életrajzi adatot, hogy kommentálhassunk egy kicsit Téged.

Másodszor, ha csinálsz illusztrált cikket, hát a téma a Te dolgod; tudod, mit kell csinálni, a fő, hogy Erdélyt érezzük rajta, és érezze más is Erdélyt. Látom, a hangját is kezdik észrevenni, hogy itt más a levegő, mint – akár jobbra, akár balra tőlünk. Ez az, amit muszáj észrevenned, és amivel számolnunk kell. Különben éppen olyan rosszul járunk, mint járt Magyarország.

Zárlatunk minden hó 7-én⁵² van; de ha előbb jön valami, az jobb nekünk.

Nagyon kérlek, édes Aurélom, küldd a mellékletnek való képet és adataidat. Én akarok Rólad néhány sort írni. Utána százt akarok hozni, ha kapok valami jót tőlük: ígértek. Így sorban akarom bemutatni és ismertetni Erdély képzőművészeit a Regátnak (ahol erősen figyelnek minket) és Magyarországnak (ahol 600 példányunk fogy havonként).

Ha 1-2000 lej előlegre volna szükséged, azt is küldhetek, csak csinálj valamit nekünk. Akarom (ezt Te megérted), hogy ne csak magyarokat hozzunk, de románországi románokat és szászokat is. Ez politikum és erdélyi politikum. Édes Aurél, csókollak, és feleséged kezét csókolom. Most egy hétre megyek a havasba a mócok

⁵⁰ Kós Károly: Ady Endre és Kalotaszeg. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928. 2. 81–88. Kós illusztrációi: *Vadászház Csucsán, A Visky-porta Kalotaszentkirályon, Kalotaszentkirályi kálvinista templom*. Kós korábban is írt Adyról: A Szilágyság poétájáról. *Kalotaszeg*, 1912, 6. 9–13.

⁵¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Vál. 928. VIII/4. / Cluj-Kolozsvár, 1928. július hó 28.

⁵² Az *Erdélyi Helikon* lapzártája.

közé. Akarom látni a Hóra⁵³ és Janko⁵⁴ hazáját. Ha Te is jöhetnél, be jó volna. Aug. közepe táján újra megyek a Szamos forrás környékére; nem jössz Velem? Alig kerül valamibe, és ősi indián-életet élünk: lóháton, sátor alatt.

Ölel szeretettel Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. szeptember 14.⁵⁵

Kedves Károly Testvérem!

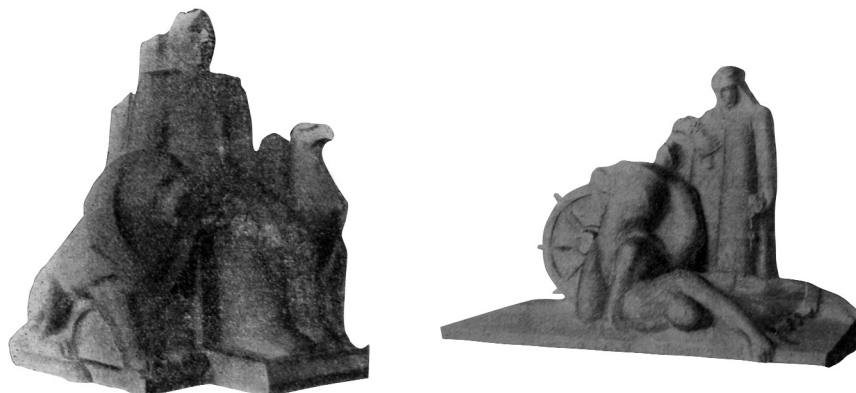
Egy kicsit megtörve, egy kicsit elcsigázva úttól és gondoktól, egy egész napot töltöttem el azzal, hogy megemésszem a történeteket. Már-már ott tartottam, hogy lemondok az egész szoborról, amíg végre el tudtam magamat határozni. Nehéz dolog volt, Kedves Károly, mert az, amire én ott Gogánál gondoltam, hogy t. i. erre az ígéretre, amit Gogától kaptam, biztosan kapok majd pénzt, hogy a tervekkel járó költségeket fizethessem, ez az elgondolásom bizon nem vált be. Ridegen éppen nem, de udvariasan mégis elutasítottak. Ilyen körülmények között el tudod képzelni, hogy főtt a fejem, hogy most már mitévő legyek? Amikor ily közel látom magamhoz a szerencsét, bizon fájdalmasan érint a tehetetlenségem. Ebben a hangulatban kerekedett felül bennem a dacosság, s most már úgy vagyok, hogy teljesen elhatároztam magam arra, hogy a terveket megcsinálom, ha a hozzá való pénzt mindjárt az ördög-től szeretném is. Már el is indítottam az emberemet, hogy adjon el rajzot s képet, ahogy tud, s ne haragudj, Kedves Károlyom, de a Te segítségedre is gondoltam. Majd később, ha már itt kihasználtam a piacot, akkor Hozzád is elküldöm az emberemet, hogy kisegítsd valamelyes üzletet illetőleg. Címeiket, ajánlatot s jó tanácsokat kell majd adnod, akikkel, remélem, hogy emberem el fog tudni helyezni annyit, amiből szobor költségeimet rendezni tudom majd. Persze, hogy mindez mikor lesz aktuális, mondom, nem tudom most megmondani. Erre tehát még vissza fogok térni. Megengedj, hogy ezzel az én dolgommal hozakodtam elő először. Amióta Tőled elváltam, mindig ez foglalkoztatott, s hogy most már dűlőre jutottam, el kellett mondanom valakinek, s kinek mondjam el, ha nem Néked?...

Ígéreteket az itt mellékelte fényképekkel és rajzokkal, amiket, mivel épp most száradnak, csak később fogok elsorolni. Röviden: mindezeket küldöm kívánságodra, hogy addig is, amíg én is elküldhetem az én írásomat és a hozzá való rajzokat, legyen, amin Te elrévedj. Az én munkaprogramom most az, hogy még holnapután ki-

⁵³ Hóra vagy Horea (1730–1785) jobbágy, szülőfaluja Albac (Fehér megye). Az 1784 őszi erdélyi parasztfelkelés, vagy Hóra-lázadás egyik vezetője. Miután a harcokat abbahagyta, elfogták, börtönbe zárták és 1785-ben Temesváron kerékbe törték.

⁵⁴ Janko – Hunyadi János (1407 körül–1456) hadvezért csúfolták „oláh Jankónak” (1446 és 1453 között Magyarország kormányzója), ám itt Kós Avram Iancura (1824–1872) gondolhatott, aki az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője volt.

⁵⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: 1928. IX. 14.

**4. Papp Aurél – Gallas Nándor: Az Egyesülés emlékműve terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján**

megyek Erdődre, ahol rajzaimat akarom megcsinálni, s hangulatot szerezni az írásra, ami után úgy hiszem, hogy rövidesen fogsz is kapni tőlem valamit. A jövő héten aztán kimegyek 3-4 hétre az Avasba festeni, s kipihenni ezt a szobor rohamomat –, s ebből megint kaphatsz új rajzokat –, s azután neki fogok Gallással⁵⁶ együtt a végleges munkának,⁵⁷ hogy november 20–25-ére már Gogánál lehessen. (4. kép)

Fejtörést okoz nekem már most is, hogy mit fogok csinálni az építészeti rajzokkal. Nem érzem magam annyira erősnek benne, hogy egyedül magam csináljam meg őket. Elvégre, ha a Régenstanácsnak⁵⁸ akar az ember valamit bemutatni, akkor mégis jól és kiválót kell adnia mindenben. Teljesen kikerülte figyelmemet éppen ez a dolog, pedig én azzal mentem el hozzád, hogy e felől is megbeszéljek mindent. Én Téged akartalak és kérlek is fel, hogy azt megcsináljad, vagy legalább is együtt csinálj vélem. Láthatod most, hogy mennyire igaz, hogy nem engedté engem kibeszélni! Most utólag kell mindent kiadnom. De legalább aztán válaszolj azonnal erre a kérdésemre, hogy be tudjam osztani magamnak ezt a munkát is. Mert valószínűnek tartom, hogy

⁵⁶ Gallas Nándor (1893–1949) szobrász, grafikus, a budapesti Iparművészeti Iskolában tanult. Frontszolgálata után, 1921-től szülővárosában, Temesváron könyvborítókat tervezett és szobrászati tevékenységet folytatott. Domborművek (pl. *Ady Endre*), mellszobrok (*Ady Endre*, *Varga Albert* stb.) és egyéni ízű plasztikai képezik életműve java részét.

⁵⁷ Papp Aurél az egyesítés (1918. december 1. Gyulafehérvár) 10. évfordulójára tervezett monumentális szoborcsoportot. A köztérre szánt szobor-terven 1928. október 3-tól november 16-ig együtt dolgozott a szatmári műtermében Gallas Nándorral, ám végül is nem valósult meg. Ld.: Negoită Lăptoiu: Aurel Popp – Sculptor. *Satu Mare – Studii și Comunicări*, 7/8. 1987. 461–467.

⁵⁸ Ferdinánd román király halála után (1927. július 20.) az ország vezetését háromtagú régenstanács vette át. (A trónöröklési jogáról 1930-ban lemondó II. Károly fől számolta a régenstanácsot, és visszaszerezte hatalmát.)

4. Papp Aurél – Gallas Nándor: *Az Egyesülés emlékműve* terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján

az építészeti részt a költségvetéssel együtt, mégis véled kell megcsinálnom.⁵⁹ Gondold át a dolgot, és add meg kérdéseimre és kételyeimre mielőbb a választ.

S hogy mindenről tájékoztassalak, ami ebben az ügyben történik, hát még közlöm Véled, hogy Gallasnak is írtam már, hogy jöjjön segíteni, s ha ebben a másik részben viszont megkapom a Te segítségedet, akkor remélem, hogy mégis ki fog jönni valami. Ne csodálkozz azon, hogy nem megyek egyedül néki a dolognak. Az idő annyira szorít, hogy oly rengeteg munkát így rövid idő alatt, hiába, mégsem bízom magamban, hogy el tudom végezni. Ez a magyarázata annak, hogy mindenáron szeretnék segítségeket igénybe venni, de leginkább az, hogy terveimet így gondolom teljesen kifogástalanul végrehajtani.

Megint a magam dolgait tárgyalom. Nagyon benne vagyok a szószban.

Az ide mellékelt dolgokat azért küldöm ilyen nagy számban, mert lehetővé akarom tenni, hogy minél többet mutathass be Bánffy grófnak, hogy legalább, ha személyes ismeretséget nem köthettem, így ismerjen meg. Sajnos, a legtöbb dolgomról nem tudok reprodukciót küldeni, mert elküldöttem Bécsbe és Berlinbe, ahol valami üzletet remélek csinálhatni. Az én helyzetemet jellemzi különben, hogy Pekingtől Berlinig mindenütt próbálkozom, de hiába.

Meggondoltam a dolgot, s elláttam úgy a rajzokat, valamint a fénykép reprodukciókat is felírásokkal, hogy ne kelljen senkinek törni a fejét, hogy mit akartam ezekkel a marhaságokkal kifejezni. Így tehát nem sorolom fel őket egyenként, csak jelzem, hogy négy db. rajzot és tizenegy db. fénykép-reprodukciót küldök, de nagyon

⁵⁹ Adatok hiányában csak feltételezhető, hogy Papp Aurél köztérre szánt szobraihoz az építészeti terveket Kós Károly készítette volna.

4. Papp Aurél – Gallas Nándor: Az *Egyesülés emlékműve* terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján

kérlek, hogy használat után légy szíves őket visszaküldeni. Nagy örömmel olvastam a tegnapi lapokban az Áron esetét. Roppant nagy az örömöm, hogy ily nagyszerűen sikerült azt az ISTEN-MARHÁT letorkolni. Én nagyon átéreztem az Áron esetét,⁶⁰ s aggódtam, hogy letörnek egy fiatal tehetséget, amely minden kritika mellett is inkább szorul támogatásra, mint durva pellengérezésre. De hát, letorkolták s leteperték az ISTEN-MARHÁT a legszebb módon, hogy őbenne sem esett semmi kár. Ez a legjobb elintézés.

⁶⁰ Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi*. Kolozsvár, 1928. című könyvéről megjelent Szabó Dezső: *Sületlenség* című igazságtalan, dehonesztáló írása (*Előőrs*, 1928. szeptember 2.). Ezt átvette s újra közölte a *Keleti Újság*: Szabó Dezső: „Tavaszi levele”. Tamási Áron könyvéről. *Keleti Újság*, 1928. szeptember 9. (204. sz.) 8–9. Szabó Dezső durva kritikájában – többek között – ezt írta: „idétlenebb, sületlenebb könyvet nem olvastam. [...] Minden oldalán letagadhatatlanul az én művészetem napja, levegője, viharja mozdítják írni ezt az elfinomodott székely góbét”. Az önálló hangjukat kereső-megtaláló erdélyi írókat is leminősíti: „erdélyi írók: ez a földrajzi együttélésen kívül nem jelent semmiféle művészi egységet”. Az erdélyi sajtóban élénk vita alakult ki Szabó Dezsővel. Ebből Kemény János maró gúnnyal megírt cikkéből idézek. „Kijelenthetjük rólad [t. i. Szabó Dezsőről], hogy elfogult, elvénaaszonyosodott, tehetségtelen sovínistaproletárfasistaliberalisnemzetközifajvédő szélkakas vagy. [...] Sajnálalak téged Erdélyből [...] elkószált testvérem, akitől rendre-rendre kiábrándultan fordul el Erdély színe-java. [...] Álmunk bakója, Szabó Dezső [...] ráacsarkodott az erdélyi lelkekre s igaz írónkat kezdte ki.” Kemény János: Hegyi levél. Ha eljut Szabó Dezsőhöz, olvassa el. *Ellenzék* [Cluj-Kolozsvár], 1928. szeptember 24. A Papp Aurél említette Isten marhája itt Szabó Dezsővel azonosítható.

A nagy perre, nem hiszem, hogy engem felhívnának. Úgy látom, hogy nem a bel-földiek tanúvallomásaira fektetik a fő súlyt. Nagyon megzavarna, ha másképp történne. Mindenesetre Te írd azokról, amikről kell, hogy tudjak.
Családotat mindannyian szeretettel üdvözljük, Téged pedig ölel s csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. október 12.⁶¹

Kedves jó Aurél!

Neked van igazad: kellett volna válaszolnom. De mind okoskodtam, számoltam, hogy hogyan is tudnám beosztani a magam idejét úgy, hogy ráérjek a szobordologra is. Képtelen vagyok, hiszen akkor megint egyhelyütt kellene lennünk, és én most igazán semmire, de semmire nem érek rá, annyi muszáj mindennapi dolog van rajtam, amit el kell végezni. Különben e havi számunk (6. szám) hozunk Tőled 3 reprodukciót melléketképpen az „Erdélyi Helikon”-ban.⁶² (5. kép) Csak félek, hogy ezek a suszterek itt nem csinálják meg szépen a fotókópiát. Én írtam hozzá, ill. Rólad egy írást, de az élethistóriádat igazán csak hasaltam, mert Te is lusta dög vagy, és adataidat soha le nem írtad egy rongy papirosra, így aztán ahogy én összeszedtem imitt-amott elpotyogtatott beszédeidből, úgy compiláltam össze.

Köszönöm, amit Gallasnál közvetítettél, és reméltem és akarom, hogy állja szavát, azt a nagyon kevés arravaló embert sorban be szeretném mutatni, mert ez kötelességünk is, és végre is azt hiszem, hogy a közönséget is érdekli a dolog. De olyan nehéz összekapni a dolgokat. A Kócosokra nem igen van szükségünk, de Gallasra igen, mert azt a legkomolyabb szobrászunknak tartom ma.

Ezzel kapcsolatban már most kérd meg, hogy a friss életrajzi adatait adja meg, és küldje el nekem (azt is, hol, mikor, kitől tanult, hol járt a világban, mik voltak reá leginkább hatással stb.). De ezt már Szatmárról elküldheti nekem, és majd Temesvárról küldjön jó és hálásan reprodukálható felvételeket. Ez közös érdek. Azt Finta Zoltán⁶³ valószínűleg megírta neki, hogy amennyiben a felvételekre kiadása van, azt mi szívesen előlegezzük, ill. a mi számlánkra küldje el a felvételeket.

Kézcsókomat Feleségednek, és Téged igaz szeretettel ölel

Kós Károly

Gallasnak add át üdvözetemet.

⁶¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1928. okt. 12.

⁶² Kós Károly: Papp Aurél művészete. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 6. 480–481. – újra kiadva: Kós Károly: *Hármaskönyv*. Bukarest, 1969. 88–91. és Kós 2014. 201–211. Az említett három, megjelent reprodukció: *A szent család* (olajfestmény), *A gyári termelés* (ceruzarajz), *Az igazi győző* (olajfestmény).

⁶³ Finta Zoltán (1896–1947) újságíró, költő, az *Erdélyi Helikon*, a *Temesvári Hírlap* és a *Brassói Lapok* munkatársa, 1940-től a *Keleti Újság* szerkesztője.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. október 16.⁶⁴

Drága Testvér!

Én hálás vagyok, ha nékem írnak, s rögtön válaszolok. 12-i leveledben reám tolt felelősséget azonban még sem vállalom. Soha nem kérted tőlem az életrajzot, mert, ha kéred, akkor Néked bizonyára megadtam volna. Sokan kérték már, de mindig undorral utasítottam el, Néked azonban, hidd el, hogy megírtam volna, hogy megírom. Na, mindegy, hiszen nem ezen fordul meg a világ sorja. Egy haszna lesz ennek is, hogy t. i. megtudom, hogy miképp képzeled el Te, hogy milyen volt az életem! S ez is valami!!!

A feleségem kívánságára közlöm, hogy légy szíves, s küldess egypár példányt ebből a számból, ahol engem elintéztél. Az egész városban nem lehetett kapni egy példányt, ami vagy azt mutatja, hogy nem jár senkinek a lapotok, vagy azt, hogy mind elkapkodták. Nem tudom, titok maradt.

Ami a közös munkát illeti, sajnos, én sem tudom jobban elrendezni, minthogy amikor készen leszek az építészeti dolgokkal, ceruzával, akkor elviszem Hozzád, hogy ellenőrizd, s csak azután fogom kidolgozni. Remélem, erre lesz idő és kedved, s már most kérlek is, el ne utasítsál! Ezzel ezt az ügyet én már most leveszem a napirendről, s csak akkor térek majd vissza reá, amikor aktuális lesz.

Gallasszal e hó 3.-tól nagyon szépen dolgozunk. A jövő hónap 15-ére készen akarunk lenni. Ő akkor megy haza, s amint már írtam is, azonnal gondoskodni fog a kért fényképek elküldéséről. Nem sokat tudott Rólatok, s ezért volt bizonyos animozitással kívánságokkal szemben. Ne vedd rossz néven, mert egyébként Ő egy talpig becsületes és művész ember. Különben megígérte nékem, hogy amikor befejezzük a dolgokat, és én Clujra megyek, vélem jön, hogy megismerkedjék Véletek. Erről még később többet.

Az életrajzát, amint reá ér, még amíg itt lesz, megírja s küldi címre.

Az én reprodukciómmal kapcsolatosan említettem meg, hogy már kétszer is felkészültem Erdődre, de minden alkalommal, mire felkeltem (hajnalban 3-kor kell indulni) esett az eső! Hát tehetek én arról, hogy az úristen is ellen esküdött az én akaratomnak! Így most várnom kell a jobb időket, amikor nem lesz hideg, és nem lesz eső, és nem leszek így elfoglalva! Jól értsd meg tehát, Kedves Károlyom, s ne gondold, hogy nem tudom a kötelességeimet.

Idetartozó dolog, s főleg a Te programodba vág az, amit már említettem Néked, hogy egy itteni barátom nagyszerű írását olvasta el nékem, s én minden áron szeretném Hozzád juttatni, mint ami feltétlenül magyaros, érdekes és némileg új tehetség munkája, aminek felfedezése a Ti programotok is. Legközelebb tehát ezt minden esetre küldöm. Ha be fog válni, akkor vállalkozom az illusztrálására is. Akkor már nem leszek annyira elfoglalva, s csinálhatok valami becsületes dolgot is.

Láthatod, hogy teljes erőmmel azon vagyok, hogy amit lehet, én is összegyűjtsek Néked, s megkönnyítsem szerkesztői munkádat. Ne vedd rossz néven azonban, hogy

⁶⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 928. X. 16.

5. Papp Aurél: A gyári termelés, 1927. Repr. *Erdélyi Helikon*, 1928. október, I. évf. 6. szám

óva intelek, hogy a jó szerkesztés princípiuma, mindenkinek idejében válaszolni! Ezt én különben el is várom a barátaimtól!!!! Tőled is, Testvér!

Azt hiszem, hogy jól kibeszéltem magam, s átadom a szót Néked, Kedves Károlyom. Várom soraidat, s Téged szeretettel ölel, kedves családotod ugyanúgy és mindannyian üdvözljük. Gallas viszont üdvözlő!

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. október 19.⁶⁵

Édes Aurél testvér!

Távirati stílusban válaszolok, mert drukkos ember létemre és budapesti utazás előtt állva nem tudok nyugodtan írni. Viszont úgy megörvendtem levelednek, hogy látod, rögtön válaszolok. Tehát: nem vitázom Veled, hogy kértem-e, nem-e életrajzodat. De semmi kompromittálót nem írtam Rólad, legfeljebb nem stimmel minden. Lapunk októberi száma csak ma lett kész, tehát nem is kaphattad meg, de Nektek természetesen küldetek néhány példányt. A rajzaidat és képeidet, ha visszajövök Pestről, hiány nélkül visszaküldöm, ne aggódj értük idő előtt. Örvendek, hogy Gallas jobb véleményrel van rólunk, és hiszem, hogy még javul is. Várom az ígéretei betartását türelemmel és örömmel. Hogy igazi művész, azt tudom, és hidd el, ennek is örvendek, és annak, hogy Veled összekerült, és abban a reményben, hogy velem is összekerül.

Téged mindig és mindnyájan igaz örömmel várunk, azt elhiheted; ha Gallast is elhoznád vendégképpen, még jobb volna. A gyerekek nincsenek itthon, férünk jól. Váradtól, az útból nincs messze Sztána és Kolozsvár.

Ha jó írást fedeztél fel, csak küldd, az istenért. Olyan szenvedéllyel vadászok új embert, hogy el sem képzeled. Kell az új ember és új írás. Kell, hogy gazdagodjunk, és nem számít, ki az, csak igaz művész legyen. Sőt! A némelyikünk szíve vágyát, hogy a *Helikon* és *Szépmíves Céh* klikké (úri klikké, jól gerinált⁶⁶ klikké) kövesüljön, minden erővel meg kell akadályozni, és erre legjobb módszer: új írások, új emberek felvonultatása. És be szép volna, ha Te illusztrálnál valamit! Szóval küldd! Az én nevemre, hogy ne kerüljön először más kezébe, és én garantálok róla minden vonatkozásban, még az őszinte és tekintet nélküli bírálat szempontjából is.

Szóval, minden jól van, Testvér! Még a kommunista-per is jobban sikerült, mint reméltem. Feleséged kezeit csókolom, Téged és a munkásokat várlak örömmel, és ha architektúráilag valami kimaradt v. más baj van, szíves örömmel teveled átnézem, de megdolgozom is. Ezt vállalom, csak tervet nem, mert azt nem tudnám adni fizikai okokból.

Csókokollak és öllelek. Feleségem azt üzeni, hogy ha még egyszer neki olyan drága és túlzó dolgokat küldesz, akkor ne kerülj a szeme elé, mert nem szereti; nem vagy Te se mágus, se zsidó, csak egy igazi, tehát szegény művész!

Még egyszer öllelek Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. november 5.⁶⁷

⁶⁵ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1928. október 19.

⁶⁶ Hatalmával élni tudó.

⁶⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. XI. 5.

Drága Károly Testvér!

Régen nem írtam. Végig élveztem minden dolgot, amit műveltetek, s amit Veletek műveltek mások. Gyönyörűségem tellett benne, hogy mégis vannak emberek, akik a művészetet okos propagandára használják. Nagy öröm tölti el a lelkemet, s büszkeséggel teli a szívem, hogy mindezt Te csináltad.... Végig elolvastam mindent, amit, Veletek s Áronkával, ill. az ügyével⁶⁸ történt. Minden írásotokat tudom, s mindig Veletek vagyok. Eddig azért nem írtam, mert nagyon elfoglalt az én munkám, de meg akadt más dolgom is, mégpedig politikai, mivel éppen tegnap végeztem nagy sikerrel. Új választás volt ugyanis az Ecsedi lápnál és kibuktattam Dragost⁶⁹ az egész pereputtyával együtt úgy, hogy most már rövid idő kérdése, és megint visszakerülök. Amikor a vonattal visszajöttem Károlyból, akkor tudtam meg, hogy a kormány is megbukott. Hát lám, én is úgy írok levelet, olyan körülmények között, mint Te, hogy megírhatom, hogy még ez is jobban sikerült, mint elgondoltam. Mindezek után remélem, hogy jobban fognak most már menni a dolgok, s lehetnek reményeim szoborra s sok olyan dologra is, amire eddig gondolnom sem lehetett.

A *Helikon* számait megkaptam. Köszönöm, Kedves Károlyom, hogy olyan részletesen foglalkoztál velem. Talán meg sem érdemlem, talán túlságba is vitted irántami elismerésedet. A reprodukciók is nagyon jók, s ha netán szükségetek volna még mellékletre, úgy használd fel a többiek közül azokat, amelyek megfelelnek.

Galassal abban állapodtam meg, hogy még 15-e előtt elmondja nékem az élete folyását, s én megírom úgy, hogy Te feldolgozhatod majd. Erősen dolgozunk mind a ketten, s amint most megítélhető, készen is leszünk a kitűzött időre. Borzasztó munka ez, nem is gondoltam, amikor hozzáfogtam, mert, ha tudom, talán meg sem kezdem.

Feleségem teljes elismerését kell közölnöm még Véled, Kedves Károlyom. Az asszony külön kívánta, hogy az Ő nevében közöljem a köszönetet, s én, mint jó férj, íme megtettem. De ez egyúttal eszembe juttatja a Te feleséged üzenetét is. Igaza van. De mondd meg Néki, kérlek, hogy nemcsak a burzsujoknak dukál a parfüm, hanem dukál az minden szép és jó asszonynak! És Néki dukál, mert különben honnan jutott volna eszembe?

A fiammal, aki most Clujon van, üzentem Néked, mert azt akartam, hogy jelentkezék Nálad is és Jenőnél is. Sajnos, mindketten oda voltak.

Mindannyian szeretettel ölelünk benneteket, s testvéreileg csókollak:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. november 16.⁷⁰

⁶⁸ Tamási Áron *Szűzmánias királyfi* (Kolozsvár, 1928.) című könyvéről írt Szabó Dezső kritikája nyomán Erdélyben támadt vita. Ld.: 59. jegyzet.

⁶⁹ Az Ecsedi láp lecsapolásánál dr. Teofil Dragos, nagybányai polgármester szerepelhetett.

⁷⁰ Gépelte másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: 1928. XI. 16.

Drága Károly Testvérem!

Ember tervez... Gallas tegnap elment haza, a tervem szerinti kirándulást Hozzád, véle együtt, az ő kívánságára le kellett mondanom. Erről értesítelek most, s ezzel kapcsolatosan a következőkről. A két tervvel⁷¹ tegnapra, program szerint a legnagyobb pontossággal elkészültünk. Mindkét terv megvan gipszben 1:10-hez, címerek és felírásokkal együtt. Most kezdem kiönteni enyv formában, hogy több példányban meglegyen, s aztán patinázom, s így kész lesz teljesen dec. 1-jére. Kaptam egy igen ügyes mérnököt is, aki az építészeti részt felrakja úgy, hogy én most ez alatt a két hét alatt csinálhatom a patinázáson kívül a perspektívákat is, hogy elsejére ezekkel együtt a költségvetésekkel is, biztosra veszem, hogy készen leszek. Ekkorára számítok ugyanis felmenni az ILLETÉKESEKHEZ, akik a mostani változott viszonyok között, isten bizony, nem tudom, hogy kicsodák. Ezt a körülményt még nagyon meg kell emésztennem, mert úgy érzem, hogy a körül fog eldőlni minden.

Öt hónapi munkám, íme, milyen eredményt hozott. Most már megint kétkedem az eredményben, most megint nagyon érzem, hogy vagy későn, vagy korán fogtam meg a dolgot, de semmi esetre sem idejében. Ez az én sorsom.

A fentiek szerint tehát remélem, hogy a hónap végére el tudok menni Hozzád, hogy legalább átnézhessd az építészeti dolgokat.

Minden bajom mellett azonban, a Gallas életrajzát illetőleg nem felejtkeztem meg semmiről. Minden adatát feljegyeztem én, s abban állapotodtam meg véle, hogy mihelyt haza ér, azonnal utána néz a fényképeknek, s küldi hozzám, hogy aztán én az addig elkészített életrajzzal együtt elküldhessem Néked az összes dolgokat. Engedj meg, hogy elvettem ezt a témát⁷² Tőled, Kedves Károlyom, de én főleg azért szeretném megírni, hogy már adjak én is valami írást. Nagyon kérek, hogy értesíts, ha nem konveninálna,⁷³ mely esetben én azonnal küldöm Néked az adatokat.

Nagyon kellemes munkaidőt töltöttem el Gallással. Hat hétig naponként reggel nyolctól este 10-ig állandóan dolgoztunk. Másképp nem lehetett volna elkészülnünk. Borzasztó munka volt, s még mennyi van elvégezni vele! De azért az életrajzot meg fogom csinálni, s számíthatsz reá a hónap végére.

Engedj meg, hogy most nem írok másról, ami pedig bőven adna írnivalót, de

⁷¹ Papp Aurél - Gallas Nándorral együtt fölrakott - szobor-kompozíciója *Az Egyesülés emlékműve (Monumentul Unirii)*, amelyet az 1918. december 1-jén megtartott Gyulafehérvári Nagygyűlés 10. évfordulójára terveztek fölláttítani. Papp Aurél először szénrajzokkal fogalmazta meg elképzelését, majd makettet készítettek agyagból és gipszből is. Nem valósult meg. A terv részletes ismertetése: *Analele Banatului*, 1930. április-június.

⁷² A Gallas Nándor művészetéről való írást s annak az *Erdélyi Helikon*ban történő megjelenési lehetőségét. Az *Erdélyi Helikon* nevében valószínűleg Kós Károly javaslatára rendelték meg Gallastól a Bánffy Ferenc plakettet. „Régi nemes veretű klasszikus érmek hatását kelti”. A lapszámban közlik a mű elő- és hátlapját, melyen „az Erdélyi Helikon jele: a marosvécsi vár stilizált sziluettje” látható. K.: Az Erdélyi Helikon Bánffy Ferenc-plakettje. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 2. 169-171. (A K-val jelzett írás szerzője Kós Károly, ám nem szerepel a Kós publicisztikáját közreadó kötetben: Kós 2014. i. m.).

⁷³ Ha nem lenne kedvedre.

fáradt vagyok, és sietek mindennel. Alig tudtam ezt a kis időt ellopni, hogy ír hassak Néked. S én örülök, hogy ezzel is végeztem. Nagyon kérek, írj!

Testvéri szeretettel ölel, s Kedves családotat mindannyian meleg szeretettel üdvözljük.

Csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. november 28.⁷⁴

Édes jó Testvérem!

Tehát Gallas elment, és Te sem jöttél még. Nem szemrehányás, hiszen Téged is, tudom, úgy vet a sors, ahogy ő akar, és Te esetleg nem. De már nagyon vártunk. Most már, ha dec. 1-re készen lesz, akkor csak eljössz. Hiszen mégis össze kell kötnöd Magad valahogy ezekkel, akiktől munkát vársz a munkáért. Persze, közben változott a politikai helyzet, ha már csak próbálni kell valamit, ha már megkezdted. A kultusz-miniszter Bocu Szevér,⁷⁵ parasztpárti. Mondják, intellektuel, nem ösmerem.

Persze, a Gallas életrajzát nemcsak írd meg, de örvendek, ha elintézed, csak már látnám, és a fotókópiákat is persze. Szeretnék valami szépet kihozni. Tehát Te csak sűrgesd ki a fényképeket tőle, és írd meg az írnivalókat. Sokkal közvetlenebb is lesz, mert én nem ösmerem személyesen; és nem tudnám, nem merném mással megíratni. Tehát ajándékok igenis konvenál, ezen ne aggódj.

Egyszóval, mi mindig és örömmel várunk, ezt tudhatod: itt, Kolozsvárott valami mozog a képzőművészek között, és én biztatom őket, hogy ha még nem tökéletes, de valahol el kell kezdeni, hogy azután a dolog fejlődhessek. A legnagyobb akadály még mindig az az átkozott pénz, ami a háromfajta náció művészeit is fogva tartja néha művészi és gazdasági dolgokban is. No, de talán ennek is lassan-lassan megérjük a halálát, és akkor lesz Erdély az az ideális föld, amilyennek én szeretném. Ez volna a legszebb és legemberibb, sőt, politikai siker.

És ebben maradunk, és öllelek, csókollak igaz szeretettel (kézcsókomról és a feleségem csókjáról és üdvözléséről sem szabad megfeledkezmem).

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 1.⁷⁶

Drága Károly Testvérem!

Bárhogyan is akartam, hogy pontos legyek, nem tudtam az lenni, mert a posta

⁷⁴ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: 1928. XI. 28.

⁷⁵ A román Nemzeti Parasztpárt és a liberális párt fúziója Iuliu Maniu vezetésével 1928-ig maradt kormányon. Sever Bocu (1874–1951) az őket követő kormány tárca nélküli minisztere.

⁷⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. XII. 1.

megakadályozott szándékaimban. Ugyanis elküldtem az írást először Gallasnak s ki volt számítva, hogy idejére el tudom még küldeni, s íme, amint mondtam, szándékomat a posta megakadályozta. Ha késtem, nemcsak az én, illetve a posta hibája, hanem hibád ez Néked is, akitől jó sokáig vártam a választ, hogy én írjam-e meg ezt az életrajzot, vagy Te akard-e megírni. De hát, úgy látszik, hogy megnőtt a kényelmed a pesti vigalmak után! Kár pedig úgy kezelni a szegény embereket, Kedves Károlyom, hiszen soha se lehet tudni, hogy mit hoz a holnap.

Visszatérve az itt mellékelt írásra és a képekre, arra kér Gallas, hogy az „Anyám” címűt minden körülmények között szeretné, hogy jöjjön, erre különösen felhívom a figyelmedet. A többiről nem írt semmit. Mellékelte az idecsatolt számlát is, amit kér, hogy intézzétek el.

Semmi különös – vélem – mostanában nem történik. Sem politikában, sem más téren. Mert nem avatkozom bele semmibe, s nem is akarok. Ezért nem tudok semmi mást írni, mint a magam műtermi bajait. Dolgozom s remélem, hogy karácsony előtt, mint azt már írtam is, el fogok tudni menni a dolgokkal Hozzád. Akkor majd újra megmoslak lustaságodért, mert egyelőre csak egy pár példányt kérek ebből a számból, amiben ez az írás meg fog jelenni.

A viszontlátásig is testvéri szeretettel ölel csókol, s kedves Családodat igaz szeretettel üdvözöljük.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 2.⁷⁷

Drága Károlyom!

Levelemet tegnap írtam, s az ünnepek miatt még itt van előttem, s íme újra írhatok Néked. A levélben mindenre válaszoltam, amiről ma írtál. Bővebbet csak annyit írhatok, hogy a művészek megmozdulásában is annyi a hitem, mint a politikában. Lélekben bús-zajos napok ezek, mint voltak a mi lelki háborúink mindennapjai, de ténylegesen eredménytelenek. Önmagát marcangolás volna többet írni erről. Íme most Te egy állítólagos entellektüelről írsz, akiről én úgy tudom, hogy egy egyszerű politikus, akiben a hit szerint isten is csak nagyon ritkán teremt tarka szamarat. Ne bízzál tehát, Kedves Károlyom, másban, mint magadban. Ezt tartsd meg legalább Te, hisz én úgyis elvesztettem minden jó hitet. Nagyon várom, hogy Véletek kibeszéljem magam, én, akinek mindennap kicsordul Szókratész pohara, s látását teljesen elhomályosította a frígiai sapka.

Nagyon fogok örülni, ha írásom nem megy későn. Talán nékem is sikerülni fog némi vigasságot csepegtetni egy jó ember száraz kenyerére... talán örömet okozok, mint Te okoztál nékem!

Tedd meg, s korrigáld figyelmesen az írást, nehogy rosszul jöjjön. Legyen teljes mindannyiunk öröme.

Mindannyitokat szeretettel üdv. mindannyian, s én csókollak.

⁷⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1928. XII. 2.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 20.⁷⁸

Drága Károly Testvér!

Vége a választásoknak, s vége mindennek, amivel mentegethetnéd magad még ezután is. Kétszer írtam, s Te még mindig nem válaszoltál. Magamat is kell ugyan mentegetnem, mert úgy ígértem, hogy még karácsony előtt elmegyek Hozzád, de sajnos, nem tehetem. Engem ide s tova fúj, mint a falevelet, már, csendes idő is, hát még az ilyen választási fergeteg, amilyen most zúgott el felettünk!

Nem tudom, hogy Ti milyen propagandát csináltatok magatoknak, de én tudom, hogy az itteni községekben mindig Rólatok beszéltem, s hiszem, hogyha itt megjelennétek, volna foganatja.

De nem ez az ok, amiért most írok. Az ok: Gallas türelmetlenkedik, s valahogy úgy néz ki a Te válaszod nélkül, mintha én volnék az ok, mert talán nem küldtem volna el idejében az adatokat. Kérlek, válaszolj egy pár sorban, hogy megnyugtathassam.

Hozzád meneteletem elhalasztottam karácsony utánra, amikor is fenntartom jogomat, hogy tovább kárpáljak!⁷⁹

Szeretettel üdvözlünk mindannyitokat, boldog ünnepeket kívánunk, s én Téged Testvéreileg öllelek s csókollak.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1926. december 24.⁸⁰

Édes Testvérem!

Ne szídj, mert mégis csak írok. De jobban szerettem volna személyesen beszélgetni Veled. Bizony az a csucsai látogatás,⁸¹ azt hiszem, nem sok eredménnyel kecsegtet a mai körülmények között. És elképzelem a Te lelki állapotodat, ha a munkára és arra gondolsz, hogy talán az hiábavaló volt, ill. hogy ez alkalommal anyagi sikerre nem igen lehet kihatásod vele. Csalódás. Úgy van. De édes Aurél, ebben van részünk mindnyájunknak. És hátha nem lesz végleges csalódás? Elvégre Te sem vagy párt-ember, és a művészi munka nem pártok győzelmétől, ill. vereségétől függ?

A Gallas-cikk és szobrai az „*E. Helikon*” januári számában jönnek,⁸² tehát ne

⁷⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1928. XII. 20.

⁷⁹ Beszéljek.

⁸⁰ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1928. december hó 24.

⁸¹ Egy másik csucsai látogatásról mondta el Kós Károly 1970-ben Beke Györgynek, hogy egy szép nyári reggelen beállít hozzájuk Sztánára Papp Aurél és arra kérte, hogy menjen el vele Csucsára, Octavian Gogához. Kós teljesítette a kérését s elment vele a miniszterhez. Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, 1972. 5–18.

⁸² Papp Aurél: Egy szobrász élete (Gallas Nándor). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 1. 72–74. A számban reprodukált Gallas szobrok: *Kövező, Anyám, Salome, Madonna, Anya*. A szöveget újra közli: Papp Aurél:

nyugtalankodj. Sőt a *Pásztortűznek*⁸³ is adtam kérésére a Te négy itt levő dolgaidból kettőt közölni. Majd küldetek belőle példányt, és kivasalok valami pár krajcárt. Továbbá az „*E. Helikon*” is értetni akarja az erdélyi grafikusok legutóbbi 10 esztendei munkásságát, illetőleg a mai erdélyi grafikát. Román, magyar és szász grafikákat akarunk bemutatni megfelelő grafikai művészeteket tárgyaló cikkekkkel kísérve. E célból terve szerint a folyóirat februári, márciusi és áprilisi számaiba osztjuk el az anyagot,⁸⁴ mely elég gazdagnak ígérkezik. Már most kérlek, nem volna kedved egy cikket írni ebből a keretből, mindegy, hogy mi lenne az, csak érdekes és a közönségnek tanulságos legyen. És természetesen, küldj be néhány kifejezetten grafikát (csináltál Te karcot, aquatintát – önarckép), nyomdászati grafikát és tudja az Isten, mit, ami grafika. A szászok gyönyörű kollekciót küldtek már. A románok közül Demián⁸⁵ és Ciupe⁸⁶ adott és ígért. Tudsz-e jó és érdemes román grafikust Erdélyben? Mert, ha tudsz, akkor kérlek, írd nekem, és írd neki is.

Nálunk levő dolgaidat ne féltsd, januárban hiány nélkül visszaküldetem. És akkor számolunk is, mert talán jár Neked is valami.

Szó van arról, ha – mint remélem –, az anyagiak kielégítőek, akkor különnyomatban, albumban is kiadnók: *Erdély grafikája 1928-ban* címen.⁸⁷

Boldog karácsonyt kívánunk, ölelünk, csókolunk mindnyájatokat, szeretettel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 27.⁸⁸

Drága Károly Testvérem!

24-diki leveledre íme, már írok is. Meg akartalak nyugtatni, hogy a cikkekre, amit

Ez is élet volt... Szerk. Banner Zoltán. Kolozsvár-Napoca, 1977. 134–137. [továbbiakban: Popp 1977.]

⁸³ Papp Aurél: A háziipar (Freskó-vázlat). *Pásztortűz*, 14, 1928, 25/26. 585.

⁸⁴ Mindez csupán terv maradt. Az első összefoglaló írás: Kós Károly: A grafikai művészetek fejlődési útja (Grafikai sokszorosító eljárások). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 252–267. A lapszámban megjelent művek alkotói: Nagy Imre, Tóth István, Udvardy Ignác, Ferenczy Valér, Ciupe Aurel, Loránt Böske, Fritz Kimm, Szolnay Sándor, Kós Károly, Debreczeni László, Demian Tassy, Emil Cornea, Litteczky Endre, L. Krausz Ilona.

⁸⁵ Demian, Atanasie (Tassy) (1899–1977) román festő és grafikus, illusztrátor. Budapesten, Bukarestben és a párizsi Julian Akadémián tanult. A portréfestés és szakrális feladatok (templomfestés) egyaránt foglalkoztatták a könyv- és folyóirat-illusztrálás mellett.

⁸⁶ Aurel Ciupe (1900–1988) festőművész, a Nagybányai Szabad Festőiskolában kezdett tanulni. 1932-től Marosvásárhelyen tanított, és a Marosvásárhelyi Képtár őreként jelentős művekkel (Grigorescu, Andreescu, Tonitza, Nagy István stb.) gyarapította annak gyűjteményét. Később a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola meghatározó tanár-egyénisége.

⁸⁷ Terv maradt, nem jelent meg.

⁸⁸ Gépelte másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. dec. 27.

tőlem kívánsz, szívesen vállalkozom.⁸⁹ Érdekel a grafika úgy is, amikor csinálom, s úgy is, amint mások csinálják. Van sok mondanivalóm épp ezzel a témával kapcsolatosan, s csak örülök neki, hogy alkalmam adódik arra, hogy mondanivalóimat papírra vessem. Egy-két grafikusról én is tudok, de ha Te megírnál egy párat, nem ártana. Szeretnék velük levelezést kezdeni, egyrészt az anyagért, másrészt, hogy én is jobban tájékozódjak ebben a témakörben. Teutschot⁹⁰ és Mund Hugót⁹¹ tudom, az előbbi Brassóban lakik, másik Bányán. De van Kolozsváron is egy Pap nevezetű,⁹² akitől igen jó metszeteket láttam. Azt nem tudom, hogy hol lakik. A többről pedig, mert bizonyára vannak még, semmit sem tudok. Ha megszerezned a címeiket, akkor én majd csak lebonyolítanám ezt a levelezést, és talán a gyűjtésben is segíthetnék Néked, aki annyira el vagy foglalva, hogy erre bizonyára nem érsz rá. Különben most már bizonyos, hogy ünnepek után átmegyek Hozzád, s akkorra remélem, hogy tudsz már valamit adni, vagy pedig megbeszélhetjük a tennivalókat. Mindenesetre olyan témakört piszkáltál meg, amivel lehet foglalkozni, s érdemes is lesz.

Gallast megnyugtattam. A reám vonatkozókat tudomásul veszem s köszönöm. Várom úgy Tőled, mint a *Pásztortűztől*⁹³ a példányokat. Bízom benne, hogy Te megőrzöd a dolgaimat, s alkalmilag vagy én elhozom, vagy elküldöd. Nem sietős most semmi. Ama bizonyos alkalomra majd csak előkeresek valamit, rézkarcot vagy más dolgot. Van vagy három-négy db, ami még megkeríthető erre a célra.

A nagy munkámmal haladok. Mindenesetre be akarom fejezni, s elvinni Hozzád amint lehet, hogy együtt megbeszéljünk mindent, mielőtt előrukkolnék véle. Sok kombinációm van, de még nem döntöttem, hogy mitévő leszek. Ráérek még. Csúnyán elfáradtam bele. A költségvetés ad legtöbb gondot, mert itt, nálunk semmiféle munkára nem kap az ember megbízható adatokat. Nagyon kíváncsi vagyok, hogy mit fogsz hozzá szólni. Egy bizonyos, hogy mindent elkövettem bolond fejjel, hogy jót csináljak. De vajon lesz-e valami eredménye?

Kívánunk mindannyian boldogabb új évet Néked s kedves családnak! Testvéri szeretettel ölel és csókol:

⁸⁹ Papp Aurélnak ilyen témájú írása nem jelent meg az *Erdélyi Helikon*ban.

⁹⁰ Mattis Teutsch János (1884–1960) festőművész, grafikus és szobrász. Budapesten Kassák Lajos köréhez, Berlinben Herwart Waldenéhez tartozott. Az avantgárd képzőművészet nemzetközileg is elismert brassói alkotója. Művei az *Erdélyi Helikon*ban: *Tájkép* (linóleummetszet) és *Ex libris Ion Minulescu*. 2, 1929, 5. 331. és 337., Szemlér Ferenc: *Mattis Teutsch: Kunstideologie* című írásához három mű reprodukciója: 5, 1932, 5. 352–354.

⁹¹ Mund Hugó (1892–1961) festő- és grafikusművész, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán és a Nagybányai Szabad Felsőiskolában tanult. Feleségével, Dömötör Gizella festőművésszel 1930-ban Buenos Airesben telepedtek le.

⁹² Pap Domokos (1894–1970) festő- és grafikusművész. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly és Réti István tanították s ugyanők Nagybányán is. Rajztanár Kolozsvárt (1922–1927), ahol 20 kőrajzával albuma jelent meg (1922). Az 1920-as évek második felétől a Balaton mellett, Szepezden élt és dolgozott.

⁹³ Az 1928. karácsonyi számot, amelyben a *Háziipar* című freskó-terve megjelent.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. január 10.⁹⁴

Édes Testvérem!

Sajnos, maródi vagyok, de azért a megkezdett dolgot, ahogy tudom, itthonról is folytatom, mert szeretném befejezéshez juttatni.

Tehát elsősorban is értesítelek, hogy a köv. cikkeket szeretném hozni. Ezt én spekuláltam ki, de mindenféle változtatást, javaslatot elfogadok, tehát azért közlöm, hogy gondolkozzál rajta, és ha gondolod, úgy gyorsan közöld módosításodat.

1. A művészi grafika (Mi a grafika? A grafika helye a képzőművészetben, a múlt és a jelen stb.).

2. A modern grafika jelentősége (az önálló grafika: a fehér-fekete stilizált rajz; az illusztráció, a könyv grafikája; az üzleti grafika; a plakát, a levélfej; grafika a textilben, a szőnyeg stb.).

3. A művészi grafika kifejező eszközei (toll és ecsetrajz; fametszet, linóleum, rézkarc, rézmetszet, acélmetszet, ólometszet, akvatinta; a mechanikai sokszorosító eljárások; cink, autotípia, fototípia, színnyomás, mélynyomás stb.).

4. A grafikai művészet Erdélyben:

a. a múlt

b. az utolsó 10 év grafikája és Erdély grafikus művészei.

Ezeket gondoltam mint összefoglaló cikkeket. Persze, erről lehetne sokat és sokfélét, de összefoglalva talán a legjobb volna.

Szántó György⁹⁵ vállalt egy cikket, én ajánlottam neki, miután ma vak, hogy az 1. címmel foglalkozzék, és azt írja meg, mert az általános, és a más nem érinti.⁹⁶ Még választ nem kaptam. Mármost kérlek Téged, hogy vagy ezek közül, vagy valami magad gondolta, de lehetőleg olyan cikk-témát válassz, ami egyúttal aktuális is.⁹⁷ Ezt azonnal írd meg nekem, hogy tudjam, mert másokat is fel szeretnék kérni cikkek írására, nehogy összevissza ugyanaz íródjék meg. A cikk megírására van idő e hó 20-ig, illetőleg a jövő hó 1-ig. Mindenesetre válaszolj, és okvetlen küldj nekem egyúttal grafikáid közül néhány jellemző darabot. Már sok anyagot kaptam: Litteckék⁹⁸

⁹⁴ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levél: 1929. január 10.

⁹⁵ Szántó György (1893–1961) festő, regényíró. Budapesten folytatott építési és képzőművészeti tanulmányait az első világháború szakította meg, ahol megsérült s ez járult hozzá a látása teljes elvesztéséhez. Ady költészete és a Kassák-kör formálta jellegzetesen avantgárd művészeti szemléletét, amelyben grafikáit és a festményeit létrehozta. 1920-ban Kolozsváron a román opera díszlet- és jelmeztervezője, 1924-től Aradon bontakozott ki termékeny írói életműve.

⁹⁶ Szántó György: A modern grafika szerepe. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 3. 179–183. Kós levelében jelzett sorozat következő írásai: Kós Károly: A grafikai művészetek fejlődési útja. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 262–267.; Kós Károly: Erdélyi grafika, erdélyi grafikusok. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 331–337.

⁹⁷ Papp Aurél nem írt tanulmányt a főlajánlott témákban.

⁹⁸ Littecky Endre (1880–1953) festő és grafikusművész. Feleségével, Littecky-Krausz Ilona (1900–1985) grafikusművésszel Szatmárról egy időre (1928–1940) Temesvárra, Szebenbe, Segesvárra és Kolozsvárra

is küldtek: rajzot, plakátot, linót, üzleti grafikát. Küldött Kóra Nándor,⁹⁹ Szántó¹⁰⁰ és még néhány. Nagy Imrét¹⁰¹ várom a metszeteivel.¹⁰² Azt írtam, hogy a százszok gyönyörű és teljes kollekciót küldtek.

Téged megkérlek, hogy a Nagy- és Felsőbányán, ill. más vidékiek közül, akiket komoly grafikusoknak tudsz, azokat vedd számba, és írd nekik teljes hatalommal, ismertetve a célt, hogy azonnal küldjenek egy-egy jó kollekciót nekem Kolozsvárra az *E. Helikon*hoz (Str. Brătianu 22.). Ez fontos, hogy legyen választékom.

Az erdélyi román grafikusok közül Demian Tassy¹⁰³ és Ciupe¹⁰⁴ beígérték mindent, és kértek, én válasszak ki dolgaik közül. De ha tudnál más érdemest a románok közül, ez fontos volna, mert nem szeretném, hogy lemaradjanak igazán érdemes és fontos művészeik. És nem szeretném, hogy esetleg céltatosságnak látszódjék a románok hanyag kezelése. Ezért, ha csak tudsz valakiről, azonnal és elsősorban annak írd, és szerezd be a dolgait.

Szóval választ várok bár egy kis lapon és addig is szeretettel ölel-csókol

testvéred Kós Károly

Most került elé a leveled, amit írtál (azt hittem elvesztettem). Erre nézve: Teutschtól kaptam dolgokat; Kolozsvárott az öreg Papp Sándor¹⁰⁵ van most csak,

költözve egyfajta 20. századi vándorfestő párként dolgoztak. Litterczky Endre: Meghívó-terv. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 304-305. között; L. Krausz Ilona: Utca Körösfőn. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 4. 244-245. között; Körösfői templom. *Erdélyi Helikon*, 3, 1929, 2., Fény-árnyék (rézkarc). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 368-369.

⁹⁹ Kóra-Korber Nándor (1897-1953) grafikus, illusztrátor, karikaturista. Az avantgárd *Periszkóp* folyóirat művész-munkatársa, több Szántó György kötet illusztrátora. Kóra-Korber Nándor: Karikatúra. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 380.

¹⁰⁰ Kós Károly: Szántó György: Utolsó hajnal, első hajnal. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 7. 618-619.

¹⁰¹ Nagy Imre (1893-1976) festő- és grafikusművész, emlékiratíró. Budapesten tanult, részt vett az első világháborúban. 1924-ben végleg hazaköltözött Erdélybe. Jelentős a korai grafikai munkássága, az 1930-as években az *Erdélyi Helikon* íróit - köztük Kós Károlyt - megrajzolta. Munkásságát a csíkszögödi Nagy Imre Képtár állandó kiállítása mutatja be.

¹⁰² Finta Zoltán: Nagy Imre fametszetei. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 3. 236-237. Az írást Nagy Imre két metszete illusztrálta. Továbbá: Pfeiffer Alfréd *operaénekes arcképe* (tollrajz). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 240-241. között.

¹⁰³ Demian Tassy művei - többek között - az *Erdélyi Helikon*ban: *Athos* (szénrajz), 2, 1929, 4. 304-305. között; *Fejléc* 1-2. színes illusztráció, 2, 1929, 5. 353-353. között; *Reményik Sándor*, 3, 1930, 2. 130-131. között; *Tamási Áron*, 3, 1930, 4. 264-265. között; *Szentimrei Jenő*, 3, 1930, 4. 330-331. között; illusztráció Kádár Imre: *A havas balladája* című könyvéhez, 5, 1932, 2. 74.; *Tárogató és furulya*, *Kós Károly*, 6, 1933, 10. 736-737.

¹⁰⁴ Aurel Ciupe műve - többek között - az *Erdélyi Helikon*ban: *Akttanulmány* (tollrajz), 2, 1929, 4. 388-389. között. Írása: Párisi kiállítások. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 8. 649-651.

¹⁰⁵ Papp Sándor (Alexandru Popp) (1869-1949) festő, grafikus. A Mintarajziskolában tanult Budapesten,

más nincsen. A nagybányaiaktól (csak, akik arravalók: Ferenczy Noémi¹⁰⁶ talán) okvetlen szerezz anyagot, és erdélyi román grafikust teremts a föld fenekéből még rajtad, Demianon és Ciupén kívül. Az öreg Papp Sándor nem grafikus, de nála is próbálok bár egy jó ceruza v. tusrajzot kapni, nehogy szóljon valamit.

Papp Aurél – Kós Károlynak, [1929. január 20 körül]¹⁰⁷

Drága Károly Testvérem!

Ember tervez... Egy hétig oda kellett lennem Károlyban, s csak ma jöttem haza. A kenyér. Üzentem Bányára Rátz Péternek¹⁰⁸ s ezideig semmit sem válaszolt. Román grafikusokat nem tudok, Magam sem vagyok az, de mégis elszántam magam arra, hogy ha nem késő, hogy vagy három darabot elküldök, de csak úgy két hét múlva. Addig semmi esetre nem tudok ezekkel a dolgokkal foglalkozni.

Lásd, Testvér, ilyen az én életem. Amióta ismét hivatalt vállaltam, azóta mondhatom, semmi mást nem csinállok, mint robotolok, s mégis drága dzsentrijeink folyton ütnének, ha hagynám magam. Ez is megterheli helyzetemet, illetve megsza- porítja munkámat. Erre nem gondoltam, amikor szívesen vállalkoztam, hogy segítek Néked. Ott akadtam meg mindjárt, amikor választ reméltem Rácztól. Azután elsodort az én munkaköröm, s azóta robotolok. Holnap már megint Károlyban kell lennem, s ki tudja, mikor kerülök vissza. Év zárlat és minden velejárója a nyakamon.

Nem nekem csinálták meg Romániát, bizonyos. Bocsáss meg tehát, hogy nem tudok eleget tenni vágyamnak s ígéretemnek, de a körülmények akadályoznak. Az én dolgaimat is úgy remélheted, ha adsz reá időt, hogy itthon létemkor küldjem el. Mert bizony bepakolni és elexpediálni, ez is időt venne igénybe, ami pedig most nincs nekem.

A cikkek közül is csak az elsőre vállalkoznék én is, amennyiben erre nem kell az adat. De legjobb lesz ezt is elhagyni. Majd máskor pótolom.

Mi van a Gallas életrajzával? Szegény, úgy látszik, hogy nagyon várja. Már kétszer írt azóta.

Mindannyian mindannyitokat szeretettel csókolunk, s én Téged testvéreileg ölellek:

s 1897-től 1921-ig tanított az Iparművészeti Iskolában. Erdélybe hazatérve a Kolozsváron megalakult Szépművészeti Iskola igazgatója lett.

¹⁰⁶ Ferenczy Noémi (1890–1957) gobelinművész, műfajának Magyarországon iskolateremtő mestere. Édesanyja (özü. Ferenczy Károlyné, Fialka Olga) haláláig (1930) Nagybányán élt. 1922-től törzstagja volt a Nagybányai Festők Társaságának. Rövid brassói időzése után 1932-ben végleg Budapesten telepedett le.

¹⁰⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül.

¹⁰⁸ T. Rátz Péter (1879–1945) festőművész, Nagybányán tanult. Az első világháborúból hadirokkantként tért haza. 1922-től a Nagybányai Festők Társaságának rendes, 1927-től törzstagja, 1931-től ügyvezető elnöke. Tabéry Géza: Nagybánya, a festők, aranyrabszolgák és a víg fürdővendégek városa. T. Rátz Péter hét illusztrációjával. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 9. 671–687.

Remélem, hogy elmúlt a betegséged. Vigyázz magadra, Testvér, mert ha Hozzád megyek, csata lesz.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. március 12.¹⁰⁹

Édes jó Aurél Testvérem!

Most látom hirtelen az asztalomon a gyászjelentést, mely János bátyád halálát jelenti nekem. Soha sem tudom elfelejteni azt a munkát, amit Ady Endre emléktáblája leleplezése¹¹⁰ után nálatok töltöttem, ahol János bátyád csendes, bölcs, békességes ember is velünk töltött, bolond, ideges, keserű emberekkel. És úgy fáj minden, de úgy fáj minden, de úgy fáj, hogy ezek az idők is, sok más idővel, elteltek, elmúltak, és az emberek, a jók, a békességesek, az igazak is elmúlnak, hullunk, elrothadunk, és mi marad a végén nekünk? Mondd, Aurél, mi marad nekünk?

Nehéz időket élek mostanában. Mind egyedülebben maradok, testvérem, és még Te is hallgatsz. Levelemre nem válaszolsz, egy rongyos grafikát sem küldesz, pedig az idő már-már eltelt. Cikket sem kapok, és olyan árva vagyok, édes jó Aurél testvérem.

Nem azért, mert magyar vagyok, de azért, mert Te is, lám, Nagyromániában utolsó, azért vagy velem együtt. Mit ér a művészeted, mit ér a szíved, lelked? Nyomorult utolsó kutyák vagyunk, akiket magyarok oldalba vernek, és a végén két nép.

És örvendnek, hogy elpusztulunk, mert sok nímádnak útjába vagyunk mi, örök békétlenek.

Olyan keserű hangulatban vagyok, hogy gyilkolni szeretnék; a télen brómot szedtem egy hónapig, nem bírom, édes Aurél. Tudod, ha meglehetné, hiszen vég-eredményben semmibe se kerülne, pakolj össze feleségeddel, és gyere egy hónapra le hozzánk. Papírt, vásznat, festéket hozzál, és elmegyünk a mócok közé, fel a végtelen havasba, az asszonyok ott maradnak Sztánán, és nézzük az Úristen hegyeit és a világ legelhagyottabb népét és a végtelen havasokat.

Ne haragudj, hogy nem vigasztallak. Nem tudok. Amikor egy-egy jó ember kidűl, egy ártatlan szellemi munkás, akkor eszembe jut sok-sok bánat, keserűség és nem is tudom, mit beszélek. És ilyenkor úgy szeretem azt az egy-két embert, akit a sors egy sorba rendelt velem. Mert a többi csak szám, állat, aki csak keserűség és teher.

Aurél, lelkem, írd és higgy nekem. És akarom, hogy tudd meg, hogy érezd és ne felejtse soha, hogy a sors rendelt minket ugyanazon nehéz ösvényre, hát szeressük egymást. Két árva, erdélyi szellemi proletár.

¹⁰⁹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1929. március 12.

¹¹⁰ Kós Károly Ady emléktábláját a családi ház falán, 1924 nyarán helyezték el. A 20-as évek legnagyobb szabású Ady-ünnepsége Zilahon és Érmindszenten 1924. július 20-21-én, a költő szüleinek aranylakodalmá alkalmából volt. Ezután készülhetett Kós fametszete *Ady Lőrincről*. Ld.: *Kós Károly képeskönyv*. Szerk. Sas Péter. Budapest, [1986]. 58.

Látod, alig tudom leírni, amit szeretnék. Úgy megütöttél ezzel a gyászjelentéssel. Igazán, gyertek egyszer úgy egyszerűen le hozzánk Sztánára, de hosszabb időre, hogy ne áldozat legyen az, de az útiköltséget spóroljátok meg azzal, hogy maradtok nálunk. Higgyétek el, hogy nekünk nagyobb örömet nem csinálhattok, mint ha jöttök. És dolgoznod kell itt, Aurél. Elmennénk a Hora szülőfalujába és a Funtinel-be, ahol 49-ben Vasvári meghalt,¹¹¹ mert Kossuthék mulatságot csináltak, és kitekin-
tenél a mi köves hegyoldalunkra, ahol a földre borulunk, és az Úristent az ember olyan közel érzi.

Aurél, lelkem, Bátyád halála alkalmával fogadd testvéri együttérzésemet, aki olyan árva vagyok, mint Te.

Feleségeddel együtt ölel és csókol benneteket

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1929. március 13.¹¹²

Drága Jó Károly Testvérem!

Tele a lelkem bánattal, tele a szívem keserőséggel, tele rossz emlékekkel, jó emlékekkel, tele fájdalommal a múltért és kétségbeeséssel a jövőért.

Egy ember, aki négy éves házasság után még húsz évig élte ezt az életet, ami néki semmi jót, mást, mint a fia nevelésével járó örömeket – nem adott. Egy ember, akit a Te fürkészően látó szemed jól megismert, jó volt, mert sokat szenvedett, elment, s maga után hagyott egy csomó gyötrelmet, amit nem lehet kiegyenlíteni, nem lehet kibékíteni. Anyám, feleségem s mi, mindannyian betegek vagyunk a gondtól és a kintől, amit el kell viselnünk. Hull, hull a gond a fejünkre, mint a megszámlálhatatlan sárga falevelek ősszel, beborítják agyunkat, s mi viseljük a nehéz terhet a természet rendje szerint. Nincs menekvés, Kedves Jó Testvérem! Nincsen más, csak ez, ami őtet megszabadította tőlünk, nincsen más menekvés, mint az elenyészés. Most már látom, hogy a természet jót tett véle, s minket is csak előkészít ezzel a fájdalommal és a többivel arra, hogy teljesen beborítva a sárga levelektől, gondoktól, nyugodtabban adjuk át magunkat az enyészetnek.

Ha lehet Téged jobban megszeretni, nekem és a feleségemnek, kik mind a ketten síráson keresztül szerettünk meg, még amikor nem is ismertünk, akkor talán most ez történt meg. Leveled megszorozta a Hozzád való ragaszkodásunkat, pedig Drága Jó Károly, hidd el, senkihez úgy nem húztam még életemben, mint Tehozzád. Közös sorsunkat én is érzem. Közös minden elgondolásom arról, ami velünk történik, s látom tisztán tragédiánkat, látom jobb sorsra érdemes életünket, akik annyi

¹¹¹ Vasvári Pál (1826–1849) az 1848-as forradalom vezetői mellett tevékenykedett, Kossuth titkára volt. 1849 elején szabadszerepet vezetett Erdélyben, s a Gyalui-havasokban, Havasnagyfalú közelében, a Funtinel fennsíkon az Ávrám Iancu vezette román csapatok valószínűleg 1849. július 13-án megölték.

¹¹² Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: 1929. III. 13.

tudással, oly nagy jószág-hajlammal csak megtépettjei vagyunk fajainknak, amelyek jobb sorsokat érdemelnének!

Téged megrugdos a Te fajod, s engem megrugdos mindkettő. A mi harcunk az apostolok harca, ami soha nem fog befejeztetni. Az élet, ami annyira magához rántott bennünket, hogy még azt is megérezzük belőle, hogy javítani kellene rajta. Jaj! Ez az élet nagyon bosszúálló, és sok a segítsége velünk szemben. Segít az élet bosszújában a sok velünk, de érzés és jószándék nélkül élő. Épp ez az, látod, Kedves Károlyom, ami mindentől elvette kedvemet, s ami teljesen megbénított. Hónapok óta nem dolgozom itthon, hanem hivatalnokoskodok idegenben. Már teljesen lemondtam arról, hogy még egyszer művészettel is foglalkozzak. Minden reményem a mai időkben volt. Eloszlatta azonban reményeimet saját testvérem, aki ott van azok között, akiknek segített a többi, akik minket egész életünkön át elnyomnak. Ezek után mit akarjak még? Nagy sodrásukat elviseltem már az élettől, most én sodortam el saját magamat. A küzdelmet én sem bírom már, s leszek csendes ember, akinek sorsa meg van pecsételve. Büszkén viselem sorsomat, mert bár kevesen, de a jobbak osztják helyzetemet. S a mi esetünk nem is új! Mások, jobbak és tehetségesebbek is jutottak már ilyen körülmények közé.

Ha nem komplikálná életünket egy másik nagy veszedelem is, ami Pesten vár reánk, hogy t. i. a sógorom fia, aki nagyon súlyosan beteg, talán összepakolnám a családot, s feleségemmel elmennék Hozzátok. Így azonban, hogy a feleségem fekszik, s onnan minden pillanatban várjuk a vész hírt, nem tehetek mást, mint várok. Nagyon köszönjük jó szívetekre valló meghívásodat, s talán majd tavasszal – úgy amint mondottad – igénybe fogom venni. Rám férne.

Cikkeket s rajzokat ne várj tőlem, kedves Károlyom. Legutóbbi levelemben megírtam az okokat, s Te talán nem emlékszel. Nagyon el vagyok foglalva a hivatallommal, s nem is tudom, honnan vennék pénzt az ilyen dolgokra. Süllyedő hajótól ne várj iramot, Kedves Testvérem.

Újra köszönjük Néktek, Kedves Testvérem a levelet, a vigasztalást, az alkalmat, hogy így is, meg úgy is kisírhattuk magunkat a feleségemmel együtt. Nem fogjuk, mert nem is lehet elfelejteni a Ti szereteteket, s mindig is gondolhatsz reám, Drága Károlyom úgy, mint arra, aki teljesen Veletek van érzésben és sorsban.

Ezt a levelet a fiammal küldöm el, aki este megy vissza. Légy oly jó, és érdeklődj néha sorsa iránt, bizonyára van ismerősöd a kereskedelmi akadémián. Gyámoltalan, az anyja kedvence a többivel együtt, s dacára minden vágyamnak, én bizon nem tudok a dolgában eljárni.

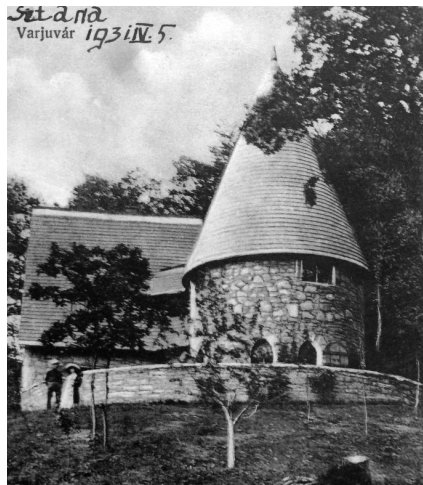
Sokszor ölelünk Benneteket, Kedves Károly Testvérem, s én Téged forrón és igaz testvéri szeretettel csókollak.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. szeptember 7.¹¹³

¹¹³ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Sztána, 1929. szept. 7.

6. Kós Károly: Varjúvár, 1931.
Linóleummetszet.
Repr. Kós Károly:
„Kőből, fából házat... igékből várat”.
Bp., 1983.

7. Sztána, Varjúvár, 1931 – a képes-
lapon, balra a kerítés mellett Kós
Károly és felesége Kós Károlyné szül.
Balázs Ida. Románia, Arhivele Nationale
– Satu Mare, Popp Aurél fond

Édes Testvérem!

Utóbbi időben csak másoktól hallottam Rólad, ill. Rólatok. Mert én szorgalmasan érdeklődöm állandóan, hogy mit csináltok, hogy vagytok. Őszintén szólva nagyon örvendtünk mind, amikor hallottuk, hogy az Ecsedi Láphoz újra bejutottál. Mit akarsz? Én azt hiszem, hogy a mai körülmények között ennél jobb nem is lehet. Sőt: minden igazi művészt valahogy el kellene így helyezni. Persze, nem tudom, hogy hivatalos és nem művészi elfoglaltságod mennyi idődet és mennyi idegedet köti le, de szeretném hinni, hogy okosan csinálod, és nem fulladsz bele az ecsedi lápba. Úgy tudom, szép lakást kaptatok, és ez fontos dolog, mert az a közvetlen környezet sokat adhat, vagy vehet el az embertől. De azt is hallom, hogy a feleséged beteg. Ez már nagyon nagy baj és a feleségemmel igazán és őszintén aggódunk.

Éppen tegnap este beszélgettünk itthon újra Rólad, és elintéztük, hogy úgy kellene csinálj, hogy most fogjál neki, és nem túlságosan sietve, de rendszeresen dolgozva úgy kellene festened azt az egész sorozatot, amit eddig kigondoltál, és ami többé-kevésbé kidolgozva meg is van már. Valahogy nem túlozva a méreteket sem, de azért megfelelő arányban maximum 3 m²-es vásznanak kellene egy sorozatot készíts: 10–15 kompozíciódat és a vele összefüggő apróbb, de nagyobb számú tanulmány-részletet (fejeket, vázlatokat, részleteket) és aztán egy külön kiállításon bemutatni Erdély nagyobb helyein, és azután a Regátban is több helyen, és azután ki a külföldre is.

Ez nagy dolog volna, érzem. Egy ilyen hatalmas ökölcsapással mégis nagyot lehetne elérni. Neked pedig az élre kellene jutnod, ahol most senki sincsen, de egy egész csomó apró akarnok tülekedik.

Ne haragudj, Aurél, az én ideámon, nem bolondság az: én a Te helyedben bizonyosan megcsinálnám, a mostani körülményeidet és aránylagos nyugalmi helyzetedet számbavéve.

Különben vigyázz! A Kormány napjai, ill. hónapjai meg vannak, az én legjobb tudásom szerint, számolva, és utána liberális világ jön valószínűleg. Biztosítsd be magadat ott Nagykarolyban. Nem volna értelme, hogy a helyedet feladd politikai marhaságok miatt.

És – ha erre járnál, beüsd az orrodát hozzánk. (6-7. kép) Mi csendesen élünk, és Benedek Elek nélkül¹¹⁴ még kevesebben maradtunk, így árvábbaknak érezzük magunkat. Hiába, már nem sokára a gyerekeink maradnak nekünk – reménységnek, mi, öregek mind árvábbak és elhagyottabbak leszünk. Minden nap dől ki valaki, akivel az életet egyszerre kezdtük, és új barátokat nem aquiráltunk. Jobb már egyedül és a régiekkel, akik és amíg még élnek és élünk.

Nem vagyok szomorú, nem ütött le a halál, aki elvitte Benedeket. Csak éppen még inkább magamba gubózzom, és igyekszem megszokni, hogy ez a rossz természetem rendelése.

Hát az Úristen áldjon és segítsen, és adjon egészséget, és talán még egy-két jó találkozást nekünk.

Igaz szeretettel ölelünk, csókolunk, mindnyájan szeretetünket küldjük Nektek, édes Aurél és Aurélné

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1929. december 29.¹¹⁵

Drága Károlyom!

Az, hogy én mindig akkor nem talállak otthon, amikor legjobban vágyom Reád, ezt már meg kellett volna szoknom, de lásd, nem így van. Végtelenül sajnálom, hogy hiába vártam utánad három napig, pedig azzal a tervvel szántam reá magam, hogy Kolozsvárra menjek, hogy legalább kibeszélem magam Véletek. Aztán meg, van egy-két dolgom is nálad, s azokat is el akartam hozni, s meg el is számolni mindennel, hiszen az év vége előtt állunk, s nem akarnám, hogy az én ügyemmel légy megakadva a könyveid lezárásánál. Nagyon kérek, légy szíves, és küldd el azokat a rajzokat, amik Nálad vannak, s úgyszintén az elszámolás eredményéről is értesíts – kíméletesen.

Hogy vagytok otthon, s mi újság van Nálad? Írj kérek, ha lehet részletesebben, pótolj azért, mert nem tartottad otthon az orrodát.

Egész családodat sok szeretettel üdvözljük mindannyian, s én Téged testvéreileg ölellek s csókollak

PA

¹¹⁴ Benedek Elek 1929. augusztus 17-én hunyt el Kisbaconban.

¹¹⁵ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levél: 1929. XII. 29.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. május 1.¹¹⁶

Kedves Károlyom!

Ha jól emlékszem, harmadikszor kérlek meg, hogy légy szíves, és számolj el vélem ama összegről, amit annak idején Tőled felvettem, s viszont a képeim, amik Nálád vannak, légy szíves, és küldd el. Bocsáss meg, hogy csak így röviden írok, de elhatároztam magam, hogy többet nem írok, ha erre a levelémre sem válaszolsz. Annyira nem lehetsz elfoglalva, mint én, s íme én mégis szakítok magamnak időt, hogy dolgaimat rendezzem, miért ne akadna Néked hát időd, akit valahányszor kerestelek, soha nem találtalak az irodádban.

A régi szeretettel, amit nem érdemelsz, üdvözlünk mindannyian, s kedves családodat, akit Te nem érdemelsz meg, szintén szeretettel öleljük.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. május 6.¹¹⁷

Édes jó Auréloom, ne haragudj, de igazán csupán egyetlen levelezőlapodat kaptam ezelőtt talán másfél hónappal, de azon éppen csak négy sornyi írásod volt. Hogy arra nem válaszoltam, az restségemet bizonyítja, de egyéb semmit. Hanem most, ahogy Kolozsvárra megyek, előveszem a könyveket, és miután követeled, elszámolok. A nálunk hiánytalanul és épen őrzött képeidet pedig csak kb. egy hét múlva küldhetem, mert utólagos jóváhagyásod reményében éppen most egy hete kért tőlem belőlük leközlőni való anyagot Ciupe Aurél, a piktör, a Kolozsváron nemrég megindult új román folyóirat, a 'DARUL VREMEI'¹¹⁸ számára. Mihelyt tőle visszakapom az anyagot, küldöm őket.

Hogy sok a dolgom, azt Te igen jól tudod. A magad bőrén tapasztaltad, hogy ma és nekünk az élet nagyon-nagyon keserves tréfa. És az is bizonyos, hogy én már nem bírom az iramot úgy, mint azelőtt. Megrokkantam, édes Auréloom, hidd el. Az állandóan növekedő élet-terheimet már csak nagy kínnal bírom valahogy. De azt is tudom jól, hogy ez nem mentségem, csak éppen eszembe juttatta a Te leveled, és az egy cseppet elkeserített.

Leveledből egyébként azt látom, hogy most jól vagytok, aminek őszintén örvendünk mindnyájan. Egészség dolgában nekem sincsen panaszom most: jól vagyunk mindnyájan. És Titeket mindnyájan igaz szeretettel ölelünk

Kós Károly

¹¹⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1930. 1. V.

¹¹⁷ Gépirat Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Stana-gara, 1930. május hó 6.

¹¹⁸ *Darul Vremii*. [Az idő ajándéka] *Literatură-Artă-Știință*. Cluj, 1930.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. június 20.¹¹⁹

Kedves Károlyom!

Május 6-áról kelt leveledben jelzett egy heti terminus régen lejárt. Nagyon kérlek, hogy ne felejtkezzél meg az én elszámolásomról, mert nem szeretek sem adós maradni, de viszont pénzem sincsen.

A képeimmel is szeretnék valami rendet tartani. El ne felejtsd elküldeni őket, az istenre kérlek. Mindannyian a régi szeretettel gondolunk mindannyiótokra, s én és feleségem mindannyitokat sokszor üdvözlünk.

A gyermekeket és Téged csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. november 15.¹²⁰

Édes Auréloom!

Ne ijedj meg. Amiért írok, nincsen baj. Bár szeretném, ha írásomnak foganatja volna. Arról van szó, hogy meghívást kaptál – talán Ciupe Aurél küldte el – a most november 23-án nyíló kolozsvári kiállításra, melyre egy nagyobb választék erdélyi művészt hívtunk meg, és amelyre, reméljük, be is küldik műveiket az igazán jók közül is néhányan. (8. kép) Reád okvetlenül számítunk. Bár egyetlenegy dolgotat küldd el e hó 19-ig, és lehetőleg fényképet is róla (ezt postafordultával), hogy reprodukáltathassuk a katalógus számára. Hogy miért kaptál Ciupetól és nem tőlem meghívást, annak az a magyarázata, hogy a román művészeket román művésztársaik hívták meg, a magyarokat magyarok, a szászokat szászok. Nem akartunk egymás dolgába beleszólni lehetőleg, hogy kiküszöböljük a lehető sűrűlődségi felületeket a siker érdekében, mely közös képzőművészeti érdek.

Nagyon kérlek, édes Auréloom, küldjél valamit, mert a Te egészen egyéni oeuvre-d nagyon hiányozna bármely együttesből, és Nélküled nehéz azt mondani, hogy itt nagyjából bár, jelen vannak Erdély színei és vonalai.

Nagyon röviden írok, mert a szemem fájt; meghűlt, és meg is van erőltetve erősen. Tehát, ne vedd rossz néven a rövidséget, sőt a fáradtságot írásomban. Nagyon bajos nekem jókedvűnek lennem és frissnek.

De, még ha a látszatok mást is mondanak, a szeretetem és a szeretetünk irántad és egész családod iránt változatlanul él. Mi már új barátokat nem vállalunk, maradunk a régiakkal, maradunk Veletek –, még ha nem is akarnátok ezt.

Feleségednek kezeit csókolom, Téged igaz, régi és maradandó szeretettel ölel

Kós Károly

Feleségem üdvözlését küldi, és az asszonyodat csókolja.

¹¹⁹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei. Sindic „ECED” 20. VI. 1930.

¹²⁰ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1930. nov. 15.

8. Demian Tassy: Erdélyi képzőművészek kiállítása, 1930, plakát.

Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

Kós Károly – Papp Aurélnak, [1930. november 15 után]¹²¹

Édes Aurélom!

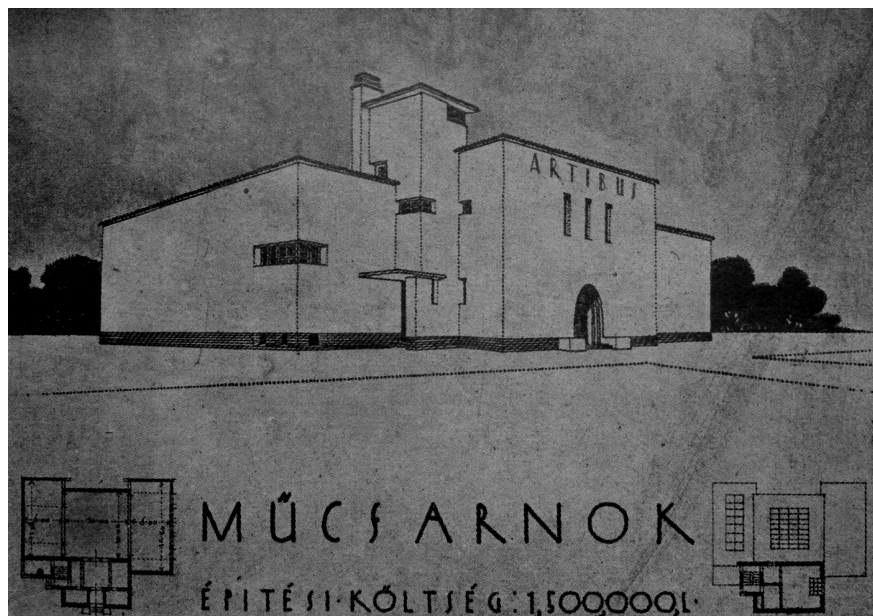
Most bontottam fel leveledet. Azt hittem, Ciupe éppen olyan részletesen írt meg Neked mindent, mint ahogy én megírtam ezt a magyaroknak. Mert úgy osztottuk meg a munkát, hogy a románok írtak a románoknak, mi a magyaroknak, a szászok a szászoknak. De úgy látszik, hogy ez nem történt így. Tehát, hogy kb. tudjad, miből indult el ez a dolog, elküldöm az ez ügyben néhány jobb magyar művészhez küldött tapogatózó levelünket, amit azután sok és nagy levélváltás követt, valamint utolsó levelünket is a tudnivalókkal. Kérlek tehát, küldj okvetlenül és a katalógusba való anyagot is, ill. valamelyik kiállítandó képed jól reprodukálható fényképét postafordultával, expressz.

Ez a kiállítás kezdés akar lenni csupán: életet akarnék itt teremteni az erdélyi művészek segítségével. Kiválasztódást, harcot, kritikát és az állam köteles támogatását kiharcolni a kollektivitás erejével, pretenciájával.¹²² Ezért is kellene éppen a Te képeid is ide. Be kell bizonyítanunk, hogy pusztán a magunk erejével, minden méltán elvárt és a képzőművészetnek kijáró állami, ill. hatósági támogatás nélkül, adósságra csinálunk egy kiállítást, akarunk egy szervezetet, és követelünk egy Múcsarnokot.¹²³ (9. kép) Ebben követeljük az állam, a hatóságok támogatását, a sajtó melénk állását és a közönség vásárlását.

¹²¹ Kézírás a Barabás Miklós Céh fejléces levélpapírján. Keltezés meghatározása tartalma alapján történt.

¹²² pretenció – követelőzés, túlzott igény

¹²³ Kós Károly több írásában kifogásolta, hogy Erdélyben hiányoznak a képzőművészet legfontosabb intézményei: művészeti felsőoktatás, kiállítóhelyek, galériák, múzeumok, mecenatúra, művészettörténet-oktatás. Vö.: Kós 2014. i. m. Kolozsvárt alkalmi helyeken lehetett csak – sok kompromisszum árán – tárlatokat rendezni, ezért ő megtervezte a kolozsvári Múcsarnokot (ad analogiam: budapesti Múcsarnok), amelynek a tervét bemutatta az *Erdélyi képzőművészek kiállításán* (Kolozsvár, Fötér 9. 1930. november 30. – december 6.), a terv reprodukciója megjelent a tárlat katalógusában. A kolozsvári Múcsarnok végül 1943-ban épült föl. Murádin Katalin – Murádin Jenő: A kolozsvári Múcsarnok. *Műemlékvédelem*, 54, 2010, 1. 10–24.

9. Kós Károly: A kolozsvári Műcsarnok terve, 1930.

Repr. Tér és Forma, 1931. 8. sz. 261.

Erdély, nem szabad, mostohája legyen a képzőművészetnek; Romániának gondja kell, hogy legyen a kultúra művészeti részére, ha művelt országnak számítja magát, és ambicionálja a kultúrállam elnevezést.

Szóval, valamit akarunk. És ha ezt éppen én magam szervezem, ill. amennyire tőlem telik, dolgozom érte, akkor ezen nem csodálkozhatsz. Voltam és vagyok olyan bolond, hogy a kultúráért akarok energiát és fáradságot adni; a közös, az erdélyi kultúráért. És nem nézem azt: magyar, román v. szász. Azt nézem: művész proletár. Tehát kollektíve, szakszervezetszerűen tudunk csak életlehetőséget kialakítani magunknak.

Szóval öllelek és várlak. Most Kolozsvárott lakunk, mert a gyerekek mind iskolában vannak és internátusokban. Gyere és küldj. Szeretettel

Kós Károly

Atanasie (Tassy) Demian – Kós Károly – Szolnay Sándor¹²⁴ Papp Aurélnak, [1930. november 15. után]¹²⁵

¹²⁴ Szolnay Sándor (1893–1950) festőművész, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán és Nagybányán tanult. 1927-ben választották a Nagybányai Festők Társasága tőrsztagjává. Kós Károllyal és Bánffy Miklóssal életre hívója és főntartója volt a Barabás Miklós Céhnek (1930–1944). Az 1930-as kiállítás egyik szervezője.

¹²⁵ Gépelt másodpéldány. Az előző levél melléklete.

Igen tisztelt Kollégánk!

Bocsánatát kérve kell Önnel közölnünk, hogy az ígért időben nem kapta meg leveleinket, de előre nem látható és csupán a mi lehetetlen viszonyainkat jellemző akadályok miatt kiállításunk terminusa egy héttel kitolódott, ami késedelmünket természetesen maga után vonta.

Közlendőink röviden a következők: a kiállítás november 23-án nyílik meg a Jósika-palota első emeletén (Főtér),¹²⁶ a lehető legalkalmasabb helyen és helyiségekben. Kérjük, hogy kiállításra szánt műveit úgy expedálja, hogy azok november hó 10-éig okvetlenül Kolozsváron legyenek, mert a rendezéshez szükségünk van három napra.

Műveit biztos csomagolásban az alábbi címre adja fel: Unió szállítási vállalat Cluj. A fuvarlevélben jegyzetszerű utasítás az legyen: Átadandó Szépmíves Céhnek kiállításra. A kolozsvári vasúti állomásra való érkezéstől kezdve a kiállítás után a vasúti állomáson való feladásig mi vállaljuk műveikért a teljes felelősséget, a kicsomagolást, becsomagolást stb.

Kérjük azokat a Kollégákat, akik a részvétel díját (250 lej), nem küldötték meg el, ezt küldjék be, legkésőbb műveikkel együtt, valamint lehetőleg jó fényképeket is műveikről. A kiállítók végleges névsorát a jövő héten fogjuk közölni.

Szíves üdvözlettel a kiállítás rendezőbizottsága megbízásából:

Szolnay A. Demian Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. november 21.¹²⁷

Kedves jó Aurélm!

Mire hazaérsz, ott kapod különböző leveleimet, amik mindenről felvilágosítanak. Ehhez annyi pótolnivalóm van, hogy a kiállítás megnyitását elhalasztottuk f. hó 30-ra, tehát egy héttel későbbre, ami azt jelenti, hogy azonnal pakolj be néhány jó dolgot, és küldd el nekünk (jegyzék, címek és ármegjelöléssel).

Ne gondolkodj, ne okoskodj, mert ez máskorra tartozik. Akarnod kell majd, hogy ez a kiállítás sikerüljön – a lehetőségekhez képest. Ebben egyet kell értened velem, akinek semmi egyéni érdeke nem fűződik ehhez a kiállításához, csak idegeim, munkám, sok bosszúságom és keserűségem, és ezen kívül anyagi kötelezettség vállalásom. Elég bolond vagyok, hogy mégis csinálom, de nincsen mit tennem a természetem ellen, amely a kultúra bolondjává predesztinált.

Feleséged táviratát kaptam, kézcsókomat küldöm. Téged személyesen is vár, és addig ölel

Kós Károly

¹²⁶ A kiállításról Kós Károly hosszabb írást is közölt: Kós Károly: Erdélyi képzőművészek együttes kiállítása. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 10. 853–856.

¹²⁷ Kézrel írt levél a Barabás Miklós Céh fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Kvár, 1930. nov. 21.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. november 26.¹²⁸

Drága Károlyom!

Tegnap érkeztem, s leveleidre válaszképpen íme, nagy fáradtságok után ma elküldtem a következő képeket:

1. „Júdások” 80, 000 L. ért
2. „Első tűz” Eladva
3. „Termeszek” 60, 000 L. ért
4. „Szent család” Eladva
5. „A sziszifuszok” 40, 000 L. ért, amelyek közül az eladottakért az éjszaka voltam

kénytelen elmenni Szatmárra, csak hogy kedved szerint cselekedjek. Semmi értelmét nem látom annak, hogy Ti ilyen dolgokkal foglalkozzatok akkor, amikor az emberek nem sokára egymást fogják enni. (Talán már meg is kezdték!). De hát, mit tegyek? Ha nem küldök, akkor azt fognátok mondani, hogy miattam nem küldött más sem, vagy mit tudom én, hogy mit találnátok ki, csak hogy a mai rossz viszonyokért mást lehessen kérdőre vonni. Én azt gondoltam, hogy ha valami vevőd van, úgy érdemes elküldeni egy-két képet, hogy válogathasson, és egyúttal a kiállításon is felhasználhassátok a képeket. Te azonban semmit sem válaszoltál az én kérdéseimre, s így én, tisztán a Te kedvedért küldöm őket, hogy szellőztesd ki őket az én költségeimen, ami ma nagyon is rosszkor jött. De hát, egye meg a fene, ha Téged csak ilyen költségesen lehet megnyugtatni. Legyen meg a kívánságod, s én kívánok hozzá sok-sok sikert.

Három éve nem dolgoztam, s ha így megy, akkor talán ezek az utolsó képeim.

A feliratokat hátul felragasztottam, s rajta az árak is. Az eladottakért külön kérek, hogy viseld gondjaikat. Sok kellemetlenségem mellett nem szeretném, hogy újabbakkal legyek sanyargatva.

Arra már nem értem rá, hogy firniszelve is. Litteczy, ha ott lenne még, firniszelve be azt, amelyiket kell. Reátok bízom, hogy jó világításba helyezték őket, hogy legalább ne legyenek csúnyaságnak kitéve. Beteg vagyok, s odamenetelemről egyelőre szó sem lehet. Még Váradon, amikor Jenővel találkoztam, még jól voltam, de mire hazajöttem, már dög voltam. Ilyen gyors munkát is csak Ti kívánhattok az embertől, akik nem vettek számot senkivel, csak magatokkal. Rosszakaratot nem tételezek fel, de felületességet igen.

A 250 lejt holnap küldöm a kívánt címre. A többiről írd meg mindent, úgy amint lehet. Ti főztétek, tehát egyétek. Isacnak¹²⁹ azt üzenem, hogy Ő is követelődött, hogy küldjek képet, hát most aztán csináljon is valamit, hogy legalább a költségeink megkapjuk.¹³⁰

¹²⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül, Papp Aurél festő – szobrász művész fölíratú fejléces levélpapíron. Keltezés: a levélen: Sindicatul „ECED” 1930. XI. 26.

¹²⁹ Emil Isac (1886–1954) költő, publicista, művészetpolitikus. 1920-tól 1940-ig az erdélyi és bánáti művészeti főfelügyelő. Többek között levelezett Adyval is, magyar költőket fordított románra. Vezér Erzsébet: Emil Isac és a magyar progresszió. *Levelezése Jászi Oszkárral. Korunk*, 37, 1978, 8. 642–646.

¹³⁰ A tárlatra beküldött Papp Aurél képekből nem vásároltak.

Nagyon el vagyok foglalva, s így többet nem írhatok. A kritikákat várom, s a bucaresti és budapesti útról még különvéleményemet fenntartom arra az esetre, ha meg tudom nézni személyesen a kiállítás anyagát.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. január 18.¹³¹

Kedves jó Auréloom!

Szemrehányó írásodra most csupán annyit, hogy úgyszólván a kiállítás megnyitása óta beteg vagyok, és csak a héten jöttem be Sztánáról. A gyomrommal csúful állok, és most is szigorú kúrát kell tartanom. Tehát, Szolnay Sándor festőművész barátom, valamint Ciupe Aurél intézték el a kiállítás levelezését úgy, hogy igazán, a legjobb akarattal sem tudtam semmit úgy intézni, ahogyan azt talán kellett volna. Nem tudom, hogyan van elintézve, de nekem úgy számoltak be, hogy mindent rendesen visszaapportáltattak a címekre. Őszintén szólva kissé rosszul esett leveled, hogy én csak akkor írok, mikor szükségem van Reád. Bocsáss meg, édes Aurél, ha felvilágosítás és igazolásul azt kell írnom, hogy én akkor írtam Neked képeid beküldése érdekében, amikor román művésztársaim megkértek, írnék én Neked, hogy ne hiányozzál az erdélyi együttesből éppen Te. Éppen a románságnak volt Reád nagy szüksége, és én nekik szolgáltam sürgető leveleimmel. És nem akartam én mint barátod, és mint aki Téged igazán nagyon istenáldott, nagy művésznek tartalak, hogy elmaradj egy erdélyi kiállításról. Akkor lettem volna gazember, ha nem sürgötök, ha nem írok, és nem táviratozom Néked és Feleségednek. (10. kép)

Lehet, hogy hibáztam ezzel, de én úgy érzem, hogy baráti és művésztársi kötelességemet akartam 100%-osan teljesíteni. Eléggé bosszankodtam azon, hogy nem küldtél fényképet, mert a mi régi kliséink nagyok voltak a katalógus számára, tehát nem tudtuk felhasználni őket. Ezért nincsen reprodukció a képeidről. Egy vasunk nem volt a kiállításra, tehát nem csináltathattunk fényképeket. A Societate des Musie¹³² csináltatott 6 fényképet a maga számára, de a Te dolgaid későn érkeztek, és aztán a román művészek dolgába nekünk, magyaroknak beleszólásunk sem volt és viszont. Kérlek, édes Aurél, gondold végig az egészet, és azután gondold magad az én helyzetembe is; aztán ítéld.

Feleséged kezét csókolom, öllelek igaz testvéri szeretettel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. február 9.¹³³

Drága Testvér!

¹³¹ Kézírás az Erdélyi Szépművés Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. jan. 18.

¹³² Valószínűleg a múzeum baráti köre.

¹³³ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. II. 9.

Hej, a sok baj között mi magunk csinálunk magunknak legtöbb bajt. Hogy Te nem válaszolsz idejében, bizony én meg megeresztek egy-egy gorombaságot, s aztán mikor már megsértettelek, akkor nagyon bánt a dolog. Már volt ilyenekről közöttünk szó, s emlékszem, hogy már kimagyaráztam egynehányszor magamat. Most nem magyarázok, hanem feltételezem, hogy nem haragszol, s megírom azokat, amik aktuálisak.

A képeket csak tegnap tudtam kibontani. Az egyik rámámat teljesen tönkretették, s így legalább van valami emlékem. Egyébként minden jól megérkezett. A ládában lévő katalógusokat¹³⁴ is megkaptam, s köszönöm őket.

Azt azonban, hogy mi történt a kiállításotokkal, hogy így befűltatok, azt még mindig várom Tőled. Hogy erről miért nem akarsz írni, mai napig sem tudom.

Most küldtem el valami megrendeléseket, amikből egy kis pénzt remélek, s a tervem az, hogy amit meg tudok menteni belőle, azt arra használom fel, hogy elmenjek Téged és Jenőt meglátogatni. Ez lesz az én jutalmam, több hónapi munkám után.

Feleségemmel együtt nagyon aggódunk miattad, Kedves Károlyom. Családos ember vagy, még nem elég idősek a gyermekeid, tehát nem időszerű, hogy betegeskedjél. Vigyázz jobban magadra, s ne rabold agyon magad. A másokért való munkát hadd másnak, s Te csak annyit dolgozzál, amennyit a foglalkozásod megkövetel. Hidd el, hogy az is elég!

Alig várom, hogy köztetek legyek, s mert nem akarom, hogy valamiképp elpasszoljalak benneteket, nagyon kérlek, hogy írd meg, hogy a hét folyamán hol találalak benneteket. Mondom, nagyon szeretnék Veletek tölteni egy-két napot!

Feleségem és én mindannyitokat igaz szeretettel üdvözlünk, s én testvérileg csókollak:

10. Papp Aurél: Feleségem arcképe. Az Erdélyi képzőművészek kiállítása 1930-as katalógusából. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

PA

¹³⁴ Papp Aurél levelezésében fennmaradt az *Erdélyi képzőművészek kiállítása, 1930* Demian Tassy által tervezett, három nyelven föliratozott színes plakátja és a kiállítás katalógusa. A katalógus Papp Aurél öt festményének a felsorolásával kezdődik, és összesen 196 mű-tételt tartalmaz. A reprodukált művek között szerepel: Alexandru Popp: *Feleségem arcképe*.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. február 9.¹³⁵

Édes Aurél!

Megkaptam legutóbbi leveledet, és az azelőttiről szó ne legyen. Most csak annyit: hogy mi okozta a kiállításunk befagyását, arról szóban tudok majd referálni, írni sok volna ez. Bizonyos, én jót akartam, és nem magamért. Hogy a valóban sikerült kiállítást végeredményben mégis agyonütötték azok, akiknek kötelességük lett volna ezt a komoly művészi erőfeszítést nagyon komolyan venni. Annak reám nézve egyetlen tanulsága van, hogy többé nem ártom bele magamat a közért, a közös művészi érdekekért való olyan munkába, melynek minden ódiuma, fáradsága, felelősségvállalása, pénzügyi adminisztrációja az enyém, és a végén – cserbenhagy mindenki akkor, amikor – tovább kellene lépni. Annyim van mindenből, hogy cca. 6-7000 lejt kell még előteremtenem a kiadások maradékának fedezésére. Ez talán megyen. De már a veszekedő levelekre nem válaszolok; csináljanak, amit akarnak.

Az egészség nagy dolog, édes jó Aurél! Most tudom, hogy a munkaerőmmel le-törttem. Nem tudok dolgozni. Egy csomó csinálnivalóm volna, és mind halasztom. Ki vagyok fáradva állandóan. De hát nem csodálkozom. Sohasem voltam erős fizikum, és nagyon kikapáltam magamat 12 év óta. Pedig még bírnom kell bár 4-5 évig.

No, de csak gyertek bár néhány napra. Mi a feleségemmel most télire beköltöztünk Kolozsvárra. A húgomnál lakunk kosztban, kvártélyban, a jövő hónap közepéig, amikor a kerti munka talán megkezdődik. Alig várom, mehessünk ki Sztánára. Én ugyan kijárok minduntalan, de azért ez mégsem az igazi, mert sokat kell itt lennem. Hogy a gazdasági viszonyok megromlottak, változatos élet-halál küzdelmet kell folytatnunk a megélhetésért. És építkezés sincsen. Ami van, azt elharácsolják a bukárestiek, vagy a helybeli néhány, még megmaradt vállalkozó. Én tülekedni nem tudok, amit csinálok, azt becsületesen megcsinálom, de sem csalni, sem hazudni nem tudok. Ezért nehéz az életem. És semmit sem bánnék, ha az egészségem megvolna.

Már most kérlek, hogy érkezésekről egy lapot bár Sztánára is küldj, mert lehet, hogy ott leszek néhány napra. Ide mindenesetre küldj értesítést. (Sztánára táviratot ne küldj, de legrosszabb esetben, ha arrafelé jöttök, egy cédulát dobj le valamelyik állomási embernek). Mindenesetre, látni akarlak Titeket és mindenesetre, találkozni akarok veletek.

A viszontlátásig várva értesítéseted, öllelek, csókollak, kézcsókok feleségednek

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. február 17.¹³⁶

¹³⁵ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. II. 9.

¹³⁶ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. febr. 17.

Édes jó Barátom!

Ma kedd! A múlt hétfőn válaszoltam leveledre, és címeztem: Cerei sindicatul „Eced”.¹³⁷ Nem értem, hogy nem kaptad meg. Őszintén, azóta feleségemmel együtt állandóan várunk Titeket, és nem értjük, miért nem jelezted érkezésed napját. Sőt, ha Kolozsvárra jösztek, ahol mi a húgomnál lakunk, akkor akár ne is szálljatok meg máshol, hanem a húgomnál: kaptok egy szobát teljesen a rendelkezésetekre, rendes két ágygal és rendes komfort. Igazán szívből vártunk, és erre kapok egy szemrehányó levelet, hogy miért nem válaszolok. Remélem, eddig megkaptad a levelem, ma a postán nem igen vész el levél. Szóval, gyertek hát, és ne gondolkozzatok. Úgy Kolozsváron, mint Sztánán egy lapon jelezzétek a vonatot, amivel érkeztek, hogy várhasalak. És én hol Sztánán vagyok, hol Kolozsváron. A feleségem állandóan itt van. Sietek feladni a levelet.

Kézcsók és ölellek szeretettel

Kós Károly

Kós Károly – Emil Isacnak, 1931. február 25.¹³⁸

Igen tisztelt Inspektor Uram!

Papp Aurél megkért, hogy én közöljem Önnel azoknak a névsorát, akiket úgy román, mint magyar részről megfelelőeknek talál arra, hogy az újjászervezendő Művészkлуб vezetőségét alkossák. De egyben helyesnek gondolja azt is, hogy az egyszerűbb és szerényebb Klub elnevezés helyett a művész egyesülés címe inkább: Sindikátul, illetve Szervezet lenne. A Klub pedig ennek a sindikátusnak volna a megfelelő otthona.

Tehát az Önnel közlendő vezetőségi névsor volna: tiszteletbeli elnök: Alexandru Popp; elnök: Aurel Popp; alelnökök: Aurel Ciupe, Kós Károly; vezetőségi tagok román részről: Demian Tassy, Bogdan Catul,¹³⁹ Ladea Romulus,¹⁴⁰ Cornea Emil,¹⁴¹

¹³⁷ Az Ecsedi-láp lecsapolását végző szervezet, itt dolgozott Papp Aurél.

¹³⁸ Gépelt másodpéldány, a Papp Aurélnak szóló rész kézírással. Keltezés: a levélen: Kvár, 1931. febr. 26.

¹³⁹ Catul Bogdan (1897–1978) festőművész. A párizsi Julian Akadémián tanult, 1926 és 1933 között rajztanár a kolozsvári Szépművészeti Iskolában, majd Temesváron. 1951-től a bukaresti Nicolae Grigorescu Művészeti Egyetemen tanított. Templomfestéssel is foglalkozott.

¹⁴⁰ Romul Ladea (1901–1970) szobrászművész. Tanult a temesvári Szépművészeti Iskolában és a párizsi Julian Akadémián. Rövid ideig dolgozott Constantin Brâncuși műtermében is. 1930–1939 között részt vett erdélyi képzőművészeti kiállításokon. Szobrászatot tanított a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, Kolozsvárt.

¹⁴¹ Emil Cornea (1899–1969) kolozsvári festőművész, tájképek és karakteres arcképek alkotója. Kolozsvár képzőművészeti életének tevékeny résztvevője.

magyar részről: Szolnay Sándor (Cluj), Nagy Imre (Jigodin),¹⁴² Gallas Nándor (Timisoara), Szopos Sándor¹⁴³ (Dés).

Megjegyzem, hogy én ezt a névsort megfelelőnek tartom, azzal a hozzáadással, hogy talán Szopos Sándor vagy Gallas Nándor helyett valamelyik nagybányai magyar vállalná a vezetőségi tagságot. Végre, hogy a románok túlsúlya biztosítva legyen teljesen (ha a felsőbbség ezt talán túlságosan óhajtaná), akkor lehetne Cornea Emilt jegyző-titkárrá jelölni, és helyette valamelyik ügyes román festőkisasszonyt tenni a vezetőségi tagok közé. Ez Papp Auréllal közös véleményünk.

Igaz tisztelettel

Cluj, Kolozsvár, 1931. február 25.

Édes Aurél! A mellékelt, ill. fenti levelet küldtem el Isac Emilnek a Te megbízásodból, és egyben az én nevemben is. Ezt a másolatot küldöm Neked, ha van valami észrevételed reá, írd meg neki. Én a lényegre tartom fontosnak: a szindikátust, nem pedig az egyes neveket. Úgyis egy-két ember munkája tartaná, és adna az intézménynek fejlődést és erőt, nem pedig a neveket.

Szeretettel ölel testvéred

Kós Károly

Papp Aurél Kós Károlynak, 1931. február 26.¹⁴⁴

Drága Károly Testvérem!

Megérkezésem utáni időben mindig el voltam foglalva, s nem tudtam írni Néked, pedig ez, mi itt fog következni, nagyon bántja lelkemet. Úgy vettem észre ugyanis, hogy én is, de főleg Te nagyon ideges vagy. Én olyan sok szeretettel mentem el Hozzátok, s annyira vágytam, hogy Véletek legyek, s magam kibeszéljem, hogy nem is gondoltam arra, hogy akármilyen keserűséggel is térjek vissza közületek. S mégis megtörtént.

Én, Kedves Károlyom, nyíltszívű ember vagyok, s nem tudok eltitkolni semmit sem. Én őszintén rosszul éreztem magam akkor este, amikor Jenőéknél azért, mert én egy rossz megjegyzést tettem, Te egész este adtad a durcást, amit nem volt helyes velem szemben megtenned, hiszen én nem durcáskodni mentem el Hozzátok. Tetézted velem szembeni mellőztetésemet még azzal, hogy másnap már nem is akartál velem lenni, pedig én megírtam Néked, hogy miattatok megyek csak. Na-

¹⁴² Jagodin = Csíkszögöd

¹⁴³ Szopos Sándor (1881-1954) festő, grafikus. A budapesti Mintarajziskolában tanult, majd rajztanár Ditróban, Gyergyószentmiklóson, Désen (1920-1934), Kolozsvárt. Képzőművészeti írásai erdélyi lapokban, kiadványokban jelentek meg.

¹⁴⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül.

gyon rosszul esett mindez, s ne vedd rossz néven, hogy ezeket ily nyíltan meg is írom. Feltételezem Rólad, hogy hasonló esetben Te is ezt csinálnád.

Nem értem azt sem, hogy Te miért hivatkozol most is – s úgy veszem észre, hogy komolyan – arra az esetre, amikor kába fejjel, belemerülve én is ostoba nemzetiségi vitába: nem helyesen viselkedtem Véled szemben. Elgondolhatod, hogy engem mennyire bánt az ilyen, engem, aki eléggé próbálom mutatni és igazolni, hogy senkim nincsen, csak Ti egypáran. S Te mégis felhasználod az alkalmat, hogy amikor Hozzátok megyek megpihenni és örülni, akkor Te úgy elrontod az ünnepemet, mintha lelked fenekén őriznéd az alkalmat, amit nekem vissza akarsz adni. Bánt és fáj ez a tudat, s ezért már türelmetlenül vártam értesítéseteket arról, mire vállalkoztál (a Bagossy gyerek ügye), s mert nem írtál mostanáig, írok én.

Hát, Kedves Károlyom bocsáss meg, ha megbántottalak. Tudatosan én nem tehetek semmi rosszat Véled szemben, mert nagyon szeretlek és becsüllek. Nem szeretek szemben megdicsérni senkit sem, s még kevésbé nem Téged, akivel szemben testvérileg jó szeretnék lenni. Írd meg tehát, hogy mi bánt, hogy kimenthessem magam. Tartozom ezzel, hogy visszaállítsam a kettőnk közötti régi viszonyt, amelyet mindenekfelett sokra becsültem.

És vártam értesítéseteket, hiszen vasárnap akartam erről beszélni, hogy mik a terveid a Sindicatust¹⁴⁵ illetőleg. Megírtad Isacnak a névsort, s ha igen, akkor miért nem közlöd velem is? Mert, ha valamit akarunk csinálni, akkor fogjunk munkához, s dolgozzunk, mert az én természetem nem bírja a halasztásokat.

Nagyon kérek, hogy válaszolj erre a levelemre. Én sok mindent teszek függővé a Te válaszodtól.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 2.¹⁴⁶

Édes jó Auréloom!

Bár hosszú leveled után megkaptam kevésbé bánatos lev. lapodat is, mégis írok, mert talán jó, ha egyet-mást tisztázandok, ami, úgy látszik, nem tiszta, vagy előtted legalábbis nem tiszta.

De mielőtt a levél érdemi részének fognék, tudatnom kell, hogy a Bagossy-ügyben jártam hétfőn az inspektorátusnál,¹⁴⁷ de – még nem volt a dolog elintézve, ill. expedálva,¹⁴⁸ elég az hozzá, számot nem tudtam kapni. Ma azonban elküldök oda, hátha szerencsésebb lesz a mi szolgánk, mint én. Személyesen nincsen időm semmi ma, mert itt van Bánffy,¹⁴⁹ akit minden percben várok súlyos letárgyalni valók miatt.

¹⁴⁵ Kósék tervei szerint nem alakult meg a művész-szakszervezet.

¹⁴⁶ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 22. Telefon 7-74 1931. március 2.

¹⁴⁷ Tanfelügyelőségénél.

¹⁴⁸ expedál (lat) elküld, felad, továbbít.

¹⁴⁹ Bánffy Miklós, az Erdélyi Helikon felelős szerkesztője.

A második dolog, hogy holnap elmegyek Isachoz, és vele mindent megbeszélék, amit egyáltalában meg lehet vele beszélni. Természetesen nagyon rajta vagyok, hogy a szindikátus ügye nyélbe ütődjék, és pedig Veled az élen, mert én az akciót szeretem, az építést, nem pedig az ok nélkül való kesergéseket. Ha ezeket elintéztém, referálok Neked természetesen, csak ne veszítsd el a kedvedet. Én már 10 év óta próbálkozom; máig nem sikerült, és mindig elől kezdem. Egy kicsit fáradtabban, egy kicsit józanabban, de mindig kezdem ismét.

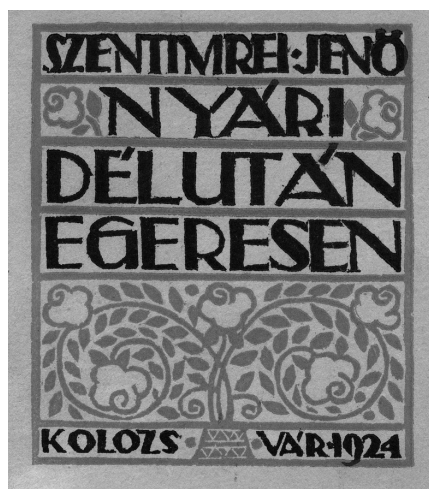
Most pedig hadd térek reá, amelyikben van igazság is, de van rosszul értett, félreértett megállapítás is. Igaz az, hogy nekem Szentimreiéknél rossz kedvem volt. Ennek az oka azonban nem Te voltál, mert Te nem lehettél. Hogy őszintén beszéljek, ennek oka az, hogy – Szentimreiéknél voltunk. Én érted, de csupán érted elmentem oda, ahová jó ideje nem teszem be a lábam. És erre sok-sok súlyos okom van, amelyeket érthető okokból nem vallhatok be még Neked sem. Az évek hosszú során, nagy, nehéz küzdelmeimmel kapcsolatban sok mindent tanultam meg, és nagyon megismertem embereket. És anélkül, hogy Szentimrei Jenőre valaha egy rossz szót is szóltam volna, anélkül, hogy panaszkodtam volna is reá, egyszerűen igyekszem a vele való közlekedésemet a minimumra szorítani.¹⁵⁰ Ennyi az egész; amit Te a magad személyével kapcsolatban gondoltál észrevenni, az pusztán ebből jött, hogy látván azt, hogy Te Szentimreiéknél jól érzed magad, erőt vettem magamon, és – elmentem hozzájuk, és megettem a vacsorájukat is. De a feleségemnek letagadtam, hogy ott voltam...

Tehát talán most már látod a dolgokat: Érted meghoztam az áldozatot, mert nem akartam elrontani a kolozsvári tartózkodásodat. De nem tudok eléggé parancsolni az idegeimnek, és sajnálom, hogy észrevetted a rossz kedvemet.

Engem Te soha meg nem bántottál. Hiszem, hogy ösmerlek annyira, hogy tudjam és remélem, hogy Te engem megbántani nem akartál, de szeretted és szeretsz, mint ahogyan én szeretlek Téged.

Ez a szeretet nem engedte volna meg, hogy éreztessék Veled bármilyen neheztelést, ha egyáltalában lett volna bennem valami neheztelés, mint ahogy egy szikra sem volt. Ezt el kell hinned, mert nincsen értelme, hogy hazudjak.

¹⁵⁰ Nem derül ki, hogy miért neheztelt Kós Szentimrei Jenőre, akivel évtizedeken át kollegiális kapcsolatban volt. Legelőször Szentimrei, a *Keleti Újság* munkatársa kereste föl Kóst Kispetriben „cseresznyeérés idején” 1920-ban, és arra kérte, hogy írjon a lapjának. Majd együtt dolgoztak – többek között – a *Vasárnap*, a *Vasárnapi Újság* és az *Újság* szerkesztőségében. Szentimrei sztánai házát Kós tervezte (1925.) Szentimrei Jenő: *Nyári délután Egeresen* című könyvéhez (Kolozsvár, 1924.) „a címlapot és az illusztrációkat rajzolta és linóleumba metszette Kós Károly Sztánán”. (11. kép) A címlapon, belső címlapon kívül öt egész oldalas, színes, Kós linóleum-metszet illusztrációt tartalmaz a kötet: *Örök magánosság*, *Hídvégi koldus énekel*, *Halad a gálya*, *Nyári délután Egeresen*, *Csurran a tej*. A *Halad a gálya* című vers ajánlása: Kós Károlynak, aki embernek és barátnak jó, hűséges és igaz. (12. kép) Ld.: Murádin Jenő: *Erdélyi-magyar illusztrált könyvek (1918–1944)*. „Az elsüllyedt jele”. A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig. Budapest, 2003. 85–87. más egyéb, Szentimrei könyvekhez készített Kós illusztrációk és címlapok mellett ezt nem említi.

11. Kós Károly: Könyvborító Szentimrei Jenő *Nyári délután Egeresen* című könyvéhez, 1924

12. Kós Károly: Halad a gálya, 1924, illusztráció Szentimrei Jenő verséhez.
Repr. Szentimrei Jenő: *Nyári Délután Egeresen*. Kadima kiadó, Kolozsvár, 1924.

Meg tudnám Neked magyarázni indokokkal azt, amit fentebb mondtam. El tudok sorolni eseményeket (nem szóbeszédet), amelyek bizonyítják, hogy súlyos okaim vannak „barátaimat” nem barátaimnak tartani, de nem tehetem, mert nem akarok rontani ott, ahol építeni nem tudok. Megyek a magam útján, és ha valaki azt hiszi, hogy az útjában állok, hát én arról sem tehetek. Mert senki útjába nem akarok állani, és senki rendjébe nem vágom a kaszámat. Senkitől egy falat kenyeret – tudtommal – el nem ettem, hogy mégis némely ember – nem is kevés –, máig képzeli, hogy én az ő helyét foglalom el, hogy amit én csinálok, azt ő jobban tudná csinálni, és ezért apró kis gáncsokat szórogat az én utamba, és apró kis megjegyzésekkel tartja a jó embereimet, azzal ma már nem törődöm. [...], hiszen kiderült, hogy én – neheztelek reád, mert a magyarságomat bántottad. Kívánom tiszta szívemből, hogy magyar testvéreim bántották volna a magyarságomat úgy, mint Te. Mert Te azt nem bántottad. Ahogy én nem bántom és nem bánthatom a Te románságodat. És ezen kívül – őszintén, igaz szívemmel szeretlek, édes Aurél, és bármi történjék is, ezt nem dobom ki a szívemből.

Azt hiszem, most már valahogy megértesz engem, és vesd ki a szívedből azt a rossz érzést, mert nem méltó Hozzád, és hozzám sem. Csak kicsi, apró férgeknek való az efféle. Igaz szeretettel öllelek

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 5.¹⁵¹

A negyedik levelet írom abban az ügyben, amellyel ezt a levelemet megkezdem. (Föltétlenül írtam volna amúgy is, de ez az eset nagyon sürget.) Halljad az esetet!

Jenő írt egy igen ostoba cikket (az én szempontomból véve ostoba) – a múlt vasárnapi *Ellenzék*ben, mégpedig rólam és a királlyal kapcsolatosan.¹⁵² Olyan rettenetesen kényes minden szó, ami tőlem jön – királyról, udvarról stb. – s oly annyira alkalmas minden szavam a félreértések előidézésére, hogy íme, ez a cikk is elegendő volt, hogy elmagyarázzák, úgy annyira, hogy annak nyomában veszélyeztetve látok minden tervet, amit Ti kovácsoltatok személyem érdekében. De, sőt, veszélyeztetve látom a további király-megrendeléseket s mindent, ami mostanában úgy lett aktuális, hogy elfeledték múltamat, s kezdtek az emberek művészetem szerint értékelni. A zúgolódás már elért hozzám, aki a legártatlanabb vagyok az egész ügyben. Jól emlékszek, s bizonyára fogsz emlékezni Te is, hogy amit én elmondottam, az nem az volt, mint amit Jenő leadott, s főleg nem úgy volt mondva, hogy az a nyilvánosság elé kerüljön. Hideg ésszel is megítélve: rettenetes könnyelműségnek látom a Jenő cikkét, hát még azok hogyan láthatják, akik minden rosszat igyekeznek meglátni. S ebben van az egész eset tragédiája! Én már írtam tegnap Jenőnek és Isacnak is, az egyik, hogy semmisítse meg, tegye jóvá, amit még tehet, s a másiknak, hogy vegye tudomásul, hogy énnékem semmi részem ebben a cikkben nincsen. Hogy mint fogja úgy az egyik, mint a másik venni kérésemet, nem tudom. S épp ez az, ami engem arra készítet, hogy sürgősen tudassam Véled is az esetet, s ezzel kapcsolatosan arra kérjelek, hogy nézz utána Te is úgy Jenőnél, mint Isacnál, hogy mindkét helyen tegyék meg azt, amire őket megkértem.

Majd meg fogom egyszer mondani, hogy miért kell ragaszkodnom a legmerevebben ehhez a megoldáshoz, amit Jenőnek írtam. Egyelőre annyit, hogy az énvélem kapcsolatos terveknek nagyon ártott ez a cikk! Türelmetlenül várom minden pillanatban a Jenő táviratát, hogy miképp intézkedett. Feleségemmel együtt majdnem megbolondultunk, amikor a cikket megküldötték a rekriminációval¹⁵³ együtt. Azóta is rettenetes hangulatban érezzük magunkat. Pedig tudom, hogy Jenő nem rosszakaratból tette. De legalább szólt volna!

Épp ennek a hangulatnak közepette jött meg a Te leveled, Kedves Károlyom. Nagyon köszönöm az őszinteségedet, s még egyszer ismétlem, hogy az én ragaszkodásom Hozzád és egész családotodhoz mindig is az lesz, amit eddig mutattam, mert más nem is lehet. A Te viszonyod másokhoz, elhiszem, hogy engem félrevezetett, mert nem ismertem. Most már tisztán látok, s nem is fog többé előfordulni, hogy

¹⁵¹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 5.

¹⁵² (I.): Hogyan él Károly király? *Ellenzék*, 1931. március 1. (49. sz.) 5. Szentimrei Jenő idézi Papp Aurélt „lefestettem a királyt meg a fiát. [...] A temesvári tartományi igazgatóságtól kaptam a megbízást, hogy őfelsége, meg a kis Mihály vajda portréját két példányban fessek meg”. Papp Aurél helyreigazítás kérésének nem találtam nyomát a lapban.

¹⁵³ rekrimináció – elítélés, helytelenítés

elnézzem az igazságot. Ezzel be is fejezem ezt a témát, s szívesen igazolom munkaszándékomat azzal, amit itt elősorolni fogok.

Hivatalos ügyben jártam a hét elején Nagybányán, s felkerestem az összes piktorokat, s megbeszéltem Velük terveinket. Mindannyian kijelentették, hogy hajlandók a Sindicatusba belépni, s arra is, hogy maguk közül egyet bedelegáljanak az igazgatóságba. Erről később fognak értesíteni. Ott jutott eszembe, hogy Papp Sándor mellé okvetlenül fel kell kérnünk az öreg Thormát¹⁵⁴ is díszelnöknek. Ezzel argumentáltam az öregnek, hogy néki is bent a helye a Sindicatusban, s így aztán nyilatkozott a belépéséről.

De ugyancsak ott jutott eszembe, hogy a szászokkal ugyanezt kell cselekednünk, s viszont a bánátiakkal is. Jónak látnám, ha ezirányban már most megkezdéné a levelezést. Szívesen veszem, ha az én nevemet is aláírod, ha úgy gondolod, hogy az ügynek használni fog. (Ám nem tudom, hogy vajon nincsen-e elrontva a dolog azzal a szerencsétlen cikkel!)

Hát, Kedves Testvérem, így állunk. Én szívesen dolgozom éjt s napot, csak ilyen ostobaságok ne zavarnák a lelki nyugalmamat. Ez most nagyon megütött, s nem is tudom elmondani, hogy milyen rossz következményeit látom. S ez hangol le legjobban, hiszen elárulom Néked, hogy innen már nagyon kiáll a rudam (a minisztérium nem akar akceptálni sehogyan sem), s ha ez bekövetkezik, akkor hova megyek, ha a kolozsvári terv is dugába dől. Pedig az lett volna lellem szerinti elintézése sorsomnak.

Ismételten kérlek, Kedves Károlyom, nézz utána az ügyemnek, s írdjál azonnal az eredményről. Én készséggel állok rendelkezésekre, s csak értesítetek, s megteszek mindent kívánságodok szerint.

Feleségemmel együtt üdvözljük egész családotat s én Téged testvéreileg csókolak:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 10.¹⁵⁵

Drága Károly Testvérem!

Íme, falumbéli művésztestvérünk, akiről említést tevék, amikor Jenőnél beszélgettünk mindannyiunk sorsáról s a mai helyzetünkről. Régebbi ígéretem szerint s azon elgondolásom következményeképpen, hogy talán Ti tudtok valamit segíteni az ilyen helyzetben levő emberen: írok most. Évek óta azon zúzza össze minden képességét, hogy kiadja Ady dalait.¹⁵⁶ Pénzt nem tud összehozni még annyit sem, hogy egyik városból a másikba elmehessen úgy, hogy odaérkezésekor még legyen Néki egy pár

¹⁵⁴ Thorma János (1870–1937) festőművész. A Mintarajziskolában Székely Bertalanál, Münchenben Hollósy Simonnál és Párizsban a Julian Akadémián tanult. 1896-ban részt vett a nagybányai művésztelep megalapításában. 1902-től a Nagybányai Szabad Festőiskola tanára (1927-ben megszüntették a működését), majd a művésztelep vezetője, ekkoriban a legnagyobb tekintélynek örvendő nagybányai festő.

¹⁵⁵ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 10.

¹⁵⁶ A Papp Aurél falujabeli Ady-dalszerzőt nem sikerült azonosítani.

vasa. S mégis makacsul ragaszkodik ehhez a mesterséghez, amelyik nem ad semmit. Tegyetek alá egy támasztékot, segítsétek ki valami módon, hogy legalább eddigi elpazarolt energiája ne menjen kárba.

Segítsétek ki, hogy kiadhassa dalait!

Szeretettel kér s szeretettel ölel mindenért s csókol testvérileg:

PA

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 11.¹⁵⁷

Édes jó Barátom!

Leveledre csak most válaszolok, most sok mindent el akartam intézni éppen leveledből kifolyólag. De úgy láttam, hogy annak a cikknek, amelyet Jenő írt volt, semmi fontosabb következménye nem volt. Ellenben másutt fáj a tyúkszem.

De mindenek előtt egy régebbi dolgot intézek el most. Már rég a zsebemben van az az aktaszám, amit megkaptam végre. Tehát: a Bagossy-féle aktát 1931. február hó 25-én 7626/931 szám alatt küldték fel Bucurestibe az inspektorátustól.

Szóval visszatérve a művészeti ügyekre: azóta az idevaló művészeknek egy bizottságával összeültünk, és két ízbeni üléseink után megszerkesztettem a mellékelt alapszabály-tervet, melyet most adok át a román fiúknak lefordítás céljából.

Igaz! A régi művészklub közben közgyűlést tartott és feloszlott. Így a régi tmögység (sic!) (Papp Sándor elnöksége) megszűnt. Ezért Isac eleinte dühöngött, mert az ő tudta nélkül csinálódott a dolog, de azután belement, és most hallgat.

A mellékelt alapszabály tervezetet én nem éppen így akartam; de a román fiúk erősen félnek. Én egy rendes választmányt akartam volna 9 tagból, de erre ők azt mondták, hogy ebbe nem mehetnek bele, mert a magyarok a szászokkal együtt így leszavazhatják őket. Erre kacagtam: művészegyesületben, ahol nekünk van szükségünk a románokra, ők félnek attól, hogy a tisztségekből kicsúszhatnak, vagy pedig mellőzzük őket más módon. No de, mindegy. Azt mondtam, ha ez fáj nektek, alakítsák úgy a bizottságokat, hogy közvetlen Ti domináljatok a vezetőségben. Így lett ez a tervezet.

Ellenben a baj másutt van. Az elnökség körül. Még semmi sincsen, már azonban vannak jelöltek, és pedig – nem művész jelöltek az elnökségre.

Ezt én veszedelmesnek tartom, mert esetleg politika kerül be az egyesületbe. Nem művész, szerintem, csak díszelnök-féle lehet, működő elnöknek művésznek kell lennie.

Ezt a lehetőséget pedig úgy látom, azért szeretnék a fiúk, hogy elkerülhessék szép szóval a Te jelöltetésedet és választásodat. Édes Auréloom, úgy látom, Te éppen és főképpen a román művész uraknak taposod a tyúkszemét. Félnék Tőled! És én ép-

¹⁵⁷ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Kvár, 1931. március 11.

pen ezért még jobban akarom a Te elnökségedet. Mármint úgy gondolom, hogyha a tervezet le lesz fordítva románra, akkorra új gyűlést hívunk össze, hogy a végső simításokat megtehessünk a tervezeten, mielőtt felterjesztjük Bucurestibe megerősítés céljából. Erre a gyűlésre (6-7 ember) be kellene jönnöd Kolozsvárra. Neked is, és még 1-2 vidékit talán be tudok csálni. Persze, én magyarokat hoznék be –, ha ugyan jönnének. De neked itt kellene lenned, mert akkor azt hiszem – nem merik nagyon kinyitni a szájukat. Én sokukkal nem is tudok beszélni, mert nem tudok románul, és egyedüli magyar vagyok itt (Szolnay jó fiú, de hallgat, a vén Widmann¹⁵⁸ éppen hallgat), tehát engem leszavaznak. De Veled nem mernek kibököni ezek a fiatalok. Két ember van, aki itt izgat, és nehéz fiú, bár mindkettőt egyébként becsülöm és szeretem: Ciupé és Ladea. Ezeket kellene előszedjed, és ha velük elbírtál, akkor a játékot megnyerted.

Persze, te erről a levelemről nem tudsz semmit, csupán a tervezetet veszed tudomásul. Ha meghatalmazást tudnál kapni még néhány művésztől (köztük románától is), akkor még erősebben és biztosabb sikerrel operálhatnál. Minden esetre kérek, pár szóban írd meg, mit gondolsz, milyen taktikát csináljak én?

Írhatnál a tervezettel kapcsolatban véleményedről Isacnak is. Talán jó volna. Nem tudom!

Kézcsókomat feleségednek. Igaz szeretettel ölel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 16.¹⁵⁹

Drága Károly Testvérem!

Azt hiszem, hogy nem csalódom megállapításomban. Vélem kapcsolatosan soha nem történhet meg semmi – valami rendkívüliség nélkül, ami nekem, mint kellemetlenség mindig kijut. Vannak emberek, akik már születésüktől kezdve szenvedik ezt a csapást, s vannak, akiket a sors csak élete bizonyos szakától vesz ilyen pártfogás alá. Én az utóbbiak közé sorolom magam, s látom, hogy amióta ama bizonyos szociális vonatkozásokat meg merem látni és mondani, azóta engem szorosan ezen keresztül néznek, s nem tehetek semmit, és nem történhetik vélem semmi, hogy ebből a világgal való viszonyomból reám valami kellemetlenség ne háramoljon.

Ennyit bevezetőnek. Amint a leveledet elolvastam, ezek jutottak eszembe. S arra gondoltam, hogy vajon szabad-e nekem a sorssal mindig szembeszállni, s nem jobb lenne úgy viselkednem ezután is, mint ahogy viselkedem már egy pár éve, hogy elhallgatok mindent, s nem avatkozom bele semmibe. Lám, már a kezdetén kellemet-

¹⁵⁸ Walter Widmann (1891-1965) festőművész, díszlettervező. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán és Nagybányán tanult. A nagyszebeni Bruckenthal gimnáziumban rajzot tanított. 1954-től a kolozsvári Állami Opera iskolateremtő díszlettervezője, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola lektora.

¹⁵⁹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 16.

lenségeim kezdenek lenni, amiket pedig kerülni óhajtok minden körülmények között.

Csak éppen, hogy visszaemlékeztem magam, amikor megemlítem, hogy az Isac és a Te rábeszélésekre vállaltam a dolgot. Eddigi leveleimmel igazoltam, hogy amire vállalkoztam, azt becsülettel akarom elvégezni. S mikor mindez ilyen módon simának látszik, akkor kiüti a fejét a vidra, s meg akarja enni a halat, amit még meg sem fogtunk. Mi lesz itt még ezután, Te jó isten! Feltéve a legjobb esetet, hogy amint Te tervezed, a választás a mi akaratunk szerint sikerülne, akkor is: kinek van kedve azokért valamit dolgozni, akik így s ilyen módon íme csak rontani akarnak.

De tegyük fel a rosszabbik esetet! Hátha amazok mindent felhasználnak ellenem, s vádaskodásaikkal (hiszen erre is kell számítani) bepiszkolnak – s én, aki csak jót akarok, azon veszem észre magamat, hogy szétmarcangolva kerülök ki egy jónak szándékolt akarásomból, s még hozzá minden eredmény nélkül.

Szóval úgy, amint ez a dolog most kinéz, az egész ügy rosszul áll! Ezen segíteni kell, és pedig úgy, hogy maga a jó szándékunk semmit ne szenvedjen. A Sindicatust minden körülmények között meg kell csinálni,¹⁶⁰ s fel kell vetnem azt a gondolatot, hogy vajon nem volna-e jobb már most visszavonulnom, s szabad teret adni azoknak, akik ellenem vannak, s így elősegíteni az alakulást. Mert – s én így látom az én becsületes szemeimmel –, hogy itt személyi kérdéseknek hátul, nagyon hátul a helyük. Ez volna a jobbik eset reám nézve. Ebből kiindulva, lássuk, hogy miképp lehetne tovább építeni a dolgokat. Mondjuk, hogy mindenben elfogadod az ő kívánságukat, s az elnök lenne egy nem művész ember. Ki lenne az? Mi garanciát nyújt a szükséges akcióra, ami nélkül nem lesz megint semmi az egész dologból? Ha újságíró lesz, akkor biztosan elfogult lesz, bármelyik oldalról veszed. Ha politikus lesz, akkor pláne megette a fene az egészset. No, de ez az én véleményem, ami most tisztán látszik, hogy nem irányadó.

Énnekem tehát az lenne a kívánságom, hogy legyetek szívesek megbeszélni Isackal a körülményeket, s aztán megállapodva az illető személyében, kezdjétek meg az alakulási összejöveteleket, hogy tavaszra már eredményt mutassatok. Ez az érdeke minden művésznek, akikért történik minden fáradozásotok, s ez minden érdeke még azoknak is, akik – lehet, hogy nagyon elfogadható okok alapján – nincsenek egy véleményen mivélünk.

Én természetesnek fogom találni akkor is, hogy helyt álljak annak, amit Néked és Isacnak megígértem. Segíteni foglak benneteket ott és úgy, amint képességeim megengedik. Csak arra legyetek figyelemmel, hogy ezekben a mostani körülményekben nem lehetek agresszív, s nem kívánhatom senkitől sem, hogy engem akarjon, amikor nékiek az a véleményük, hogy én nélkülem jobb lesz. Én azt akarom, hogy mindenképpen jó legyen, s így nem ellenkezhetem senkivel sem. Egyébként is én csak úgy vállalnám a megállapított szerepet, ha MINDENKINEK az akaratával kellene elvállalnom, mert különben nem érezném azt az erkölcsi erőt, amire a végeznivalókban szükségem lenne. El ne felejtjük, hogy az élen állónak a regáti érdekekkel szemben kellene elsősorban fellépni, s mit csinálhat az elnök ilyen

¹⁶⁰ Nem sikerült megalakítaniuk.

kényes helyzetben, ha még az ereje sincsen meg, hogy akikért csinálja, azok mind a háta mögött állnak?

Elírtam magam, mert éppen ezért a felfogásért, amit itt elmondottam, épp ezért nem a személyi kérdést kellett volna először elővennem. De ha már benne vagyok, akkor már folytatom. Mostanában itt van Szatmáron Littecky. Énnékem történetesen épp azon a napon volt dolgom Szatmáron, amikor a te leveledet vettem. Gondoltam, jó lesz ővele is megbeszélni a szervezkedés ügyét, hiszen ő viszont temesváriakkal beszélheti meg, s akkor megint megnyertünk egy nagy csoportot, s előbbre vihetjük a dolgot. S íme, mi történt az én jóakarátú szándékomból? L. annyira feldühödöttén nyilatkozott az egész ügyről, hogy én, aki végeredményben egy már letaszított elnöknek éreztem magam, aki inkább az őhöz hasonlókért vagyok kész így is valamit csinálni: teljesen deprimált. Az ő beszédjéből én azt láttam s éreztem meg, hogy én ellenem tényleg egy csomó ember lehet, akiket én nem ismerek, akiknek én az érdekeiket soha nem érintettem, s ha igen, akkor inkább takarodót fújok véglegesen! Elkecseregett hangjából sok jutott Néked is. S épp ezért – láthatod – hogy nem mellőztem objektivitásomat az üggyel szemben, s nem vonulok félre sértődötten, amint az ő elbeszélései után kellene tennem. Semmi különösebb fontosságot nem tulajdonítok annak, amit L. elmondott, mondom, de figyelmessé tett arra, hogy engem még nagyon sokan nem látnak szívesen s így nem is szabad ragaszkodnom az eredeti tervhez.

S térek reá a tulajdonképpeni lényegére a levelemnek, az alapszabály tervezetre. Általánosságban két szempontot lehet szem előtt tartani az ilyen kérdések megoldásánál, és pl. vagy a közt szolgálom önzetlenül, s akkor nem vagyok tekintettel semmi személyi és helyi érdekre, vagy az ellenkezőjét. Vagy kimondottan úgy csinálom meg a szabályzatot, hogy egy exkluzív célt szolgálok, s akkor azt nyíltan csinálom meg. Ez a szabály azonban – s meg vagyok győződve, hogy nem a Te szándékod szerint – úgy csinálódott meg, hogy elbújtatva nem szolgál egyebet, mint annak a pár embernek az érdekét, akik ott laknak Kolozsváron, s akiknek megvan a módjuk, hogy saját érdekeik szerint stabilizáljanak mindent a jövőre nézve. Hát, mondom, nekem ez a benyomásom. Miért, mert több a tisztviselő, mint az igazgatósági tag, márpedig a tisztviselők biztos, hogy kolozsváriak lesznek. Ilyen módon nem lehet megindítani egy egyesületet. Ez fel fogja kavarni az indulatokat, amire pedig ennél a dolognál nincsen szükség. Nem az alapszabály megszerkesztésénél kell a pluralitás ügyét elintézni, hanem a választásoknál, amikor mindent összeegyeztetve meg kell állapodni mindenkivel, hogy a mostani állapotok között így vagy amúgy legyen. Énnékem semmi közöm a dolgok ilyen formájához, s nem hiszem, hogy a legjobb románok is ne azon a véleményen legyenek, mint én, hogy t. i. ha törvény jellegű valamit csinál az ember, akkor az legyen mentül korrektebb, mindenképpen kifogástalan. Ezt általánosságban jegyzem meg. Részleteket illetőleg megtettem megjegyzéseimet magán a tervezeten, igazolni akarván ezzel is, hogy szívesen segítem az ügyet, amennyiben tudom.

Isacnak természetesen fogok írni, de csak akkor, ha majd előbb Tevéled – illetve a Te utadon tisztázódnak a dolgok. Sajnálom nagyon, Kedves Testvér, hogy olyan hamar beugrottam a tervetekbe, s kész dolognak vettem jószándékotokat. Én bizon

azzal léptem be a bányaikhoz,¹⁶¹ hogy én leszek az elnök, s ez a jogcímem – azon kívül, hogy megkértetek az intervencióra¹⁶² –, hogy hozzájuk elmentem érdemben beszélgetni dolgokat, amiket egyébként hogyan jöttem volna hozzá, hogy megbeszéljem? Elképzelheted, hogy milyen érzés ez, amibe most már – nolens volens¹⁶³ – benne vagyok. S elhiheted nekem, hogy én most már addig, amíg Ti ott el nem intézitek valahogy a dolgot, semmit nem csinálhatok személyemet érdeklő részében a dolognak. Mindenesetre beszéljétek meg az egész ügyet Isac-kal, s mutasd meg esetleg az én levelemet is, s döntsetek legjobb belátásotok szerint. Én állom, amit Néked megígérttem. Légy szíves, és mondd meg Isacnak még ezt is, amire egyébként szintén vállalkoztam, hogy a mai postával írtam Vajda min. úrnak,¹⁶⁴ hogy az iskola ügyét vegye a kezébe, s a szükséges összeget adják meg. Most találtam alkalmasnak az időt erre, amikor már perfektuálódott a kölcsön is.

Egyébként élek, mint eddig. Semmi kilátásom semmire, s nem hiszem el, hogy részemre valami is sikerüljön, s így nincs bizalmam a kolozsvári ügyben sem. Isac talán többet tudhat arról, ami engem várhat ebben a dologban. Ha megtudsz valamit Tőle, légy szíves, és írd meg, mert érdekel. Innen tudom, hogy mennem kell, de azért nem fogok sietni állásba, még ha éhen halok sem, ha méltóan nem tudok elhelyezkedni.

Egy különös impressziómra hívom fel a figyelmedet. Most érzem, hogy az egész ügyben – Sindicatus – és aztán az igazgatóság ügyében is, már a múltkor éreztem, hogy az ottaniak engem nem jó szemmel néznek. Mondom, csak most újul fel bennem ez az impresszióm, hiszen én olyan csupa érzés vagyok, s azonkívül felületes az emberek megítélésében, hogy akkor, amikor ez az impresszióm keletkezett, nem is adtam reá semmit, mert nem tudtam okát adni én, aki mindenkivel csak jót akarok. Hát egye meg a fene az egész életet, ha nem szeretnek, akkor miért menjek én közéjük? Nem jobb így?

Csókollak, drága Károlyom, s bocsáss meg ezért a sok dumáért. Végezni akartam a témákkal, amit rövidebben nem tudtam megtenni.

Feleségemmel együtt a gyermekek is mindannyitokat ölelnek. Írj hamar!

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 17.¹⁶⁵

Most olvastam leveledet, de részletesen nincs időm mást válaszolni reá, mint azt, hogy én már ezzel a művészeti ügygel cca. 8 év óta kínlódom, és egyik vereséget

¹⁶¹ Papp Aurél Nagybányán bizonyosan beszélt erről a művésztelepen dolgozó művészekkel.

¹⁶² intervenció – közbeavatkozás, közbenjárás

¹⁶³ nolens volens – kénytelen-kelletlen, akár tetszik, akár nem

¹⁶⁴ Alexandru Vaida-Voevod (Vajda Sándor) (1872–1950) erdélyi származású román politikus. Több alkalommal volt Románia miniszterelnöke (1919–1920, 1932, 1933). Hegedűs Nándor: Vajda Sándor. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 8. 591–594.

¹⁶⁵ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. márc. 17.

szenvedem a másik után. Ha nem is én, hanem az ügy. Rendesen személyi okokból és egyéni irigységek miatt. Ez természetes. És nem is haragszom ezért senkire már; bár amikor szidnak, akkor sohase gondolják meg az én szegény művésztestvéreim, hogy éppen nekem, személyileg a legkevesebb érdekem a szervezkedés, nekik pedig igenis fontos. És mégse segítenek, sőt gáncsolnak, mert – nekik dolgozom, értük alázodom meg, és áldozok ideget. Nem fontos! És a művészetért sem: Erdély képzőművészeti életéért.

Most a praktikumra. Csütörtökön d. u. 6 órakor a Pallas-Kávéházban jövünk össze néhányan megbeszélni az alapszabály-tervezetet, ill. annak román, tehát hivatalos szöveg tervezetét. Erre, hacsak tudok, begyűjtök 3-4 magyar művészt is, akivel beszélek aztán, ill. előbb. Mármint én okosnak tartanám, ha Te véletlenül akkor éppen átutazóban lévén Kolozsváron, szintén eljőnnél, nem tudva semmiről részletesen, de joggal hozzászólva a dolgokhoz, mint akit ez mindenképpen megillet. Téged félnek, Aurél, ezek a fiúk. Tudják, Veled nem lehet egykönnyen kukoricázni, és megvan a tekintélyed, mint embernek is és mint művésznek is. Úgy hallom, hogy az öreg Papp Sándor is dumált ellened már stb. De ez Téged ne zavarjon, mert úgyis hiába. De ha eljőnnél, jó volna.

Isacot is elhívom – véletlenül. Mert őt is utálják a művész urak (itt most a románokról beszélek, akik nem rosszak, csak éppen egy kicsit féltik a kis pecsenyéküket). Sajnos, Demian nincs itt; pedig ez bohém, de amellet bátrabb és egyenesebb, mint általában a többi.

Elnöknek valami egyetemi tanárt akarnak; nem ösmerem. De szeretném, hogy akkor melléje egy művész ügyvezető-elnököt is tennék be a hivatalba.

Szóval, ha csak teheted, akkor kérlek, gyere el véletlenül¹⁶⁶, és ne tudj semmit nagyon, ami a személyi ügyeket illeti.

Nagyon szeretnék látni, és szeretném, ha szemben állnál, ill. ülnél nyugodt, józan beszélgetésben a többiekkel is. Én az ügyet akarom biztosítani.

Szeretettel ölellek

Kós Károly

Pap Aurél – Kós Károlynak, 1931. április 7.¹⁶⁷

Drága Károly Testvérem!

Temesvárra menetelem előtt két ízben is írtam Néked, és semmi választ nem kaptam. Vártam Temesváron is hírt Tőled, de hiába. Úgy látszik, hogy ismét megkezdődött a régi tempód, s nem válaszolsz semmire sem. Kíváncsivá teszel a hallgatásoddal, hiszen azok az ügyek, amikről írtam, mind nagyon érdekelnek. A szindikátus s az én kinevezésem ügye, biztosan tudom, hogy Téged is érdekelnek, s mégsem írsz.

¹⁶⁶ Feltételezésem szerint Papp Aurél nem jelent meg egyik összejövetelen sem.

¹⁶⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. IV. 7.

Temesváron beszélgettem az emberekkel. Mindenki hajlandó beiratkozni, s alig várják, hogy meginduljon valami az érdekükben, s Ti mégis hallgattok.

Az én kinevezésemet illetőleg már gratulálnak az emberek, s én vagyok az egyedül, aki nem tudok semmit az egészből. Nem tudom, hogy kitől jöhetett a hír.

Beszélj, kérlek Isac-kal, csak ő tudhat valami pozitívot. Aztán írd, kérlek, arról a szegény tanárról is.¹⁶⁸ Nagyon várja szegény a válaszodat.

Feleségemmel együtt őszinte szeretettel üdvözlünk mindannyitokat, s én Téged ölellek:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. április 30.¹⁶⁹

Édes Aurél, 3 hétig úton voltam, és most csak a legutóbbi lapodra adhatom meg azt a válaszomat, hogy a Makkai Sándor legújabb könyve¹⁷⁰ mind egy szálig elfogyott már egy hónapja. Készülünk a II. kiadásra, de a matricákat, amiket Pestről visszakértünk, nem ereszti be a cenzúra! Nem akarja elhinni, hogy csak az itt kiszedett, kinyomott könyv itt készített matricái! Hát, ha mégis sikerül kinyomtatni itt valahogy, akkor számon tartalak, és küldetek. Most végre hazakerülök, és akkor válaszolok leveleidre.

Igaz szeretettel csókol, ölel

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. augusztus 27.¹⁷¹

Édes jó Auréloom!

Kaptam leveledet és a könyvet. És hogy rögtön a tárgyra térjek, én a könyvet rögtön kiadtam olvasásra, ill. elbírálásra. Ha csak valamit is látunk benne, ami igazi tehetség, hidd el, nem maradunk hallgatásban. De – nem mind arany, ami fényleni akar. Még íróink közül is sok fog talminak bizonyulni; viszont rengeteg a fizikailag írni tudó és egyébképpen kultúrszámba jövő ember, aki azt gondolja, hogy író, pedig csak – amatőr. És – igazi író nem marad felfedezetlenül ma már, ha – valóban művész.

¹⁶⁸ A „szegény tanár” egyéb adatok híján nem azonosítható.

¹⁶⁹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1931. április 30.

¹⁷⁰ Makkai Sándor (1890–1951) író, 1926-tól az erdélyi református egyház püspöke. „Legújabb könyve” az 1931-ben Kolozsvárt kiadott előadás-kötete, a *Magunk revíziója* lehet. Ám miután Kós egy lehetséges második kiadásról ír, így valószínűbb, hogy az Erdélyi Szépmíves Céhnél megjelent, kétkötetes regényéről van szó: *Ördögszekér*. Kolozsvár, 1925.

¹⁷¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1931. aug. 27.

Annyi lehetősége van ma, hogy kijöjjön. Íme itt ez a könyv. Írója ki tudta adni, tehát nem lehet elhallgattatni, ha jó könyv, ha igazi művészet. Én magam, ha akarnám, sem tudnám elolvasni; tele vagyok annyi olvasni muszáj írással, levéllel, könyvvel, hogy már sok. Ezenkívül elbírhatatlanul sok egyéni, családi és kulturális gonddal. Mindehhez ráadásnak jön – már egy éve súlyosabban – a gazdasági krízis, a bizonytalanság borzalmas érzése akkor, amikor ma 4 gyerekem jár iskolába, internátusokba. Aztán állandó alattomos áskálódások ellen is kell küzdenem, mert a kenyereket akarják kivenni a számból azok, akiknek ma nálamnál is szerényebb a kenyerek, vagy pedig akik azt hiszik, hogy én könnyű munkával, gond és felelősség nélkül élek.

Ez a legborzasztóbb, és már kezdek nem is védekezni. Kifáradtam, elkeseredtem. Pedig, hogy nem tudok velük üvölni és gyűlölködni, hogy a magam külön útját járom, hogy képzőművész is vagyok, és hogy nem tudok mindenkivel összekeveredni (bizony, kicsit gögös vagyok, nem tagadom) ezért – ha nem is mutatják, gyűlölnék az ú. n. barátaim.

Borzalmas élet ez, és nagyon egyedül vagyok. Most ez a Kuncz is meghalt,¹⁷² aki külön lélek volt, mint az átlag, aki megértő úr volt, igazi kultúrember a sok másolt, svindli-úr között, egészen egyedül vagyok. És ezt különösen gyűlölik bennem. Érzem a mérgüket, az utálatos, gennyes bűzt, és amíg lehet, mégis be kell tartanom, amikor pedig kapni és adni szeretnék. Ha tudom előre, akkor otthon lennék, mert most egyelőre csupán Sztána és Kolozsvár között élek.

Kézsók, üdvözet és Téged ölel testvéri szeretettel

Kós Károly

U. i.

És végül még egyszer a kemenceház.¹⁷³ Amelyik napon megkapom a kért adatokat, attól számítva egy hétre küldhetem a végleges terveket, és lehet és lehet ázni, falazni akadály nélkül. De az adatok nélkül nem fogok neki, mert az nekem hiábavaló munkát, ill. Nektek hiábavaló költségeket okozna, azt pedig nem veszem a lelkemre, mert nem becsületes dolog. A tervkészítés, ill. a munka tényleges megkezdése nem múlik rajtam, hiszen akasztani való bolond volnék, ha nem két kézzel kapnék egy rendes építkezés után, ami nekem pénzt hoz. De ostobaságot, ami kárt okoz, nem csinállok. És Néked kellemetlenséget. Mert az lenne belőle, Aurél, hidd el ezt nekem.

¹⁷² Kuncz Aladár (1885–1931) író, szerkesztő, kritikus, műfordító. Először a *Nyugat* munkatársa. Az első világháborúban franciaországi internáltként átélt élményeiből írta meg legismertebb művét, a *Fekete kolostort* (Kolozsvár, 1931.). 1929-től az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. Budapesten halt meg 1931. június 24-én. Az *Erdélyi Helikon* Kuncz-emlékszámot adott ki (4, 1931, 7.), amelyben Bánffy Miklóstól Tamási Áronig sokan idézték emlékét. Kós az *Ahogy én láttam (Emlékezés Kuncz Aladár)* című írásában így határozta meg: „Kuncz Aladár meghalt az egyetlen és páratlan szerkesztő” (579–580.). Ld. még: Emil Isac: Búcsú Kuncz Aladártól. *Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 8. 660–661.

¹⁷³ Papp Aurél ekkor égetőkemencét tervezhetett, ehhez kérhette az építész Kós segítségét.

Tehát, kérlek szépen, közöld velem a végleges adatokat, a kemence illető nézeteit, és az alapozási alaprajzot bár, akkor nyugodt lélekkel tervezhetek én is, és nagy örömmel, mert, ha más nem, de közben átrándulhatok Szatmárra, és talán egyszer a feleségemet is elvihetném, amire úgy vágyik.

Igaz szeretettel, válaszodat várva maradtam és maradok és vagyok sok szeretettel

Kós Károly

A gyermekek kézcsókot küldenek Aurél bácsinak és Aurél néninek. Most mondta így Karcika.¹⁷⁴

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1935. szeptember 20.¹⁷⁵

Drága Jó Károly Testvérem!

Leveled, melyet magad is S. O. S. kiáltásnak nevezel, lelkemben rendített meg. Hogy nem válaszoltam reá azonnal, azt annak tudd be, hogy megilletődésemben szóhoz sem jutottam máig. El tudom képzelni, s el tudom hinni, hogy mindaz, ami emögött a levél mögött van, az mind való és nem túlzás, és nem nemaktuális kenyérkérdés. Sajnos, a kenyérkérdésnek ilyen aktualitását már oly sokszor volt módomban egész közlelről látni és átérezni, hogy kételkedésre semmi módomban nem lehet. Már szinte azon csodálkozom, ha van ember, akinek nem vették el az élettől a kedvét s nem kókad le a feje, s nem roskad össze teste a sok rossztól, amit embertársai reámérnek passzióból, vagy az ég tudja milyen vandalizmusból kifolyólag. Hiszen nem volna itt semmi baj, Drága Károlyom, ha mi is olyan fából lennénk faragva, mint azok, akikre mi soha nem fogunk ráismerni. Anatol France angyalai jutnak ilyenkor eszembe, a rosszak s a jók, s mi, a jók sohasem fogjuk tudni megismerni a rosszakat. S ezt nem a magunkra vonatkozó önámításból mondom, hanem teljes meggyőződéssel mindazok után, amiket 15 év óta láttam, tapasztaltam, és ezek után érzek. Túlfűtött és indokolatlanul barbár énfajtam kilengéseit nem tudom megemészteni. Fajomat sohasem tagadtam meg, s helyénvalónak tartom, ha mindenki a saját faja érdekében

¹⁷⁴ Karcika – ifj. Kós Károly (1919–1996) néprajzkutató, az Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgató-helyettese, több erdélyi népművészeti nagytáj monográfiusa. Gyermekkorában mutatott rajzkészségét népművészeti földolgozásaiban hasznosította. Papp Aurél több, 1931–1934 között írt levelét, képeslapra írt üdvözlését megőrizte, és ő is írt neki, további rajzokra biztatta őt. Az ifj. Kós véleményezésre küldött „Aurél bácsinak” a rajzaiból: ceruzarajzot három osztálytársáról, tussal rajzolt arcképeket történeti figurákról (*Mátyás király, Luther Márton, II. Rákóczi György, Kálvin János*), egy ceruza- és egy tusrajzot az édesapjáról, egy női arcmást, Tessitori Nórát a színpadon és három figurát (*Kaszás, Kicsi pásztor, Sztánai paraszt*). A *Koosch villa egyik szobája* ceruzarajz, *A kis ház és a Bethlen-bástya* – akvarell. A rajzok között van még egy keresztszemes hímzés vázlata, *Az én házam az én váram* című rajz. Az *Attila királról ének* színes keretezésű, tussal írt két kezdő oldala Kós Károly művétől kissé eltérő szöveggel.

¹⁷⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1935. szept. 20.

dolgozik, s nemes versenyre kél a másikkal, mert hiszen ezt oltotta belénk a természet, hogy dolgozzunk, s úgy, mint hajdan őseink: megmutassuk, ki az erősebb. Igen, de mindezt – ki tudja, hány millió évek után, az úgynevezett kultúra ágyában meg kell tudni tenni azokkal az eszközökkel, amelyeket a kultúrától szedtünk meg, s nem azokkal, amelyeket őseink a kultúra legkezdetlegesebb idejében szottak volt meg. A nyers erőszak sohasem volt, s ma sem lehet indokolt. A nyers és emberietlen módok sohasem vitték előbbre a dolgokat, s valószínű, hogy az őseink is már meg tudta azt az örök igazságot, hogy amit nem kívánsz magadnak, azt ne tedd másnak. Jézus nem teremtett új igazságokat, s valószínű, hogy ez az igazság is nagyon régi keletű, s örök lesz mindaddig, amíg emberek élni fognak.

Örök igazság, hogy azok szenvednek mindig, akik soha okai nem voltak a mai bűnöknek. Mi szenvedjük el következményeit annak, amit régi gazdáink, rossz-emlékű uraink elkövettek ellenünk s minden jó ember ellen, aki országunkban élt. De, szomorú, hogy épp úgy van, mint volt régen. Ugyancsak mi szenvedjük el azok bűneinek következményeit is, akik a régiek helyére ültek, s akik egy cseppet sem jobbak a régieknél. Íme, ezt én előre láttam, s már 1919-ben oda csatlakoztam azokhoz, akik tabula rászát akartak csinálni. Persze, azok sem voltak jobbak, s így ma úgy állok, mint akit kivetett az ár az ismeretlen partokra, s 15 év sem volt elég ahhoz, hogy megtudjam vajon miféle vidékre repített sorsom, a titokzatos.

Drága Károlyom, Te, aki jól ismersz, s bizalmaddal megmutattad, hogy tudod elrejtettebb gondolataimat is, ím, vedd tudomásul, hogy én éppoly tehetetlen vagyok ebben az országban, mint Te, az idegennek minősített. Sajnos és való, hogy így van. Voltak idők, amikor úgy nézett ki az állapot, hogy reám is szükségük lehet, de aztán meglátták emberi voltomat, s még annyit sem tettek velem, mint Tarzannal a vadállatok. Magamra hagytak, s ez aztán még jobban megmutatta az utat, amit követnem kell. 15 év óta énnekem nincs állásom, de vannak miniszter „barátaim”, akik azonban nem tettek soha annyit értem, amennyit én most teszek érted, hogy ugyanazt elmondom, amit magad is tudsz. Nem! Ők elnéztek felettem, s én nem örülök, hogy így tettek, mert megedződtem hitemben, hogy magamban is el tudom érni az örök nyugalmat, a munkát.

Így én, Drága Jó Testvérem, elképzelheted, mennyire meg tudom érteni mostani helyzetedet mindezek után. De hát? Az Astra-gyűlés¹⁷⁶ már jó régen lezajlott, már amikor én a leveledet vettem, s másrészt nem is igen volt itt olyan ember, akivel ezt az ügyet elintézni lehetett volna. Ezt különben is úgy látom, hogy csak személyemet sem lehetne megreparálni, amit, ha nem lesz késő egy hónap múlva, amikor szándékomban van Bucurestibe menni, szívesen elvállalok. Ott talán inkább akad jó lélek, aki megértő lesz, és segítségére fog lenni. Írd meg tehát, hogy miben lehetek segítségére, mert nagyon, de nagyon szeretném, hogy valamit segítsen a dolgodon, ha bármily keveset is. Hangsúlyozom, hogy sokat nem remélek én sem, a fentiek miatt. De hátha mégis. [...]

¹⁷⁶ Az 1861 óta működő Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, az erdélyi románság művelődési szervezete.

Ne felejtse el, hogy mi mindent kibír az ember. Megmutatta a világháborúban! Mi mindezekhez képest a Te vagy az én esetem? S mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez az életünk így is, úgy is csak siralomházunk mindannyiunknak, bár gyenge vigasztalás, de mégis erőt ad mindennek az elviseléséhez.

Úgy szeretném, ha bármily keveset is, de megváltoztatni tudnám elrettentően pesszimisztikus hangulatodat. Nem azért, hogy belényugodj a bajokba, hanem hogy ne rontsd el hátralévő napjaidat. A mindenbe való belenyugvás nem természetem, de viszont a lehetetlennel szembeni harcotól irtózom, s nem tartom méltónak ezt a harcot arra, hogy magamat emésszem vele. Elnézni felette, bántalomnak, megrovidításnak, sanyargatásnak és mellőzésnek – ez lett az én filozófiám, ami mindennek fölé emelt. Próbáld meg Te is.

Talán meg is foglak látogatni, Bucurestibe menet. Te és egy Nagy Lajos nevű barátom van, talán most is Székelyudvarhelyen tanárokod a luteránus gimnáziumban, Ti vagytok, akiktől még egyszer búcsút szeretnék venni ebben az életben. Mondom, nagyon valószínű, hogy meg foglak látogatni. Addig is azonban légy erősebb, és várj reám jó kedvvel.

Az én Drága Jó Lajos Barátom annyi minden jót mesélt nekem Rólad. Oly jól esett, hogy legalább őrajta keresztül tudtam meg rólad egyet s mást. Szinte irigyeltem, hogy nem én mehettem el Hozzád. Sajnos azonban még mindig benne vagyok a nagy munkákban, s még nem tudtam megszabadulni tőlük. Egy hónap múlva azonban – remélem, mindennek végét tudom vetni.

Itt küldöm Neked egyik kompozícióm fényképét, melyet Lajossal akartam elküldeni, de mikor másodszor ment el, akkor nem találtam. Talán vigasztalni fog ez a gondolat, amelyet annak idején, legelhagyatottabb helyzetemben szültem, a magam vigasztalására. A többi majd magammal fogom vinni, s akkor majd elbeszélgetünk búról-bajról, egyéni és közös fájdalmainkról. Addig is, Drága Károlyom, áldjon meg a Nagyteremtő Téged és Drága Asszonyodat is, s fogadd Mindkettőtök részére szívből jövő jókívánságaimat.

Öllelek Drága Károly és Csókollak. A Te

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1937. február 10.¹⁷⁷

Kedves Károly Testvérem!

Nagy, komoly sikered, Budai Nagy Antal drámád előadásával,¹⁷⁸ amit elértél, feleségem és én hozzátok való régi ragaszkodásunkat új megnyilatkozásra készíti.

Kísértünk minden lépésedben. Szövegünk szép szándékaid felett jó remény-

¹⁷⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1937. II. 10.

¹⁷⁸ Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Színjáték. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh – Minerva Rt., 1936. Elsőként a Vígsház mutatta be (1937. június 21.), majd műsorra tűzte a kolozsvári Magyar Színház (1937. március 1.). A budapesti és kolozsvári előadás díszlettervezője Kós Károly, rendezője Bánffy Miklós volt. (13. kép)

ségektől nagy igényűvé vált óhajainkat, mint testvér teszi édes testvérével szemben. Feltettük jószágodat a gáncsoskodóktól, s ugyanakkor reméltük is győzelmet és megjutalmazásodat mindentért, amit eddig nem adott meg megilletően játékos sorsod, sem Néked, sem övéidnek. Sokat emlegettünk, sokat kellett csuklanod, egy-két hónap óta, ha igaz a mondás! Nekünk azonban végre is minden újság csak örömet hozott. Részét a Te örömednek, Károlyom, amit, hogy megkaptuk, most nyugtázzuk Néked hálás köszönettel.

Nagyon-nagyon boldogok voltunk sikered miatt, Károlyom! Ezt akarom most tudatni Véled őszinte szívvel, s hogy ebben a nagy örömetekben is Véletek vagyunk!

Adjon a Mindenható a legjobb Mindent úgy, amint Te és Tied hitünk szerint megérdemlitek.

Ölelünk mindannyitokat a régi igaz szeretettel:

13. Kós Károly, a Budai Nagy Antal szerzője, és rendezője, gróf Bánffy Miklós. Repr. Délibáb, 1937. jan. 30.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1937. április 7.¹⁷⁹

Édes jó Auréloom!

Bizonyára mások is mondták rólam minden tekintetben, és halottaid közé soroltál, akiket el kell felejteni. Beösmérem, hogy több okkal, mint udvariatlanság, hogy nem is válaszoltam kedves feleségeddel együtt küldött leveledre, melyben a „Budai Nagy Antal”-hoz gratuláltok nekem. Hát most elmondok ezzel kapcsolatban néhány dolgot, és azt hiszem, ráismersz az én tapasztalataimban sok olyanra, melynek mását Neked is tapasztalnod kellett ebben. Komisz emberi késedelemben, mely műveltségről és civilizációról, humanizmusról és más igen szép hangon kongó hazugságokról mond napról napra szebbnél-szebb meséket.

Hát vedd tudomásul mellékesen, hogy a budapesti egész komoly nagy siker – megölte a darabot. A hangja és a hatása akkora volt, hogy már az 5-ik előadás után készen volt az ítélet: le kell venni a műsorról, ill. nyomást kell gyakorolni a Vigaszínházra, hogy amikor már a költségei kijöttek, és szégyen nélkül teheti, vegye

¹⁷⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 1937. IV. 7.

le műsoráról. A huszadik előadás telt ház előtt ment – azóta nem játszották.

Gondolhatod, hogy amikor Pestről eljöttem, azzal a pozitív tudattal, hogy katolikus papi és mágnási nyomásra az én szavaimnak nem szabad szólani Magyarországon, az erdélyi igazságot ott megfojtják, mit éreztem! És hallgatnom kellett, mert – magyarok tették ezt, a szegény, megtépett Magyarország tette ezt. Az ő véleménye az, hogy darabom izgatás a kath. egyház ellen, és izgatás osztály ellen.

Mikor aztán néhány jó emberem megfelelő helyeken méltatlankodott, megvigasztalták őket azzal, hogy őket vád nem érheti, sőt ők olyan előzékenyek voltak velem, a kisebbségi magyarral és román állampolgárral szemben, amilyenekkel nem lettek volna, ha magyar állampolgár vagyok, mert az utóbbi esetben nem kaphattam volna színpadot Magyarországon; de meg kell elégednem, sőt hálásnak kell lennem, hogy szóhoz engedtek jutni olyan darabbal, melynek minden szava, tendenciája nyilvánvalóan a mai Magyarországon államellenes izgatás számba megy...

Amiket ezenkívül még írtak és hirdettek ellenem, arról nem beszélek.¹⁸⁰ De a református Debrecen színházában már egyetlen egy előadást sem engedélyeztek, ill. a színház gyöngéd figyelmeztetést kapott bizonyos szubvencióval kapcsolatosan.

Egy vigasztalásom van: a magyarországi ref. ifjúság akarja bemutatni és előadni a darabot: csak ezt, és le ne fűjják az okos politikusok. Ellenben Kolozsváron a katolikus papság és társadalom jó része bojkottálta. És természetesen – a Magyar Párt.

Nagyon megkeserített ez a magyar piszok. Úgy, hogy betege voltam sokáig: eltemetkeztem Sztánára, és kerültem az embereket. Leveleket fel se bontottam, féltem minden betűtől, legyen írott, vagy akár nyomtatott. Hiába, a saját fajtám harapása erősebben fáj, mint másé.

Valamennyire túl vagyok már rajta. A keserűség bennem marad, amíg élek, és következményei nem maradhatnak el: bizonyos konzekvenciákat levontam, és igyekszem ezeket a konzekvenciákat magamban megrögzíteni. Bizonyos dolgokat likvidálnom kell, bizonyos nézeteimet meg kell változtatnom, sok reménységemet hazugságoknak kell ítélnem. Én megyek, baktatok tovább utamon úgy, ahogy tudok, és még sokkal magányosabban, mint eddig.

Hát ezért sem írtam Nektek sem. Ezért nem tudtam betartani az udvariasság legelemibb szabályait sem. Ezért nem mertem megköszönni a hozzám írt meleg szavaitokat sem, melyek tudom, hogy az őszinte barátság, az igaz testvéri érzésből fakadtak. Mert akkor még nagyon sajgott a seb, amit kaptam, s még nagyon sok volt bennem a felgyúlt harag és gyűlölet és elkeseredés és nem mertem írni senkinek, mert az gyűlölet és méreg lett volna.

Látod-látod, édes Aurél, bizony, még ma sem tudok nyugodt lenni, ha visszagondolok a közelmúltakra, még ma is keserű a torkom írás közben.

Szeretettel öllelek és szeretettel csókolom feleséged kezét

Kós Károly

Pontos címet nem tudok, csak elküldtem Szatmárra a levelet.

¹⁸⁰ Kós Károly Bierbauer Virgilnek 1936. december végén írt levelében föltárta drámaírásának a moti-

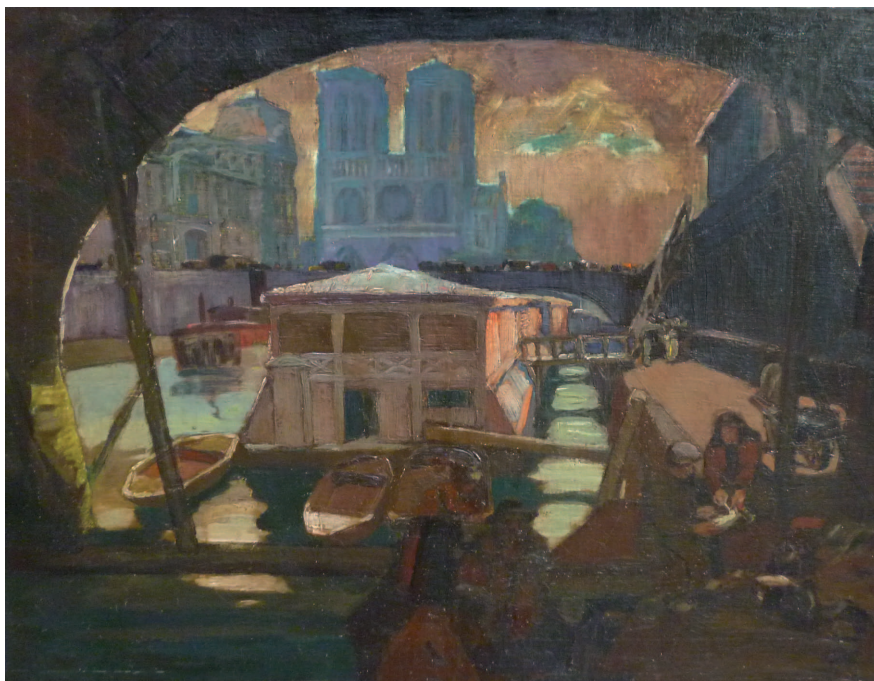
I. Papp Aurél: Napernyős nő, 1910 körül. Olaj, vászon, 115 x 95 cm, j. n.
© Magántulajdon

II. Kós Károly: Halad a gálya, 1924, illusztráció Szentimrei Jenő verséhez.
Repr. Szentimrei Jenő: *Nyári Délután Egeresen*. Kadima kiadó, Kolozsvár, 1924.

III. Kós Károly: Ady Endre szülőháza. Repr. Kós Károly: Erdély. Kolozsvár, 1934.

IV. Papp Aurél: Notre Dame. Olaj, vászon, 60,5 x 80,5 cm, j. n.
© Magántulajdon

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1937. április 8.¹⁸¹

Drága Jó Károlyom!

Sokáig merengtem a törtéteken. Igyekeztem jó mélyen beletekinteni az emberi lelkék sötétségeibe, s próbáltam megindokolni vagy megérteni a rosszat, mit Veled tettek véreid, de nem tudom megérteni.

Nem olvastam még el az írásodat,¹⁸² amelyikről most szó van, de olvastam a többit, s ismerem lelkedet annyira, hogy tudhassam, miről lehet benne szó. Talán vágyaidat, zokogásaidat vetetted papírra: talán megsejtett bűnök ellen küzdöttél tollal, avagy példázattal a rossztól akartad megóvni, kiket szerettél, mindegy, másképp – amint Téged ismerlek – nem tehetél.

Te csak jót akarthattál!

Bűnös tehát nem vagy, mert aki jót akar, de szándékosan félreértik és megrágalmazzák, az: nem bűnös.

S miért hogy mégis oly fájdalmas az, ami Véled most s énvélem annyiszor megtörtént? Miért? Bizonyára csak mert, mert mi, a „jóhiszeműek”, akik rosszat másnak tenni soha nem akarunk, mi már azért is érzékenyek vagyunk, mert rosszat tételeznek fel rólunk.

Osztályok és klérusok elleni izgatás; lázítani, avagy bárminek nevezzük is – mind, mind szemenszedett elvetemedettsége azoknak, kik magukat embereknek szeretik mutatni, de egyébként csak álcázott fenevadak.

Kissé túlforr bennem is az indulat, amikor a Véled szembeni bűnös viselkedést taglalva, újra és újra végigélem az ellenem elkövetetteket is. Vigasztalni szeretnélek mégis, inkább Véled káromlom sorsunkat, pedig nem ezt akartam. Talán a kor tett gyengébbé, talán az puhította meg dacos keménységű makacsságomat, amely addig egyedülállóvá tett az emberek között, s gyűlölővé mindent, amit ők szeretnek és elismernek.

Károly, Drága Testvér, a mi sorsunkat az ég már akkor megszabta, amikor első hajtincsünkkel másoknak akarunk kinézni, mint a többi emberek. Mi váltunk ki közülük, tehát mi idéztük ellenségeinkké őket. A közmondás igazsága ez: a korpáról, a disznóról.

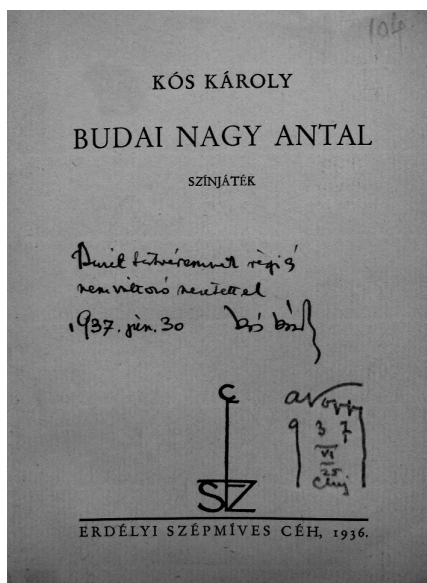
De Istenem, tragédiánk nem a személyünk tragédiája, hanem az övéiké. S ezért oly fájdalmasak eseteink, s ezért oly lelket égetőbbek a gyehenna tüzénél is...

Így. Így érezzük ilyenkor, amikor az ütések érnek, de aztán jön a jótékony Idő, s beborítja elfelejtésekkel a rosszat, s marad a seb helyén az örök emlékeztető és óvatosságra intő csúnya var az embergyűlölet és az örök intelem. Vigyázz, ne higgy

vációját: „megmutassam és bebizonyítsam, hogy nemcsak Földes, Bús-Fekete et. comp. tudnak színdarabot írni a magyar glóbuszon”. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Budapest, 2003. 296.

¹⁸¹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1937. IV. 8.

¹⁸² Kós később küldött Papp Aurélnak egy *Budai Nagy Antal* kötetet (fönnmaradt a levelezésében), amelynek dedikációja: „Aurél barátomnak régi és nem változó szeretettel 1937. jún. 30. Kós Károly”. (14. kép)

14. Kós Károly dedikációja Papp Aurélnak, 1937. június 30. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

az embereknek; ne légy másabb, mint ők; ne mutass többet s jobbat, mint ők; ne légy több, mint közülük a legutolsó; ne adj pazarul lelkedből, avagy más kincsedből, de légy mindig kéregető és megalázkodó, s akkor: szeretni fognak, akkor nem fognak felfeszíteni!

Egyébként! Amint magasabbnak tűnsz fel, mind közül a legkisebb is, azonnal beléd vájják beretvánál élesebb fogaikat, s szétmarcangolják testedet-lelkedet.

Sorsunk közös, Kedves Károlyom. S mert én már évtizedek óta sínylem, mit Te talán csak most érzel először, nyugodtabbnak kellene lennem. Hiszen, nyugodtabb is lennék én, ha csak énrólam volna szó. De mostani izgatottságom Te miattad van, Testvér! S izgatottságom talán nem is csupán a fájdalom okozta, hanem inkább a dac, ami nyomában született!

Fel a fejjel, Testvér! Csak azért is: fel a fejjel. A MŰVÉSZ mégis Te maradtál, s amit elvettek: az csak egy röpke álom volt. Álom, amelyet mi álmodunk, s amelyet még álmodhatunk! Hiszen jusson eszedbe Katona esete,¹⁸³ s jusson eszedbe annyi s annyi hasonló eset.

De, ha nem is volna mire hivatkozni, akkor is, miért a győtrelem? Hiszen megmaradt a tehetséged, megmaradt íráslehetőséged, megmaradt minden gazdagságod, lelked minden kincse. Még írhat sz nagyon sokat és nagyon szépeket az ő elismerésük és jutalmazásuk nélkül is. S végeredményben talán mégis ez hivatásunk lényege! (Igaz, viszont ebből nem tudunk megélni.)

De hát mit tett Bánffy? Mit szólt mindehhez? Ezeket majd mind megbeszéljük személyesen. Nemsokára megyek Hozzátok, látni akarlak, s meg akarlak ölelni s osztani akarom sorsodat, hacsak egy-két napig is.

Mindannyian Mindannyitokat ölel s Téged cs.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1939. június 21.¹⁸⁴

¹⁸³ Katona József (1791-1830) drámaíró, akinek főművét az Erdélyi Múzeum kolozsvári pályázatára beküldött *Bánk bán*-ját meg sem említették. A *Bánk bán* megjelent életében nyomtatásban, de színházi előadását nem érthette meg.

¹⁸⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Baia-Sprie (Felsőbánya), 1939. VI. 21.

Kedves Károly Testvérem!

Az az áldott jó béke, amit Ti összekovácsoltatok, s néhol csak összecsiríztetek, itt-ott, bizon, meg-megrepedezik. Egy ilyen repedés-féle az is, amit jóbarátom, Puskás Ferenc, volt felsőbányai városi tanácsos fog Véled megismertetni. Persze, ki vagyok téve annak, hogy azt fogod mondani: nem vagyok ezeknek az ügyeknek az elintézője. De hát ebből még nem tudnám meg, hogy a „hazaárulási” ügyeket ki bábázza, s ki tudja elhajtani, mint a rosszul sikerült magzatokat szokás. Íme, Kedves Károlyom, ezért fordulok Hozzád jó barátom kellemetlen bajával, s kérlek, utasítsd ahhoz, akit ez a dolog illet. Ne legyen kiszolgáltatva valami zsarolónak, hanem jusson Rajtatok keresztül illetékes védelemhez és segítséghez. Szóval: ügyvéd kellene, aki hadbírósnál az ilyen számságokat el tudja intézni!

Minden szomorúsága mellett ennek a dolognak, mégis örülök, hogy egy-két szót válthatok Véled, Kedves Károlyom. Én itt élek Felsőn, bús és terméketlen életet. Engem a világháború nem tudott annyira elnyomni, hogy ne dolgozzak, de a mai állapotok – igen! Avagy ebből nőtte ki magát a mai? Lehet. Tény, hogy éppen legdúsabbnak ígérkezett időm lett meddő, s lélek-bágyadtságomat nem tüntetik el a mai történések...

Néha-néha tudomást szerzek Rólatok, s kétes örömmel látom, hogy nem javultok meg soha! Még mindig nem akarjátok meglátni, hogy csak dolgozók dolgozókkal tudnak őszinte, becsületes békét és megértést teremteni. Az élet az, ami ezt az eredményt előidézheti, az az Élet, ami a munkában van meg csak, s semmi másban. De hát Ti próbálkoztok, s igazatok van, ha az ilyen magam-féle embereket meg nem hallgattok. Adja az ég, hogy próbátok sikerüljön, de úgy, hogy ne legyenek ilyen áldozatok, mint az én Puskás Ferenc barátom.

Köszönöm, Kedves Károlyom, hogy megteszel minden megtehető. Ha kell, kérlek, vedd igénybe akár a gróf segítségét is. Pártotok igen-igen érdemes tagján fogtok segíteni, akiért nem fogok soha szégyent vallani, sem mint emberrel, sem mint politikussal.

A régi és igaz szeretettel irántatok, egész családotok iránt, feleségemmel együtt sokszor ölelünk Benneteket, s én Téged testvéreileg csókollak:

1. kép Zsögödi Nagy Imre: Kós Károly, papír, tus, 45 x 31,3 cm,
jelezve alul középen: Nagy Imre Sztana 1938, jobbra lent: Kós Károly aláírása
© Petőfi Irodalmi Múzeum, ltsz.: 80. 214. 1.